ЎзССР Давлат китоб палатаси
Инв.
Рес. китоб палатаси ЎзССР
130695

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1995 ЙИЛ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА — ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ • СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН — 9 июн, №23 (3310)

Қардош Қирғизистондан мактуб

ОТА МАКОНИМИЗ ОБОД БЎЛСИН

Ўзбек ва қозоқ ёзувчилари, маданият ва илм аҳлларининг «Туркистон — умумий уйимиз» ижтимоий ҳаракатини тузиш тўғрисидаги ташаббусини ўқиб дил-дилдан қувондик. Бу — сизларнинг ҳам, бизларнинг ҳам кўнглимизда турган, элларимизнинг ўй-ҳаёлларини банд этган эзгу умиддир. Мамлакатларимиз президентлари Туркистон деб аталмиш қадим минтақа халқлари эртанги кунининг чинакам порлоқ бўлишини таъминлаш, бугунги мураккаб шароитда бизга ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган маънавий-ахлоқий қадриятларни, бирлик, якдиллик туйғусини кўз қорачўғидек асраб-авайлаш йўлида чинакам жонбозлик қилаётган эканлар, бу ишга биз, зиёлилар ўзимизнинг муносиб ҳиссамизни қўшишимиз зарур. Ахир, адабиёт ва санъатнинг, илм-маърифатнинг бош вазифаси—одамлар қалбига йўл топиш, дилларни дилларга, кўнгилларни кўнгилларга боғлаш, эл-юрт руҳини кўтариш, сўзу соз, амалу овоз билан узоқни яқин, оғирни енгил қилиш эмасми! Азалдан шундай бўлиб келган, бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолиши керак!

Қирғизу қозоқнинг, туркману тожикнинг, ўзбегу қорақалпоқнинг, кўплаб бошқа халқларнинг бугун элда номлари машҳур не-не алломалари ўз ижодларини, ҳаёт-мамотларини шу муқаддас заминга бағишлаганлар. Улар яқин ўтмишимизнинг энг оғир кунларида бир-бирларига суянганлар, бир-бирларини қўллаб-қувватлаганлар, бир оила фарзандларидай меҳрли, оқибатли бўлганлар. Элининг, юртининг чинакам равнақини истаган, дўстлик ришталари эл-юрт тақдирида нима эканлигини яхши англаган ҳар бир киши, айниқса, зиёли буни унутмаслиги керак.

Ўзбек-қирғиз маданий алоқалари борасида хайрли ишлар қилинмоқда. Ўзбекистонда улуғ «Манас» эпосининг 1000 йиллигига бағишланган тадбирлар ўтаётгани, Тошкент нашриётларида қирғиз адибларининг асарлари чоп этилаётгани, қирғиз мактаблари учун она тилида дарсликлар тайёрланаётгани ва, айниқса, «Манас» эпосининг насрий баёни шу кунларда босмадан чиқаётгани бизни беҳад қувонтирди. Бундай савоб ишлар бизда ҳам оз мунча эмас. Туркий халқларнинг фахри Мирзо Улуғбек, Бобур мирзоларнинг тўйлари қирғиз элида кенг нишонланди. Соҳибқирон Амир Темурнинг 660 йиллигига чўнг тайёргарлик кўрилмоқда. Бундай тадбирлар бизни олдимизда турган улуғ мақсадлар йўлида бирлаштиради.

Ҳамиша ҳамкору ҳамфикр бўлайлик. Туркистонни дунёга танитган, олам аро машҳур қилган улуғ бобокалонларимиз руҳи бизга мададкор бўлсин!

Чингиз АЙТМАТОВ, Жунай МАВЛОНОВ, Жалил СОДИҚОВ, Суюнбой ЭРАЛИЕВ, Совронбой ЖУСУЕВ, Солижон ЖИГИТОВ, Кенгеш ЖУСУПОВ, Мурза ҒАПАРОВ, Нурали ҚАПАРОВ, Мухтор ЖЎРАЕВ, Менгди МАМАЗОИРОВА, Қалқонбой АШИМБОЕВ

Саид Аҳмаднинг 75 йиллиги

Одил ЁҚУБОВ, Ўзбекистон халқ ёзувчиси

ҲАЗИЛ УСТАСИ ҲАҚИДА БЕҲАЗИЛ ЎЙЛАР

Ҳаётда шундай адиб ва санъаткорлар бўладики, улар ҳақида ҳаёт пайтларидаёқ халқ орасида ҳар хил латифа ва ривоятлар тўқилади. Тириклигидаёқ латифалар тўқилган шундай адиблардан бири бизнинг адабиётимизда Ғафур Ғулом бўлган. Ғафур ака тўғрисида 5-6 синфларда ўқиб юрган пайтларимиздаёқ ғалати-ғалати, ҳар хил латифалар эшитардик. Ғафур Ғулом ундоқ қилибди, Ғафур Ғулом бундоқ қилибди, Ғафур Ғуломдай [?] одам бўлмаган, кўчада кетаётганида бир етимчани кўриб қолиб, беш тийин сўраса, беш юз сўм бериб юборибди, уйига мухбир бориб битта шеър ёзиб беришни сўраганда бутун бир достонни оғзаки ёздирибди, деган ҳайратли гапларни кўп эшитардик.

Бугун халқимиз 75 йиллигини нишонлаётган атоқли адибимиз Саид Аҳмад ака ҳақида ҳам эл орасида бундай латифалар жуда кўп. Шахсан мен Саид Аҳмад ака тўғрисида салкам эллик йил муқаддам эшитганман. 1951 йили ҳарбий хизматдан қайтиб келиб ТошДУнинг (у маҳалда САГУ дейиларди) филология факультетига ўқишга кирдим. Ўша пайтларда факультетимизда нозиккина, кўҳликкина бир жувон ўқир эди. Одамлар бу жувонни кўрганда чекинишиб, йўл беришарди ва шивирлашиб «Саида Зуннунова, Саида Зуннунова келяпти», деб гапиришарди. Кейинчалик бу жувон Саид Аҳмад деган ёзувчининг жуфти ҳалоли, Саид Аҳмад қамалиб кетса ҳам бу аёл унга садоқат сақлаб, оғир аҳволда юрибди, деган гапларни чексиз бир ҳурмат билан айтишар эди.

Тўрт-беш йил ўтди. Мен университетни тугатиб машҳур адибимиз Абдулла Қаҳҳорнинг таклифи билан Ёзувчилар уюшмасига маслаҳатчи бўлиб ишга бордим. Сал ўтмай ёзувчилар орасида 49-50-йилларда қамалган бир гуруҳ адиблар оқланиб ҳибсдан қайтишибди, деган гаплар тарқалди. Кунлардан бир кун собиқ Карл Маркс кўчасидан бораётсам рўпарамдан ўша мен билган нозиккина, кўҳликкина Саида Зуннунова билан бирга келаётган ниҳоятда чиройли кийинган, баланд бўйли, қадди-қомати келишган, бироқ лаб-лунжи унча ўхшамаган бир йигитни кўрдим. Ва гарчи, Саид Аҳмадни на ўзини, на суратини кўрмаган бўлсам ҳам, бу йигитнинг ўша одамлар шивирлашиб гапиришадиган Саид Аҳмад эканини дарҳол англадим. Дарҳақиқат, сал ўтмай ўша йигит Саид Аҳмад бўлиб чиқди.

У союзга тез-тез келадиган бўлди. Бу орада газета ва журналларда бирин-кетин ҳикоялари, ҳажвиялари чиқа бошлади. Бу ҳикояларда қишлоқ ҳаётидан алоҳида ўзгача бир жозиба, ҳажвияларида эса ҳақиқий асқиячиларга хос ҳақиқий кулги, кишини ўзига мафтун этадиган бир лутф бор эди. Тез орада биз Саид Аҳмад ака билан танишдик. Шунда мен бу адибнинг ҳикоя ва ҳажвиялари қандай бўлса ўзи ҳам шундай содда, бир кўришдаёқ кишини ўзига ром қилиб оладиган ажойиб бир инсон эканлигига иқрор бўлдим. Бу орада биз қўшни бўлдик. Ҳар куни кўришадиган, борди-келди қиладиган, баъзан Дўмбиробод чойхонасида дам олиш кунлари бирга ош еб, ҳатто қаттиқ-қуттиқ оладиган ҳам бўлдик.

Саид Аҳмад характерининг кишини ўзига мафтун қиладиган энг улкан фазилати — бу, кулги. Саид Аҳмад бўлган даврада ҳамиша қаҳқаҳа, ҳамиша асқия. Мен машҳур адибимизнинг «Уфқ» романини ўқиганимда ҳатто бироз ҳайрон бўлганман. Чунки адабиётимиздан муҳим ўрин олган бу катта асар ёзувчи характерига батамом зид, яъни ўта жиддий, ҳатто фожиий (мен биринчи китобини назарда тутаяпман) роман эди.

(Давоми 4-бетда)

«ДУНЁ БОЛАЛАРИ» ФЕСТИВАЛИ

Туркияда «Дунё болалари» фолклор фестивали бўлиб ўтди. Бу фестивалда Ўзбекистон Республикасининг Хоразм вилоятидаги «Мерос» болалар фолклор-этнографик гуруҳи ҳам қатнашди.

Шу муносабат билан «Мерос» болалар гуруҳининг бадиий раҳбари, Хоразм вилояти маданият ишлари бошқармаси бошлиғи Йўлдош Юсуповга бир неча савол билан мурожаат қилдик.

— Йўлдош ака, 17-чи жаҳон болалар фестивалидан олган таассуротларингизни гапириб берсангиз?

— Туркиянинг Анқара шаҳрида ўтган «Дунё болалари» фестивалидан бизнинг ўзбекистонлик болалар жуда катта таассуротлар билан қайтдилар. Аввало, қардош турк халқи фестивал қатнашчиларини очиқ чеҳра билан кутиб олдилар. Меҳмондўст турк оилалари ўз болалари билан тенгдош бўлган бизнинг болаларни 10 кун давомида уйларига таклиф этиб, меҳмон қилдилар. Фестивал қатнашчилари Мустафо Камол Ота Турк уй музейини, Анқара санъат музейларини томоша қилдилар, Туркия маданияти билан яқиндан танишдилар. Фестивал қатнашчилари учун Туркия Президенти Сулаймон Демирел томонидан қабул маросими бўлиб ўтди. Президент болаларга эсдалик совғалари топширди ва улар билан расмга тушди. Шунингдек, Олий Мажлиснинг раиси ҳамда Бош вазирнинг биринчи ўринбосари делегация раҳбарларини қабул қилдилар ва қизғин табрикладилар.

— Фестивал тарихига бироз тўхталсангиз?

— 1920 йил 23 апрелда Мустақил Туркия Олий Мажлисининг 1-чи сессияси бўлиб ўтади ва шу кун болалар куни деб эълон қилинади. Шу-шу 75 йилдан буён бу байрам кенг нишонланиб келинмоқда. 1979 йилдан буён эса «Дунё болалари» фестивалига айлантирилган. Бу йилги фестивалга 41 мамлакатдан 43 та болалар гуруҳлари иштирок қилдилар.

— Йўлдош ака, нима учун фестивалга «Мерос» болалар фолклор ансамбли танланди?

— Чунки бу жамоа Республикамизда ўтказилган «Мустақиллик», «Наврўз» байрамларида ота-боболаримиздан мерос бўлган буюк санъатни, миллий йўналишимизни тарғиб қилувчи ижро услублари билан барчанинг олқиши ва ҳурматига сазовор бўлган эди. Бу жамоа Туркияда ҳам ўз эли, ўзбек халқининг мусиқий меросини Ватан туйғусига қўшиб меҳр билан куйладилар. Жумладан, «Жон Ўзбекистон», «Салом сизга Хоразмдан», «Ватанимни куйлайман» каби жамоа яллалари, шунингдек, «Капалак», «Олти халфа», «Уч патир», «Ноз-ноз», «Бобойжоним» каби лапарлар ва ҳазил қўшиқлари ҳамда «Уфори наво», «Чўгирма», «Роталло», «Норим-норим», «Сурнай лазгиси» каби жозибали, шўх, ҳазил рақслари билан фестивал қатнашчиларининг олқишига сазовор бўлдилар. Шундай муваффақиятларга эришишда мусиқа раҳбари Матрасул Матёқубов ва рақсларни саҳналаштирган Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Матёқубованинг хизматлари катта. Бу йилги фестивал турк Радиотелевидениеси ташкилотчилигида ўтказилган бўлиб, Ўзбекистон болалар гуруҳининг чиқиши телевидение орқали кўрсатилди. «Мерос» гуруҳи фестивалда қатнашишдан ташқари, Анқаранинг «Чечакли парк», «Ўрта ўқув лицейида», «Бошланғич ўқув лицейида» ҳам концерт дастурларини намойиш қилдилар.

Мустафо Камол Ота Турк мавзолейида «Фахрий меҳмонлар» китобига делегация раҳбарлари ўз дастхатларини қолдирдилар. Шунингдек, Анқара Радиотелевидениесининг бош директори Тайхун Окунар бошчилигида «Дўстлик» боғи ташкил қилиниб, ўзбекистонлик болалар иштирокида «Ўзбекистон хиёбони» барпо этилгани икки қардош халқнинг мустаҳкам дўстлиги рамзи эканидан далолат беради.

Суҳбатдош Гулнора ҚУРБОНОВА

Куни кеча республика китоб базасида Давлат Матбуот қўмитаси ҳамда Республика улгуржи-чакана китоб савдоси бирлашмаси («ЎзТашкитоб») мутасаддилигида китоб ярмаркаси очилди.

Ярмаркада Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Россиядан келган меҳмонлар, шунингдек вилоятларимизда китоб савдоси билан шуғулланувчи ходимлар, ноширлар, хусусий фирмалар ва кичик ноширлик марказлари вакиллари иштирок этмоқдалар.

Ярмарка ўн икки кун давом этади.

СУРАТЛАРДА: китоб ярмаркасидан лавҳалар.

С. МАҲКАМОВ суратга олган.

«СОҲИБҚИРОН»

Бу китобнинг Ўбекистонга келгани ҳақида биринчи марта 60-йилларнинг охирида эшитгандим. Ушанда университетни битириб, «Шарқ юлдузи» журналида ишлаб юрардим. Бир куни «Гулистон»дан журналнинг ходими, ёзувчи Саъдулла Сиёев қўнғироқ қилиб қолди. Бордим. Саъдулла ака: «Амир Темур, темурийлар давлати тарихи билан кўп қизиқасиз. Темур ҳақида бир материал бор, ўрисча. Таржима қиласизми?», — деди. Мен рози бўлдим, албатта. Бу — инглиз адибаси Ҳилда Ҳукхэмнинг «Жаҳонгир Амир Темур» китобининг биринчи боби эди. Уни таниқли ўзбек совет тарихчиси, профессор Гого Ҳидоятов русчага таржима қилган экан. Парчани, «разбойник»ка ўхшаган сўзларни «жанговар йигит» каби сўзлар билан алмаштириб, ўзбек тилига таржима қилдим. У, янглишмасам, 1969 йили «Гулистон» журналида: «Инглизчадан Г. Ҳидоятов ва М. Саъдинов таржимаси», деган изоҳ билан босилиб чиқди. 27 йил аввал бўлиб ўтган ўша воқеани нега эсладим? Ахир мутаржим бу қимматли асар таржимасини шунча йил муқаддам бошлаган, анча қисмини рус тилига таржима ҳам қилган бўлса керак! Г. Ҳидоятовнинг советлар даврида ҳам эътибори катта эди. Лекин Ҳилда Ҳукхэм «Соҳибқирон»и босилмади. Сабаби эса, маълум. Мана, энди мустақиллик давридагина таржима китобхон қўлига тегди. Бунга шукрона айтиб, Г. Ҳидоятовга хайрли иши учун раҳматимизни изҳор этишимиз, инглиз тили билимдонига таржимачиликда ҳам янги муваффақиятлар тилашимиз керак.

Ҳилда Ҳукхэмнинг «Соҳибқирон» («Властитель семи созвездий») китоби «Адолат» нашриётида улуғ бобокалонимиз Амир Темурнинг 660 йиллигига бағишлаб чиқарилган биринчи китоб. «Соҳибқирон» (1995 йил. Муҳаррир — Р. Зокиров; рассом — А. Баҳромов) жумҳуриятимизда қутлуғ юбилейга атаб нашр этилган китобларнинг ҳам дастлабкиларидандир.

Ҳилда Ҳукхэм ким эди? Мутаржим ва китоб муҳаррирининг сўзбошисида айтилишича, адиба камтаргина инглиз муаллимаси. Унинг катта илмий даражаю унвонлари ҳам бўлмаган. У Лондон Иқтисодий мактабини олий натижалар билан битирган. Студентлик йилларидаёқ Ўрта Осиё(Марказий Осиё) тарихи билан қизиққан ва бутун умрини юртимиз, халқимиз ўтмишини ўрганишга бағишлаган фидойи инсон. Олима Ўрта Осиёнинг ўрта асрлар тарихига доир кўплаб тадқиқотлар эълон қилган. Бироқ унинг асосий асари — Амир Темур тарихидир. Китоб Англиянинг йирик нашриётларидан бири, Лондондаги Ходдер ва Стоутон нашриётида босилган. «Соҳибқирон» Ҳилда Ҳукхэм номини илм оламида Шарқни яхши ўрганган билимдон тарихчи сифатида танитди. Натижада уни Британия қомусига Амир Темур ҳақидаги мақолани ёзиш учун таклиф қилдилар (1979 йил, 18-жилд).

Ҳилда Ҳукхэм диёримизга бир неча марта келиб, юртимиз, буюк шаҳарларимиз, халқимиз ҳаёти билан яқиндан танишган. У «Соҳибқирон»ни ўзбек халқи ўқишини жуда орзу қилган эди. Бироқ, афсуски, шундай қувончли кунларни кўриш унга насиб этмади. Адиба бир неча йил бурун ёруғ дунёдан кўз юмди.

«Соҳибқирон»да, мутаржимнинг таъкидлашича, Амир Темур ҳарбий даҳо, моҳир шахматчи сифатида ёрқин тасвирланган. Адиба ўз қаҳрамонини ҳар томонлама, унинг меҳрини ҳам, қаҳрини ҳам холис, ҳаққоний акс эттиришга интилган. Ҳукхэм Марказий Осиёнинг буюк тамаддуни (цивилизацияси) ҳақида ҳурмат билан қалам тебратади. Бу тамаддун дунё цивилизациясини бойитган гениал мутафаккирлар, олимлар, санъаткорлар, шоиру адиблар, меъморлар, муаррихларни берибгина қолмай, балки улуғ давлатлар бунёдкорларини ҳам тарих саҳнасига чиқарганлигини далиллар асосида исботлаб берди.

«Соҳибқирон»ни, сабрингиз чидамай, шунчаки бир варақлаб чиқсангиз ҳам муаллифнинг она тарихимизни, тарихимизга бағишланган асарларимизни нақадар яхши билишига гувоҳ бўлиб, ҳайратга тушасиз. Бу ўринда Ғарб тарихчиларининг Шарқ тарихига оид асарлари ҳақида гапирмасак ҳам бўлади. У асарлар муаллифга болалигидан яхши таниш. Биз адибанинг Ғиёсиддин Али, Низомиддин Шомий, Шарафиддин Али Яздий, Ҳафизи Абру, Абдураззоқ Самарқандий, Ибн Баттута, Ибн Халдун, Ибн Арабшоҳ, Мусавий, Мирхонд, Бобур, Мирзо Ҳайдар, Жувайний, Қазвиний сингари машҳур муаррихларнинг асарларини мутолаа қилиб, тадқиқотида шу муътабар манбаларга суянганига қойил қоламиз ва ўзимизнинг инглиз муаллимаси чуқур билган асарларни ўқимаганимиз, ўқиёлмаганимиздан ўкинамиз, уялиб кетамиз. Сўнгра, бизда улуғ боболаримиз битиб кетган китобларни топиб ўқишга кучли иштиёқ пайдо бўлади. Ҳилда Ҳукхэм сингари кўзи очиқ, холис, ҳалол инсонлар мазмунли ҳаётлари, эзгу ишлари билан қалбда ана шундай самимий туйғулар уйғотади. Инсон учун бу катта бахтдир.

Ҳилда Ҳукхэм Темур ватани — Марказий Осиёнигина эмас, улуғ жаҳонгир лашкарларининг қадами етган мамлакатларни ҳам кезиб чиққан, Соҳибқирон ҳақидаги ишончли манбалар, ҳужжатларни тўплаган. Шу тариқа, Амир Темур ҳаётининг кўламли тарихини яратган.

Гого Ҳидоятов таъкидича, Ҳилда Ҳукхэм Амир Темур устидан ҳукм чиқаришга уринмаган, балки уни тушунишга интилган. «Соҳибқирон» халқимизга катта ҳурмат-эҳтиром билан ёзилган. Бир сўз билан айтганда, асарда Темур улуғ сиймо, гениал саркарда, назаркарда давлат арбоби сифатида кўрсатилган.

Биз бу фикрада «Соҳибқирон» русча нашрининг республикамизда чиққанлиги муносабати билан қувончимизни изҳор этдик. Уйлаймизки, китоб, унинг таржимаси ҳақида мутахассис олимлар ўз холис фикрларини айтадилар. Асар аслиятдан, инглиз тилидан ўзбек тилига ҳам таржима қилинар, иншоолло. Биз сўзимизни тугатар эканмиз, «Адолат» нашриётининг мазкур савобли ишини қўллаб-қувватлаб, бир истагимизни билдирмоқчимиз. ЎзФА Шарқшунослик институтида атоқли муаррихларимизнинг араб ва форс тилларидан ўзбек ҳамда рус тилларига таржима қилинган йигирмага яқин асарлари 30-40 йилдан бери нашр этилишини кутиб ётибди. Мен шулардан (фақат рус тилидагиларидан) баъзиларининг номларини эслатиб ўтмоқчиман: Мирзо Ҳайдар Дуғлат, «Тарихи Рашидий»; Муҳаммад Яъқуб, «Гулшан ул-мулук»; Муҳаммад Ҳакимхон, «Мунтахаб ут-таворих»; Хожамқулибек Балхий; «Тарихи қипчоқхоний»; Мирзо Салимбек, «Тарихи Салимий»; «Ғиёсиддин Наққошнинг Хитой сафарномаси»... Қани эди, «Адолат» нашриёти, бошқа нашриётлар буюк муаррихларимизнинг асарларини, хорижий тарихчиларнинг тарихимизга доир қимматли асарларини изчил равишда нашр қилиб борсалар!

Маҳмуд САЪДИЙ

ИЖОДКОР МУАЛЛИМ — 95

Бундан тўрт йил муқаддам Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Республика Халқ таълими вазирлиги республика ижодкор муаллимларининг йиллик анжуманларини ўтказиб туриш тўғрисида хайрли ташаббус бошлаган эдилар. Аввалги йилларда Тошкент, Гулистон шаҳарлари ва Паркент туманида бўлиб ўтган анжуманлар бу тадбирнинг истиқболли эканлигини кўрсатди.

Жиззах вилоятининг хушҳаво Зомин туманида бўлган бу йилги анъанавий анжуман ўз миқёсига кўра аввалги йиллардагидан фарқ қилиб, унда Қорақалпоғистон ва барча вилоятларимизда бўлиб ўтган ижодкор муаллимлар танловларида ғолиб деб топилган 50 дан ортиқ истеъдодли муаллимлар иштирок этишди. Анжуманнинг наср, назм, болалар адабиёти бўйича шуъбаларида муаллимларнинг ижод намуналари атрофлича таҳлил этилиб, уларнинг ютуқ ва камчиликлари кўрсатилди. Бу ишда таниқли шоир ва ёзувчилардан М. Жалил, С. Ҳаким, И. Отамуродов, С.Унар, С. Барноев, М. Салом, Р. Отаев, С. Нуғаевлардан иборат Ёзувчилар уюшмасининг ижодий гуруҳи қизғин фаолият олиб борди.

Анжуманнинг очилиш маросимида Республика Халқ таълими вазири Ж. Йўлдошев бугунги ўзбек халқ таълимини янги босқичга кўтаришнинг муҳим йўналишлари ҳақида сўзлади. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармасининг раиси, «Чўлпон» нашриёти директори, ёзувчи Нурали Қобул ижодкор муаллимнинг келажаги буюк давлат соҳибларини камол топтиришда, мактаб фаолияти ва умуман жамиятда тутган ўрни ҳақида фикр юритди.

Анжуман якунларига кўра китоблари нашр қилинган энг истеъдодли муаллимлар Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига, адабий жанрлар бўйича шуъбаларнинг танловларида биринчи, иккинчи ва учинчи ўринларни олган истеъдодли муаллимлар эса Ёзувчилар уюшмаси ва Халқ таълими вазирлиги ҳамкорлигида бу йилдан бошлаб таъсис этилган «Ижодкор муаллим» нишонларини олишга тавсия этилдилар. Бу нишонга сазовор бўлган муаллимларнинг маошларига 10-15 фоиз устама белгиланади.

Табиатнинг сўлим гўшаларидаги мушоиралар, қизғин фикр алмашувлар руҳида, куй ва қўшиқлар оғушида ўтган ижодий анжуман истеъдод соҳибларига куч-ғайрат, туганмас илҳом бахш этди.

Анжуман танловларининг ғолиблари ва улар ижодидан намуналар билан газетамизнинг навбатдаги сонларида танишасиз.

М. АБДУЛЛАЕВ

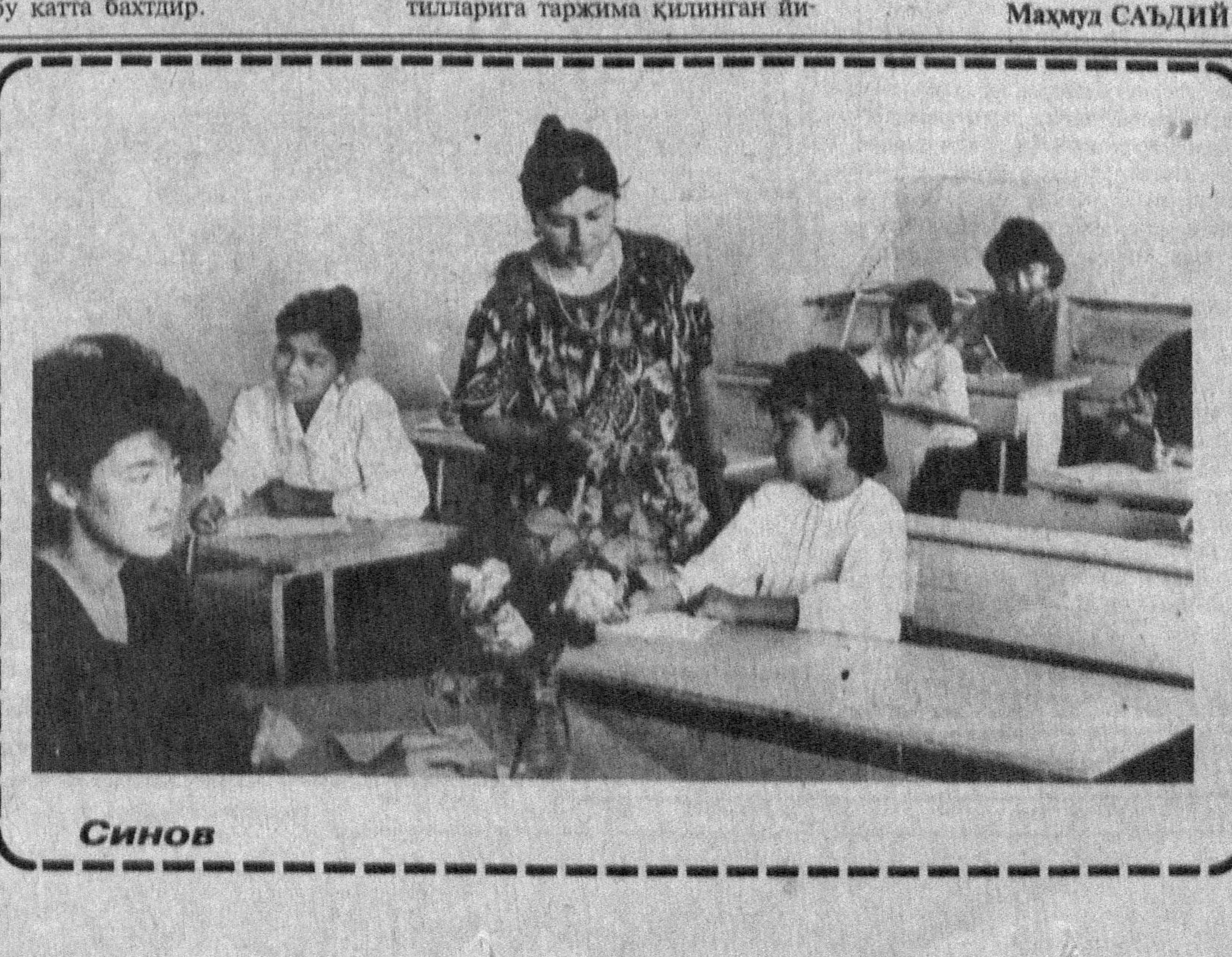

Синов

Экология ойнаси

ҲАММАНИНГ УМУМИЙ ИШИ

Умумжаҳон табиатни муҳофаза қилиш куни муносабати билан БМТнинг Ўзбекистон Республикасидаги ваколатхонасида республика оммавий матбуот нашрларининг вакиллари, журналистлар билан учрашув бўлиб ўтди. Учрашувда БМТнинг Ўзбекистон Республикасидаги вакили жаноб Холид Малик журналистларнинг кўпдан-кўп саволларига жавоб берди. БМТ ташкил этилганидан буён ўтган эллик йил мобайнида жаҳондаги экологик ҳаракатларни рағбатлантириш юзасидан олиб борилаётган ишларга, БМТ ташаббуси ва воситачилигида ҳал этилаётган муаммоларга тўхталди.

Жаноб Х. Малик Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуси ва БМТ иштирокида шу йилнинг кузида Нукус шаҳрида Орол муаммолари юзасидан ўтказиладиган халқаро анжуманга тайёргарлик ҳақида ҳам сўзлади. Ўзбекистондаги осойишталик, иқтисодий тараққиётга эришиш йўлида қўйилаётган қутлуғ қадамлар ва унинг кун сайин кўзга ташланиб бораётган самаралари экологик муаммоларни ҳал этишда умид уйғотаётганлигини таъкидлади. Бу борада матбуот нашрларининг саъй-ҳаракатларига ҳам баҳо берди.

Пирмат ШЕРМУҲАМЕДОВ

ЭНГ ЖИДДИЙ МУАММО

Она сайёра — кўрикхона

Тан олиш керак, XX асрдаги техника тараққиёти ва замонавий ривожланиш шиддати она сайёрамизни анча энтиктириб қўйди, ҳатто тинкасини қуритди, бағрига жойланган энг пинҳон, энг гўзал бойликларни ҳам талон-тарож бўлишига олиб келди. Ер бошларида [illegible] фарзандлари фан ва техника ютуқларидан бошлари кўкка етиб қувонган бўлсалар, бугунга келиб, бемадор Заминнинг ҳарсиллаб нафас олаётганини ҳаммамиз сезиб-эшитиб турибмиз. Энг сўнгги жаҳоний фалокатларнинг бири — Чернобил фалокати туфайли жуда кўплаб мамлакатларда ёш авлоднинг соғлиги ёмонлашиб кетганлиги барчамизни ҳушёр торттирмоғи лозим. Ер юзининг бошқа нуқталарида рўй бераётган турли бало-ю офатларни ҳам мисол қилиб келтириш мумкин. Бизнинг ҳудудимизнинг жон томирлари — Сирдарё ва Амударёнинг суви тобора ифлосланиб бораётир, чор-атрофига экологик фалокат таъсирини тобора кенг ёяётган Орол кундан-кун ночор аҳволда қолмоқда.

Йигирманчи аср мобайнида инсоният икки миллиард гектар суғориладиган, ҳосилдор заминдан жудо бўлди, яна шунча ер майдони секин-аста яроқсиз аҳволга тушиш даражасига келиб қолди. Сўнгги йилларда Оролбўйи ҳудудида «Оққумлар» номи остида янги бир саҳро пайдо бўлаётир. Ҳозиргача бу саҳро Орол денгизининг 2 млн. гектар майдонини эгаллаб олган бўлса, яқин йиллар ичида, 2000 йилгача денгиз остидаги қумлар очилиб, бизнинг ҳисобимизга кўра, яна 1 млн. гектар ер бу саҳрога қўшилади. Шу ўринда савол туғилади: хўш, табиатга зўравонлик ўтказувчи бу хил салбий оқибатларни жиловласа бўладими-йўқми? Ҳа, бўлади! Фақат қодир Оллоҳ мадади билан, якдил инсониятнинг ақлу тафаккури билангина бунинг олдини олишимиз мумкин. Тўғрисини айтганда, биз ота-боболаримиз урф-одатлари бўйича яшашни тарк этдик, худони унутдик. Оллоҳ эса бандасидан солиҳ амаллар, эзгу фаолиятлар кутади, фаолиятсизлик — ўлим деган сўздир.

Агар экологик қирғинларнинг олдини олмас эканмиз, биз ота-боболаримиз васиятларидан, қадриятларимиздан мосуво бўлишимиз турган гап.

Қўмитамизнинг яқинда бўлиб ўтган йиғилишида таниқли бир шоир, «Биз аёлларни севамиз, аёллар гулларни севадилар, гул эса сув билан тирик»,— деган эди. Ҳа, ростдан ҳам гул сув билан тирик, фақат шуни қўшимча қилмоқчи эдим, гул — тоза сув билан тирик. Зеро, ҳозирги вақтга келиб инсоният олдида турган ичимлик суви, чучук сув муаммоси янада долзарблашди! Бугун сайёрамиздаги ер ости сувларининг 49 фоизини заҳарланган сувлар ташкил қилади. Бу кўрсаткич Марказий Осиёда 58 фоизни ташкил қилади. Агар биз ота-боболаримизнинг қадимги маънавий урф-одатларини, сувга ва заминга бўлган муҳаббатини ўзимиз учун дастур қилиб олмас эканмиз, авлодларимиз қаршисида оғир гуноҳга ботамиз.

Шу жиҳатдан олиб қарасак, томчи сувнинг қадрини олтин билан ҳам тенглаштириб бўлмаслиги аён. Дунёда чучук сув таъминоти борасида тўпланган тажрибаларни ҳам унутмайлик. Масалан, Малта оролига чучук сув кемаларда ташиб келтирилади. Экспертлар ўтказган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Марказий Осиё мамлакатларида — масалан, Қирғизистонда 40 фоиз сув, Қозоғистонда 35 фоиз, Туркманистонда 45 фоиз, Ўзбекистонда 30 фоиз сув исроф бўлар экан.

Энди Орол ва Оролбўйи муаммоси ҳақида батафсилроқ тўхталаман. Орол фожеаси — ҳамма-ҳаммага тушунарли. Уни собиқ иттифоқда ҳукмфармолик қилган маъмурий-буйруқбозлик тизими шу ҳолга солган эди.

Қозоғистон Марказий давлат архивидан тасодифан топилган бир харита Орол денгизининг тақдири 1962 йилдаёқ ҳал қилиб қўйилганини ошкор қилиб қўйди. Унда Орол денгизи ўрнига экиладиган пахта ва шоли майдонлари алоҳида-алоҳида қилиб чизилган эди. Шубҳасиз, бу харита Орол денгизининг ҳалокатини уюштирган идораларни фош қилувчи «тилсиз гувоҳ» эди, «муаллиф»лар эса ҳаммалари бир овоздан: «бу хаританинг бизга алоқаси йўқ!» — деб айюҳаннос сола бошладилар.

Иттифоқ қулаб тушди, марказий сув хўжалик ташкилотлари тугатилди, Марказий Осиёдаги ҳар бир республика ўзларининг экологик кулфати — ўлаётган денгиз билан яккаёлғиз қолдилар. Худди шу пайтлардаёқ барча республикалар кучларни мувофиқлаштириши, жаҳон афкор оммасини эса Орол муаммоси бутун дунёга тегишли муаммо эканлигига ишонтириши зарур эди. Зеро, денгизнинг ҳалокати бутун дунё мамлакатларига зарар етказажаги аниқ эди. Энди Оролни ҳалокат чоҳидан қутқармоқ учун олимлар, мутахассислар, экологлар, амалиётчилар, молия ходимлари, сиёсатчилар, мударрислар — барча-барча жонкуярлар бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилишлари зарур.

Жаҳон банки мажлисларидан бирида «аввал Марказий Осиё мамлакатлари ўзаро аниқ бир ечимга келиб олсинлар, шундан сўнггина бошқа мамлакатлар, халқаро ташкилотлар бу борада муносабат билдирадилар», деган гап айтилган эди. Бу фикр кейинчалик ҳам кўп такрорланди. Маълум бўлаяптики, Марказий Осиё мамлакатлари ўзаро бир битимга келиб, Оролни қутқариш бўйича бир тан-бир жон бўлиб ҳаракат бошламоғини дунё кутиб турибди. Бундай баҳамжиҳатлик, «бир ёқадан бош чиқариб» ҳаракат қилиш — собиқ иттифоқ марказидагиларни анча-мунча эмас, ростакамига ташвишга солиб қўйиши мумкин эди, негаки атроф-муҳитни муҳофаза қилиш — бу фандан, қуруқ назариядангина иборат эмас. Бу — иқтисод деган сўз ҳамдир, бу — улкан ҳаражатларни талаб қилувчи сиёсат ҳамдир. Орол муаммосига бағишлаб конференциялар, симпозиумлар, конгресслар ўтказиш, уларда халқаро экологик ва илмий ташкилотларнинг иштирокини уюштириш — бу ҳали қилинажак ишнинг мингдан бири демакдир. Асосий мақсад эса — денгизни қутқаришнинг аниқ дастурини амалга ошириш учун ёрдам берадиган Жаҳон банкининг ва бошқа халқаро ташкилотларнинг маблағларини жалб қилишдир. Айни пайтда ЮНЕП томонидан, шунингдек, Оролни қутқариш фондини тузган Япония олимлари томонидан ҳам Орол муаммоси бўйича турли хил режалар ишлаб чиқилган бўлиб, бундай режа (концепция)лар сони 500 дан ошади. Улар асосан икки йўналишда бўлиб, биринчи йўналишда — ҳудуддаги сув заҳираларини иқтисод қилиш, исроф қилмаслик асосида денгизга қуйиладиган сувни кўпайтириш кўзда тутилади. Иккинчи йўналиш режалари — Оролга сиртдан, яъни Сибирдан, Каспий денгизидан, ҳатто қадимий Ҳинд дарёларидан сув оқизиб келтиришга асосланган.

Каспий денгизидан Оролга сув келтириш режасини қатор олим ва амалиётчилар кўпдан бери тавсия қилиб келадилар. Эндиликда бу режанинг амалга ошиши учун Озарбайжон томонидан ҳам таклифлар бўлаётир. Озарбайжон ФА Каспий денгизи муаммолари қўмитасининг Раиси профессор Н. Абдуқосимов биратўла иккала денгизни қутқариш бўйича ўз қарашларини шундай ифодалайди: «Кейинги беш йил ичида Каспий денгизининг сатҳи 2 метр кўтарилди. Бу жараён ҳалиям давом этаётир. Агар сув сатҳининг кўтарилиши шу тарзда давом этаверса, 2020 йилда Каспий яна 5 метрга кўтарилади. Бунинг оқибатида мамлакатнинг минглаб квадрат километр ерлари, Ленкоран ва Жалолобод районидаги кўплаб шаҳар-қишлоқлар, темир йўл ва автомобил йўли шахобчалари, курортларни сув босиб, денгиз ҳисобига ўтади. Агар денгиз атрофидаги мамлакатлар зарур чора-тадбирлар кўрмас экан, бу жараённинг охири кўз кўриб, қулоқ эшитмаган фалокатлар билан тугаши аниқ».

Мутахассисларнинг фикрича, Оролга Каспий сувини оқизиб келтириш — ҳар томонлама қулай ва бирмунча арзон тушади. Энг муҳими — Орол қуриб битмасидан олдинроқ сув келтиришга улгуришимиз лозим. Бу лойиҳанинг бир неча афзал томонлари бор. Биринчидан, канал ўтадиган майдонларнинг ер тузилишига кўра, сув трассасида кўп ўринларда сувнинг ўзи оқиб келишига имкон бор, шунинг ўзиёқ канал қазиш ва сув келтириш сарф-ҳаражатларини бирмунча енгиллаштиради. Иккинчидан, канал Туркманистон бўйлаб ўтади, демак бу мамлакатда яшил зоналар, каналбўйи боғ-роғлари, дов-дарахтлар кўпаяди. Учинчидан, канал кема қатновига мослаштирилса, уч мамлакат: Ўзбекистон, Қозоғистон ва Туркманистон ҳудудларида сув йўли очилади, юкларни сув орқали ташиш темир йўл орқали ташишдан анча арзон тушади. Хуллас, бу лойиҳадан Марказий Осиё мамлакатлари ҳам, Озарбайжон ҳам, Россия ҳам манфаатдордир. Ҳамма гап — лойиҳани амалга ошириш учун маблағга эга бўлиш ва бу борадаги илк қадамларни бошлашда қолган. Орол фожеаси — ҳаммамизга тегишлидир ва биз ҳаммамиз бу денгизни ҳимоя қилмоғимиз лозим! Шу боисдан мен жамоатчилик диққат-эътиборини қуйидаги тўртта муаммога қаратмоқчи эдим:

Биринчиси. Қозоғистонлик олимлар М. Орлова, Ж. Охунов маълумотларига қараганда, Оролнинг очилиб қолган ерларидан кўтарилган туз 9 км. баландликка чиқиб, 5-10 минг км. атрофга тарқалар экан. 1989 йилда ҳиндистонлик олимлар Ҳимолай тоғларида Орол тузларининг борлигини аниқлаган эдилар. Яқинда мўғул олимлари ҳам Мўғилистонда шундай ҳақиқатга дуч келдилар. Ўтган йили мустақил экспертлар гуруҳи Помир ва Тиёншон тоғларига етиб борган тузлар бу ердаги музларни эритиб, ифлослантираётганига гувоҳ бўлдилар. Бу хил салбий оқибатларни космик кемалардан олинган фотосуратлар ҳам исботлаб турибди.

Иккинчи муаммо — Орол тубига оқиб келиб чўккан заҳарли химикатлар билан боғлиқ. Бу заҳарли чўкиндилар Амударё ва Сирдарё оқими билан бирга келиб қолган. Қолаверса, Бойқўнғир аэродромидан учирилган ракеталар ва космик кемаларнинг ифлос чиқиндилари ҳам, Орол денгизи остида.

Учинчидан муаммо — Оролнинг очилиб қолган тубидан учган тузли ва кислотали ёмғирлар натижасида Қозоғистон, Ўзбекистон, Туркманистон, шунингдек, Тожикистон ва Қирғизистондаги унумли ерларнинг тупроқ таркиби ўзгариб, яроқсизлана бошлаганидир.

Тўртинчи муаммо — шу ҳудуддаги тарихий ёдгорликлар ва уларни асраш билан боғлиқ. Биргина Элликқалъа районида яқин-яқинларда ҳам элликта тарихий аҳамиятга эга қалъа бор эди, ҳозир шуларнинг атиги 10 таси қолган. Қадимий Хоразмнинг пойтахти Тупроққалъа ҳам нураб битиш арафасида турибди.

Умумлаштириб айтганда, Орол денгизини қутқаришда эндиям вақтни чўзиб, гап билан овора бўлиб ўтиришга сира ҳаққимиз йўқ. Марказий Осиё мамлакатларида ўтаётган жуда кўплаб конференция, симпозиум, семинарларда бу борада барча жамоат ташкилотларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш зарурлиги қайта-қайта таъкидланмоқда. Оллоҳ барча амалларимизни кўриб турибди. Келажак авлодлар олдида маломатларга қолмаслигимиз учун ҳозирдан оқилона ҳаракат қилмоғимиз керак.

Жума ўгитлари

Маҳкам МАҲМУДОВ

АҲЛИ БАЙТ

Расулуллоҳ хонадони аъзолари илк саҳобалар сифатида табаррук зотлар деб эъзозланади. Илк ислом жамоаси вужудга келганида ғоят оғир машаққатларга сабр-бардош бериб, иймон-эътиқодидан қайтмаган, икки олам саодатига илк бор мушарраф бўлган Муҳаммад алайҳиссалом ва унинг хонадонига мансуб илк мусулмонлар янада табаррук зотлар ҳисобланади. Қуръони Каримда Аҳли байт сўзи икки жойда тилга олинади. «Ҳуд» сурасида айтилишича, ҳазрати Иброҳим хонадонига мансуб Лут пайғамбар қавмлари Ҳақтаоло айтган яхшилик йўлига юрмай, бузғунчилик билан шуғулланадилар. Улар ўз қавмлари ва бошқа қавмлардан келган чиройли йигитларни тутиб олиб, баччабозлик билан машғул бўладилар. Бундан Оллоҳнинг қаҳри келиб, Лут қавмини ҳалок қилишга фармон беради.

Худди ўша пайтда Иброҳим пайғамбар ҳузурига фаришталар келиб, Лут қавмининг гуноҳга ботгани учун ҳалок этилиши, Иброҳим пайғамбар хонадонига эса, янги фарзандлар туғилиб, хурсандчилик келишидан хабар берадилар: «Улар (фаришталар) айтдилар: «Оллоҳнинг амридан ажабланябсанми? Эй, хонадон эгалари, сизларга Оллоҳнинг раҳмати ва баракоти бўлғай. Албатта, У ҳамду санога лойиқ ва буюк зотдир.

Энди, қачонки Иброҳимдан қўрқув кетиб, унга хушхабар етгач, Биз (яъни, фаришталаримиз) билан баҳслаша бошлади. Зотан, Иброҳим Халил кўнгилчан ва ибодатли кишидур». Оллоҳнинг севикли дўсти бўлган Иброҳим Халилуллоҳ кўнгилчанлик қилиб, фаҳш ишларга берилган қавмнинг орасида пок иймонли Лут пайғамбар ҳам борлигини ўйлаб, ул қавмни ҳалок этмаслигини Оллоҳдан сўрайди. Аммо...

(Фаришталар айтдилар:) — Эй, Иброҳим, бу баҳсни қўй. Чунки Парвардигорнинг фармони келиб бўлган. Албатта, уларга қайтариб бўлмас азоб келгувчидир. («Ҳуд» сураси, 73-76-оятлар).

Шундан сўнг субҳидам пайтида Лут пайғамбар қавмлари яшайдиган Содўм ва Ҳомура шаҳарлари остин-устун бўлиб, осмондан оловли сопол тошлар ёғилиб, барчалари ҳалокатга учрайдилар. Иброҳим пайғамбар хонадонига мансуб Лут алайҳиссалом омон қолади. (Ортига ўгирилиб, золимларга хайриҳоҳлик билан қарагани учун) Лут пайғамбарнинг хотини ҳам тошга айланиб, ҳалок бўлади.

Қуръони Каримнинг 33-«Аҳзоб» сурасида Муҳаммад пайғамбар хонадони ҳақида сўз боради. Ҳижратнинг 5-йилида «Хандақ жанги» юз беради, бу жангда камчилик бўлган ислом лашкари ўзларидан бир неча марта кўп ва яхши қуролланган душманларни енгиб, кўп асирлар ва ўлжаларни қўлга киритадилар. Ана шу ўлжалардан, пайғамбар хонадони аёллари ҳам умидвор бўлган, шекилли, Оллоҳ уларни сабрга чақириб (Расулуллоҳнинг обрўйини туширмаслик учун) қуйидаги оятларни нозил қилади:

«Эй, пайғамбар, жуфтларингизга айтинг: «Агар сизлар дунёни ва унинг зебу зийнатларини истайдиган бўлсангизлар, у ҳолда, келинглар, мен сизларни (ўша нарсалардан) баҳраманд қилай ва чиройли кузатиш билан кузатай (яъни, уларнинг жавобини бериш ҳақида гап борса керак М.М.). Агар Оллоҳни, унинг пайғамбарини ва охират диёрини истайдиган бўлсангизлар, у ҳолда, шак-шубҳасиз, Оллоҳ сизларнинг орангиздаги чиройли амал қилгувчилар учун улуғ мукофот — жаннатни тайёрлаб қўйгандир. Эй, пайғамбар аёллари, сизлардан ким аниқ гуноҳни қилар экан, унинг учун азоб икки баробар қилинур. Бу Оллоҳга осон бўлган ишдур».

Бу дунё зеб-зийнатларига меҳр қўйиш Оллоҳни унуттирувчи гуноҳдир. Бу оятларда Оллоҳ-таоло Муҳаммад пайғамбарнинг аёлларини бу дунёда покиза яшашга, гуноҳлардан ўзини асрашга даъват қилади:

«Эй, пайғамбар аёллари, сизлар агар тақводор (Худодан қўрқувчи, покиза) бўлсангизлар, (бу дунёдаги) аёллардан биронтаси каби эмассизлар (яъни, бирон аёл фазлу мартабада сизларга тенг келолмас). Бас, сизлар (парда ортидан бирон номаҳрам эркакка жавоб қилган пайтларингизда) майин, назокатли сўз қилмангларки, у ҳолда кўнглида маразнифоқ бўлган кимса тамаъ қилиб қолур. Яхши-тўғри сўзни сўзланглар. Ўз уйларингизда барқарор бўлинглар, илгариги динсизлик давридаги ясан-тусан каби ясан-тусан қилманглар... (Барча ишларда) Оллоҳ ва унинг пайғамбарига итоат этинглар! Эй, пайғамбар хонадони аҳли, Оллоҳ сизлардан гуноҳни кетказишни ва сизларни бутунлай поклашни истайди, холос» («Аҳзоб» сураси, 28-33-оятлар).

Баъзи уламолар «Аҳли байт» иборасини кенгроқ маънода тушунадилар ва буларга пайғамбарнинг аёллари, қизлари, куёвларидан ташқари, амакилари Абу Толиб ва Аббос ёки барча ҳошимийларнинг авлодларини ҳам тушунадилар. («Ислом энциклопедияси», саҳ. 27).

Барча мусулмонлар «Аҳли байт» — Расулуллоҳ хонадони аъзоларини иззат-ҳурмат қилганлари ҳолда, бу масалага аҳли сунна валжамоа қарашлари ҳамда шиа уламолари қарашларида фарқ, тафовутлар бор. Сунна мусулмонлари Аҳли байтни, Биби Ҳадича, Умм Салима, София, Марям, Оишани, Биби Фотимани, Ҳазрат Алини ва бошқаларни бирдай эъзозлайдилар.

Шиа уламолари ва шиа қавмлари эса пайғамбар хонадони аҳлидан фақат ҳазрат Али ва Фотимани, уларнинг фарзандлари имом Ҳасан ва имом Ҳусайнни ва уларнинг авлодлари — кейинги имомларни (ҳаммаси бўлиб, Али хонадонидан 12 имомни) энг олий зотлар, оламни гуноҳдан қутқарувчи раҳнамолар деб, алоҳида ихлос қўядилар. Шиалар 12 имомни пайғамбарнинг ҳақиқий ворислари, давомчилари деб улуғлаб, чаҳор ёрлардан Абу Бакр Сиддиқ, Умар ибн Хаттоб, Усмон ибн Аффон-Зуннурайнни гуноҳкор деб ерга урадилар.

Пайғамбарнинг амакилари Абу Толиб, Аббос, Ҳамза ва бошқалар (Абу Лаҳабдан ташқари) ул зотга жуда меҳрибон эдилар. Аббос ибн Абдулмуталлиб мадиналик ансорлар билан 622-йил баҳорида кечаси Ақоба чўлида (Маккаи мукаррама яқинида) бўлган пинҳоний байъат кечасида қатнашган. Ўшанда у киши ҳали исломга ўтмаган эди. Аммо қариндошлик меҳри туфайли мадиналик ансорларга «Биз Муҳаммадни жон-дилимиз билан ҳимоя қиламиз, уни ёлғиз қолдирмаймиз», деган фикрни айтиб қўйиш учун келган эди. Ал-Аббос бу вазифасини бажарди. Шу иккинчи Ақоба учрашувида у яширин равишда исломга ўтди ва Расулуллоҳ билан бирга мадиналик ансорларнинг 12 вакилидан байъат қабул қилди, улар ислом динига кирдилар ва Мадинада исломиятнинг илк ўчоғини ташкил қилдилар.

Аҳли байт орасида ал-Аббос ибн Абдулмуталлиб мардлиги, гўзал хулқи билан танилган эди. Расулуллоҳ уни ҳижратнинг аввалги йилларида муҳим воқеалардан огоҳ қилиб туриш учун Маккаи мукаррамада қолдирган эди. Ал-Аббос бошқа қариндошлари олдида ўзини ошкор қилмаслик учун Катта Бадр урушида Макка мушриклари сафида Расулуллоҳга қарши жангда қатнашган ва асир тушган эди. Саҳобалар Расулуллоҳ маслаҳати билан Ал-Аббосни товон эвазига қўйиб юбордилар. Расулуллоҳнинг қизи Зайнабнинг эри Абул Ос ибн Робий ҳам Бадр жангида асир тушган эди. Уни асирликдан қутқариш учун Зайнаб онаси Ҳадича онамиз тўй куни ҳадя қилган марварид шодасини бериб юборди. Бундан таъсирланган Расулуллоҳ саҳобалардан: «Абул Осни қўйиб юбориб, марваридни қизимга қайтариб берсанглар, бўлармикан?» — деб сўради.

Саҳобалар Зайнабни Мадинага юбориш шарти билан Абул Осни қўйиб юборишди. Чунки шариатга кўра мусулмон билан кофирнинг оила қуриши оқланмас эди. Кейинчалик, Макка фатҳ этилганида куёви исломга киргач, Зайнаб у билан ярашди.

Ал-Аббос Бадр жангида товон тўлаганидан ранжимади (одамлар орасида Расулуллоҳнинг обрўсини ошириш учун норозилик билдиргандай «Мени хонавайрон қилдинг», деб қўйди»). Кўп ўтмай ислом динига ўтганини ошкора қилди. Икки йилдан сўнг Маккаи мукаррама фатҳи вақтида пайғамбарнинг амакиваччаси Абу Суфён ибн Ҳарб ҳам ислом динини қабул қилди. У кейинчалик Хунайн ғазотида ўғли Муовия билан бирга ислом лашкари сафида жасорат кўрсатди.

Аҳли Байт орасида Оишанинг отаси Абу Бакр Сиддиқ ва пайғамбарнинг сафдоши ва куёви Усмон ибн Аффон (бу киши пайғамбарнинг қизлари Руқийя, унинг вафотидан сўнг Умм Гулсумга уйлангани учун Зуннурайн лақабини олган) бор эди.

Ҳазрати Усмон халифалиги вақтида Қуръон суралари тартибга солиниб, яхлит китоб ҳолига келтирилди. Бу даврда Африканинг шимоли (Миср, Судан, Ҳиндистон ва бошқалар), Испания, Рум (Византия) ислом лашкарлари томонидан фатҳ этилди. Ҳижрий 35 (милодий 656) йили Миср, Басра ва Куфа вилоятларидан исёнчилар келиб, Мадинани ўраб олдилар.

Улар Ҳазрати Усмонни пайғамбар йўлидан чекинишда, ўзи ва яқин қариндошларига мол-дунё орттириб, саҳобаларни қашшоқликда қолдирганликда айблайдилар. Элчилар қайтиб кетаётганида, қўлларидаги мактубни очиб кўрсалар, «Қайтиб борган элчилар ўлдирилсин», деган фармон чиқади. Бундан ғазабланган мисрликлар ҳазрат Усмоннинг уйига бостириб, келиб, Қуръон ўқиб ўтирганида ханжар уриб ўлдирадилар. (Аслида фармонни иғвогарлар ўзгартириб қўйган деган тахминлар ҳам бор.)

Ҳазрат Усмон шаҳидлигидан кейин Басра, Куфа ва Миср вилоятлари вакиллари ҳазрати Али ибн Абу Толибни халифа қилиб сайлайдилар.

Саҳобалардан Талҳа, Зубайр ва бошқа лашкарбошилар ҳазрати Оишанинг қувватлаши билан ҳазрат Алига қарши чиқдилар ва Басра вилоятини эгалладилар. Айни вақтда бой-бадавлат Шом (Сурия) вилояти волийси Муовия ибн Абу Суфён яқин қариндоши Усмон ибн Аффоннинг ўлимида Али ҳам айбдор деб билиб, унга қарши кураш бошлайди.

Ҳазрат Али қўшинлари 656 йил 6 декабрида Басра яқинида бўлган «Туя жанги» (Жанги Жамал)да Оиша, Талҳа ва Зубайр қўшинларини мағлубиятга учратди. Жангда асир тушган ҳазрат Оишага жуда кўп совға саломлар бериб, узрлар айтиб, иззат-ҳурмат билан уйига кузатди.

Ҳазрат Алининг Шомдаги Муовия қўшинларига қарши уруши чўзилиб кетди. Ҳазрат Али халифалик пойтахтини Мадинадан Ироқдаги Куфа шаҳрига кўчирди ва Шомга юришга тайёргарлик кўрди. 657 йил июлида бўлган Фурот дарёси соҳилидаги Сиффин жангида Муовия қўшинлари устидан ғалаба қозонди. Муовия чекинди ва яна куч тўплай бошлади. Бу орада ҳазрат Али халифаликка ким лойиқлигини аниқлаш учун холис сайлов (ҳакамлар ҳукми) ўтказишни таклиф қилди. Бундан норози 12 минг жангчи ҳазрат Али қўшинидан кетиб қолди ва хорижийлар (сафдан чиққанлар) гуруҳини ташкил этишди. Хорижийлар Алига ҳам, Муовияга ҳам қарши курашдилар.

661 йилнинг 19 январ (17 рамазон) тонгида Куфа масжидидан намоз ўқиб чиқаётганида ҳазрат Алига хорижийлар (Ибн Мулжам) суиқасд қилдилар. (Журжи Зайдоннинг «17-рамазон» рўмонини эсланг) Ва халифа икки кундан сўнг қазо қилди. Имом Ҳасан халифа қилиб сайланди. Аммо имом Ҳасан бундай ғалвали мансабни хоҳламади ва халифаликни ўз ихтиёри билан Муовияга топширди. Аммо имом Ҳасаннинг душманлари уни бари бир тинч қўйишмади. Имом Ҳасаннинг гўзал хотинига ошиқ бўлган бир хорижий йигит қутқуси билан у заҳарлаб ўлдирилгани манбаларда айтилади.

Энди ҳазрат Алининг душманлари имом Ҳусайнни йўлдан олишга уринадилар. Карбало даштида имом Ҳусайн озгина сафдошлари билан Язид ибн Муовиянинг жуда катта қўшинига қарши жанг қилади. Бу тенгсиз жангда имом Ҳусайн ўлдирилади ва унинг бошини кесиб, сохта халифа Язидга совға қилишади. Абу Райҳон Беруний «Осорул боқия»да Язиднинг таёғи билан имом Ҳусайннинг бошига урганлиги, бундан мусулмонлар ғазаблангани ҳақида ёзади. Қарғишга учраганиданми, Язиднинг халифалиги узоққа бормайди.

Ҳазрат Али, имом Ҳасан ва имом Ҳусайн тарафдорлари, шунингдек Расулуллоҳнинг амакиси Аббос тарафдорлари узоқ йиллар Муовия авлодларига қарши гоҳ яширин, гоҳ ошкора курашдилар.

Исломий манбаларда Аббос ибн Абдулмуталлибнинг калом ва ҳадис илмида шуҳрат қозонган ўғли Абдуллоҳ ибн Аббос билан Муовиянинг қуйидаги суҳбати келтирилади:

«Бир куни Муовия суҳбат чоғида Абдуллоҳ ибн Аббосга бундай деди: «Худо ҳаққи, сени тўрт фазилатинг учун яхши кўраман ва тўрт гуноҳингни кечираман. Яхши жиҳатларинг шуки, бирламчи, сен Расулуллоҳ хонадонидансан. Иккинчидан, менинг ҳам ота-боболарим бўлган Абду-Манноф уруғидансан. Учинчи, сен — қурайшийлар етакчиси ва «қурайшийлар тилисан» (Ибн Аббос — фасиҳ, ўткир нотиқ, олим эди). Тўртинчидан, сенинг отанг билан менинг отам (ал-Аббос билан Абу Суфён) дўст бўлишган. Мен кечирган тўрт айбинг эса:

Аввало, «Явмул Байт»да Усмонни ҳимоя қилмадинг. Иккинчидан, Сиффин жангида душманларим (яъни ҳазрат Али) тарафида эдинг.

Учинчиси — («Туя жанги») кунида ҳазрати Оишага қаршилар орасида эдинг. Тўртинчидан , Зиёд (Ироқ волийси)ни «қондош биродарим», деганимда қарши чиққансан».

Абдуллоҳ ибн Аббос «Алҳамдулиллоҳ, шундай» деб, қуйидаги жавобларни берган: «Биринчидан, «Қуръони Карим»да: «Айттин (Эй, Муҳаммад): «Бизнинг хонадонимизни (Аҳли Байтни) севмайдиганларнинг иши юришмайди, шармандаи шармисор бўлиб, охиратда бахтсизлик маконига (дўзахга) тушади»—дейилади (Абу Муслим аббосийлар номидан чиқарган тангаларда ҳам худди шу оят битилган.) Қариндош-уруғларимиз деганинг ҳам тўғри. Худо берган ҳаётим билан қасамки, сен қариндошларга силам раҳм қилмоқдасан. «Қурайшнинг тили» деганингга келсак, суҳандонликда сен ҳам мендан қолишмайсан, аммо ҳимматинг туфайли мени мақтаётирсан. «Оталаримиз дўст эди» деган гапинг ҳам тўғри. Улар шундай қалин дўст эдиларки, менинг отам (Аббос ибн Абдул-Муталлиб) сенинг отанг (Абу Суфён)га «Нусрат-ғалаба куни» (Маккаи мунаввара фатҳ этилганда) қандай яхшилик қилгани ва отанг бу яхшиликни ҳеч қачон унутмаганлиги барчага маълум.

Сенга ёқмайдиган ишларимга келсак, Сиффин воқеасида барча муҳожирлар ва ансорлар қувватлаб турган, мўъминлар амри (Али)ни ҳимоя қилмасам, энг тубан маҳлуқ бўлур эдим. Ҳазрати Усмон ўлдирилган куни мен унинг дўстлари орасида ҳам, ҳужум қилган душманлари орасида ҳам йўқ эдим. Оишага келсак, унинг ўзи уйида рўмолини ёпиниб ўтириш ўрнига хожаси — Расулуллоҳ истагига қарши иш қилди ва шунга яраша кўргулигини кўрди. Зиёд масаласида фарзанд ҳалол никоҳдан туғилади, ўйнашдан бўлса, тошбўрон қилинади. Шулардан ташқари, ўзингга маъқул ишларинг менга ҳам маъқулдур.»

Пайғамбар амакиси ал-Аббоснинг мазкур Абдуллоҳ билан яна Убайдуллоҳ, Фазл, Қусам, Маъбад, Абдураҳмон, Таммом, Касир, Хорис, Умм Ҳабиба, Амина ва София, яъни, тўққиз ўғли, уч қизи бор эди. Муҳаддис Абдуллоҳ ибн Аббоснинг шогирди, ислом тарихида илк «Тафсир» муаллифи Абу Солиҳ ёзишича, «Дунёда ҳеч бир одамнинг фарзандлари бу қадар бир-биридан олисларга дафн этилмаган (Ислом динини оламга ёйиш учун бўлса керак, улар Ер юзи бўйлаб жиҳод қилган ҳолда яшаганлар). Ал-Фазл Шомда (639), Абдуллоҳ — Тоифда (688), Убайдуллоҳ — Мадинада (705), Қусам — Самарқандда (675 Шоҳи Зинда мақбарасида), Маъбад — Ифриқия, яъни Африкада (у Ҳалифа Усмон замонида Шимолий Африкани фатҳ этишда қатнашган). Бу беш ўғил пайғамбаримиз умр йўлдоши Маймунанинг опаси, Бану Ҳилол қабиласидан Уммул Фазлнинг фарзандлари эдилар.

Бу опа-сингилларнинг онаси Ҳинд (Абу Суфён хотинларидан бошқа) исломда энг иззатли, азиз қайнона ҳисобланади. Куёвлари: Расулуллоҳ, Аббос ибн Абдул-Муталлиб, Ҳамза ибн Абдул-Муталлиб, Жаъфар Таййор ибн Абу Толиб (ҳазрат Алининг акаси, 629-йили Муъта ғазотида шаҳид кетган. Кесилган қўллари ўрнига Аллоҳ қанот бериб, қушдай учиб, жаннатга кетган деб тасаввур қилинади, шунинг учун Таййор — учувчи лақаби берилган). Жаъфар Таййор ўлгач, беваси Асмога Ҳазрат Абу Бакр уйланган. Ундан ҳам бева қолганида унга ҳазрати Али уйланган (яъни, акасининг собиқ бевасига).

Салмон Форсийдан нақлдурки, Расулуллоҳ бир куни Аҳли Байт оила аъзоларини йиғиб, «О, Абдуманноф фарзандлари, фақат Аллоҳга сажда қилинглар, Унга ҳеч кимни шерик қилманглар! Кўрябманки, келгусида ўн икки авлод — Ҳарб ибн Умайянинг икки авлоди (Абу Суфён ибн Ҳарбнинг ўғли Муовия ва унинг ўғли Язид — М.М.), Ал-Ос ибн Умайя авлодидан ўн киши йўлдан озадилар». Шундан сўнг Расулуллоҳ амакиси ал-Аббосга қараб: «Ал-Аббос авлоди қўлидан Умавия авлоди завол топади» деди.

АДИБ ХОТИРАСИ

Боғот туманидаги Қулон Қорабой қишлоғида Раҳим Бекниёз номидаги ўрта мактабда адиб таваллудининг 75 йиллигига бағишлаб хотира кечаси ўтказилди. Туман ҳокимаси, Ўзбекистон Олий Мажлиси депутати Шакаржон Хўжаниёзова кечани очаркан, воҳалик таниқли ёзувчи, шоир ва публицист Раҳим Бекниёз билан ҳамқишлоқлари ҳақли равишда фахрланишларини айтди. Кечада шоир Ошиқ Эркин юбиляр ижоди тўғрисида маъруза қилди. Шоир Матназар Абдулҳаким, журналист Ҳусайн Раҳмон, адиб ов ҳикояларининг доимий қаҳрамони — «Бола мерган» сиймосининг прототипи Жумабой Махсум Абдулла охун ўғли ва бошқалар ўз хотираларини ўртоқлашдилар.

Кечада шоир шеърлари билан айтиладиган қўшиқлар янгради, асарларидан намуналар ўқилди. Адибнинг умр йўлдоши Мунавварa опа сўз соҳибига кўрсатилаётган эъзоз учун миннатдорчилик билдирди.

Норгул АБДУРАИМОВА

Наманганда гул байрами. Т. Маҳкамов суратга олган

ОЛИС АСРЛАР САДОСИ

Биз кимиз?

Мустақиллик даврида қадимий ўлкамизнинг қўҳна ва бой тарихини кенг миқёсда ўрганиш имконияти вужудга келди, тарих фанида катта янгиликлар яратилди. Ўзбекистон Республикаси ФА мухбир аъзоси Бўрибой Аҳмедов қаламига мансуб «Тарихдан сабоқлар» мажмуаси («Ўқитувчи» нашриёти, 1994) фикримизнинг яққол далилидир. Бу китоб Ўрта Осиёнинг, хусусан Ўзбекистон халқлари тарихининг энг долзарб муаммоларини ёритишга бағишланган. Ўзбек халқи, Марказий Осиёнинг бошқа халқлари каби, жуда узоқ тарихга эга бўлиб, бунга бизгача етиб келган моддий ва маънавий ёдгорликлар гувоҳдир.

Бу китоб муаллифининг қарийб 35 йиллик илмий фаолиятининг самараси ҳисобланиб, Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистон халқларининг тарихига доир қирқдан ортиқ асарни ўз ичига олган.

Китобнинг «Олис асрлар садоси» деб номланган биринчи қисмида Марказий Осиё ва Ўзбекистон халқлари тарихининг яхши ўрганилмаган, баъзан нотўғри талқин этилган масалаларига бағишланган тадқиқотлар, ўртаосиёлик машҳур олимлар ва мутафаккирларнинг ҳаёти, ижодий фаолиятига оид мақолалар берилган. Масалан, «Академик В. В. Бартолд Тошкентда» мақоласида Туркистон тарихи бўйича қимматли асарлар яратган В. В. Бартолднинг ҳаёти ва илмий фаолияти ҳақида ҳикоя қилинади. Муаллиф олимнинг Марказий Осиё халқлари тарихини ўрганиш учун ўлкамизга 1893 — 1923 йиллари етти марта илмий сафарга келганлиги ва шу сафарлар маҳсули сифатида ёзиб қолдирган асарлари хусусида маълумот беради. Академик ҳар галги сафари пайтида Тошкентда чиқадиган «Туркестанские ведомости» ва «Окраина» газеталари билан ҳамкорлик қилган, Бухоро амири Олимхон (1910 — 1920) ва унинг амалдорларидан қолган қўлёзма асарлар ва архивларни ҳисобга олган, шахсий кутубхоналарда сақланган қўлёзма асарлар, вилоят бошқармаларидаги вақфномалар билан танишган, уларни сақлаб қолиш ишида фаол қатнашиб, тўрт юзга яқин қимматли, ноёб қўлёзмаларни талон-торождан асраб қолган эди.

В. В. Бартолд 1920 йили Тошкентда таъсис этилган Туркистон университетининг илмий-ташкилий ишларида ҳам фаол қатнашган ҳамда унда Туркистоннинг қадимги ва ўрта асрлар тарихидан маърузалар ўқиган.

Муаллиф академик В. В. Бартолднинг тарих фани соҳасида яратган илмий ишларига юқори баҳо беради ва бу асарларнинг ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолганлигини эътироф этади.

«Берунийнинг ўртаосиёлик жавҳаршунос издошлари (XVI — XVII асрнинг биринчи ярми)» мақоласида олим Берунийнинг жавҳаршуносликка оид асарларининг аҳамияти борасида ёзаркан, унинг «Минералогия» ва бошқа китоблари кейинги асрлар жавҳаршунослари учун қўлланма бўлиб қолганлигини, Берунийнинг издошлари алломанинг ғояларини янги даврларда, янги шароитларда ривожлантириб, қимматли маълумотлар билан бойитганларини таъкидлаб ўтади.

«Бухоро хонлигининг XVI — XVII асрлардаги ижтимоий-сиёсий ҳаётида жўйбор хожаларининг тутган мавқеи ҳақида» рисоласида Б. Аҳмедов жўйбор хожалари, жумладан, уларнинг Муҳаммад Ислом (1493 — 1563), Хўжа Саъд (1531 — 1589), Тожиддин Ҳасан (1574 — 1646), Ҳожи Абдураҳим (1575 — 1628) каби йирик намояндлари ҳаёти ва фаолияти ҳақида В. Л. Вяткин, П. П. Иванов каби олимлар махсус илмий асарлар ёзганлигини эътироф этиб, бироқ ҳануз шайбонийлар ва аштархонийлар давлатлари ижтимоий-сиёсий ҳаётида жўйбор хожаларининг тутган мавқеи, жўйбор хожалари феодал хўжалигининг барпо этилиши сингари бир қанча муҳим масалалар изчил тадқиқ этилишини кутаётганлигини таъкидлайди.

Рисола фактик материалларга бой. Муаллиф асарда хожаларнинг мол-мулкларининг келиб чиқиш манбалари ҳақида гапириб, бу мулкларни авлоддан-авлодга ўтиб борадиган меросий мол-мулклар, хонлар, султонлар томонидан тортиқ қилиниб туриладиган ер-сув ва қимматбаҳо ҳадялар ташкил қиларди, деб уқдиради.

Жўйбор хожалари ўз бойликларини янги ерларни ўзлаштириш йўли билан ҳам орттириб борганлар. Уларга тегишли ер-сув ва мол-мулклар барча солиқлардан озод қилинганлиги ҳам бойликларининг ортишига олиб келган. Шу билан бирга, Б. Аҳмедов жўйбор хожаларининг одамларни юқори мансабларга тайинлаш, мансабидан четлатиш каби давлат ишларига ҳам муайян даражада таъсир кўрсатганлигини эътироф этади.

«Ибн Сино даври» асарида эса, олим Ибн Сино яшаб, ижод этган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маданий вазиятни таҳлил қилади. Асосий эътиборни кўпроқ сомонийлар давлатининг маъмурий тузилишига қаратган муаллиф бошқарув органини даргоҳ (олий ҳукмдор саройи) ва девон (давлат идораси)га бўлади. Турк ғуломларидан ташкил топган амирнинг шахсий гвардияси ҳақида сўзлаб, гвардия бошлиқлари узоқ садоқатли хизматлари эвазига катта давлат мансабларини эгаллаганликларини эслатиб ўтади. Рисолада биринчи марта сомонийлар саройидаги энг улуғ мансаблар ҳақида фикр юритилган. IX — X асрларда сомонийлар

даврида Хуросонда феодал-ер эгалигининг олти хил шакли ва сомонийлар давлатининг қўшни давлатлар билан олиб борган қизғин савдо-иқтисодий алоқалари асарда яхши ёритилган.

«Иқто феодал институти (Ўрта Осиё. XVI — XVIII аср бошлари)» рисоласида Б. Аҳмедов «иқто» атамасининг XVI — XVIII аср бошларида Ўрта Осиёда тутган ўрни ва мавқеи ҳақида кенг тўхталади. Муаллиф «иқто», «суюрғол» ва «танҳо» атамаларининг маънолари тўғрисида ўрта аср тарихчиларининг қарашларини таҳлил қилиб, ўзининг танқидий фикр-мулоҳазаларини билдирган.

XVI асрда Дашти Қипчоқда вужудга келган Кўчманчи ўзбеклар давлати, унинг тарихи, ижтимоий-иқтисодий аҳволи, давлат тузуми ва уларнинг темурийлар билан муносабатлари масалалари муаллифнинг «Кўчманчи ўзбеклар давлати» асарида атрофлича ёритилган.

Мирзо Улуғбекнинг ҳаёти ва илмий-сиёсий фаолиятига бағишланган рисолада эса, Б. Аҳмедов Улуғбекнинг давлатни бошқариш, илм-фанни ривожлантириш борасидаги саъй-ҳаракатларини ҳикоя қилади. Албатта, Улуғбекнинг ҳаёти ва илмий фаолияти ҳақида ўқувчилар анча - мунча хабардор. Муаллиф улуғ алломанинг Шарқ фалакиёти фани тараққиётига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилган, фалакиёт илмининг дурдонаси ҳисобланган «Зижи жадиди Кўрагоний» асари, унинг яратилиши тарихи ва аҳамияти тўғрисида фикр-мулоҳазаларини баён қилади.

Китобда кўпчилик эътиборини ўзига тортадиган саҳифалар кўп. Масалан, «Сўнгги темурийлар ва Бадахшон учун кураш» асарида XV аср охири — XVI аср бошларида Бадахшонда ҳукмронлик қилган темурийлар билан шайбонийлар ўртасидаги кураш, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодлари, XVI асрда Бадахшонда ҳукм сурган Султон Увайс Мирзонинг авлодлари тарихини яратишга муяссар бўладики, албатта, бу тарихчилар учун ҳам муҳимдир.

Шунингдек, олим Хоразм ва Чиғатой улуси тарихига доир қимматли фактлар келтиради, ўз мулоҳазаларини ўртага ташлайди. Тарихда сезиларли из қолдирган шахслар ҳақида маълумотлар беради.

Б. Аҳмедов китобга кирган рисолаларида Ўзбекистон халқлари тарихига кўплаб янгиликлар, ўзгартиришлар, аниқликлар киритади. Чунончи, аштархонийларнинг ҳокимиятга келиш санаси 1599 йил эмас, балки 1601 йил эканлигини ишончли манбалар асосида тўлиқ исботлаб, фандаги бир чалкашликка чек қўйди. «Ўзбеклар» деб номланган тадқиқотда эса, «ўзбек» этнонимининг келиб чиқиши, ўзбек халқининг кечмиши ва келажаги ҳақида эътиборли фикрларни илгари суради.

Мажмуанинг «Қадимги қўлёзмаларни варақлаганда...» деб аталган иккинчи қисмида Марказий Осиё халқлари тарихини ўрганишда муҳим аҳамият касб этувчи ноёб ва ҳали ҳам кам ўрганилган қўлёзма манбалар, кўпчиликка номаълум бўлган ҳужжатлар таҳлил қилинади. Жумладан, китобда Улуғбекнинг «Тарихи арбаъ улус», Хива хони Абулғозихоннинг «Шажарайи турк», Маҳмуд ибн Валининг «Баҳр ул-асрор», Баҳриддин Кашмирийнинг «Равзат ар-ризвон» ва бошқа бир қанча қўлёзма асарларнинг ёзилиш тарихи, муаллифларнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида, бу асарларнинг Марказий Осиё халқларининг ўрта асрлар тарихини ўрганишда тутган ўрни тўғрисида маълумотлар берилади.

Ушбу қисмдаги «Балх хонлигининг Русия билан савдо ва элчилик алоқалари ҳақида янги ҳужжат» мақоласида муаллиф давлат архивларида Балх хонлигининг Ўрта Осиё ва Ўрта Шарқ мамлакатларининг ижтимоий - сиёсий ҳаётида катта мавқега эга бўлганлиги ҳамда унинг Русия шаҳарлари билан мунтазам алоқада бўлганидан далолат берувчи муҳим ҳужжатлар тўғрисида сўзлаб, уларнинг тарқоқ ва ёмон аҳволда сақланаётганидан куйинади, илмий жамоатчилик диққатини мана шундай ҳужжатларни йиғиш, тартибга солиб, чоп этиш ва уларни ўрганишга жалб қилади.

Китобнинг «Сиймолар, сулолалар, атамалар» деб номланган учинчи қисми тарихда ўчмас из қолдирган шахслар (Баҳром Чўбин, Темур Малик, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Хондамир, Абулфазл Алломий сингари машҳур сиймолар), сулолалар ва давлатлар (Араб халифалиги, Мўғул салтанати, Олтин Ўрда, темурийлар, темурийлар давлати, бобурийлар давлати, Бухоро хонлиги...), муҳим тарихий воқеалар, баъзи ижтимоий-иқтисодий атамалар (иқто, баримта...) ҳақида мухтасар маълумотлардан иборат.

Муаллифнинг атамаларга доир маълумотлари жуда қимматлидир. Жумладан, «тавочи» ва «жарчи» сўзларининг қай маънода ишлатилганлиги ҳақидаги фикрлар шу кунгача тўла ва қатъий эмас эди. Олим тавочи қандай мансабни эгаллаганлиги ва унинг зиммасига қандай вазифалар юклатилганлигини аниқлаб, тавочилар юқори даражадаги ҳарбий мансабдор бўлганлар, деб исботлайди. Ёки айтайлик, «барот» хон тарафидан бериладиган махсус ёрлиқ, гувоҳнома. Муаллифнинг ёзишича, ҳукмдор томонидан мулк ёки мансаб берилган, халқдан солиқ тўплаш ёки пул, ғалла, ем-хашак ундириш учун махсус ёрлиқ олган киши бароtдор деб аталган.

Мажмуанинг ўқувчиларни ўзига жалб қиладиган жиҳатлари кўп. Чунончи, Чингизхон бошлиқ мўғул давлати маъмурий тузуми ва халқдан йиғиб олинадиган солиқлар ҳақидаги маълумотлар ниҳоят даражада муҳимдир. Масалан, мўғуллар даврида аҳолидан қуйидаги солиқлар йиғиб олинган: 1. Ер ёки даромад солиғи. Олий мансабдорлар бу солиқдан озод қилинган; 2. Қубчур солиғи. Кўчманчи аҳолидан олинган; 3. Тарғу. Ҳунармандлар ва савдогарлардан олиниб, ишлаб чиқарилган ёки сотилган молнинг ўттиздан бир қисми ҳажмида белгиланган; 4. Туз солиғи; 5. Жон ёки кумуш солиғи.

Аҳоли бундан ташқари ҳам турли-туман жарималар тўлаб турган ва ҳар хил мажбуриятларни ўтаган.

Хулоса шуки, УзФА мухбир аъзоси, профессор Бўрибой Аҳмедов қаламига мансуб «Тарихдан сабоқлар» мажмуаси тарихий, ижтимоий-иқтисодий, этнографик ва бошқа муҳим маълумотларни ўзида акс эттирган қимматли китобдир. У барча китобхонлар, илм аҳли учун муҳим қўлланма бўлиб хизмат қилади.

Раҳима АЛИМОВА,
тарих фанлари номзоди

ТАҚДИР СЎҚМОҚЛАРИ

Турғунлик даври қиссаларида маънавий-ахлоқий муаммолар талқини

Замонавий ўзбек прозаси яқин ўтмишимиз — турғунлик даврида жамият маънавий аҳволини ҳар жиҳатдан таҳлил этиб, ижтимоий муаммоларни очиқ фош қилиб республикамиз бадиий-ижтимоий тафаккури тараққиётида салмоқли мавқега эришган эди. Шу боис коммунистик мафкуранинг ягона ҳукмронлиги шароитида дадил туриб ёзилган ўзбек қиссалари бугун қайта эсланишга, қайта тарғиб-ташвиқ этишга муносибдир. Зеро, 70-80-йилларда яратилган асарларда талқин этилган тамойиллар, уларда акс этилган инсон тақдири манзаралари бугунги кун китобхонлари учун ҳам фойдадан ҳоли эмас. Дарҳақиқат, бу фазилатни турғунлик йиллари қиссаларининг айримлари мисолида ўзбек қиссачилигидаги маънавий-ахлоқий муаммолар талқинида ҳам кузатиш мароқли.

Истеъдодли ёзувчи Хайриддин Султоновнинг «Кўнгул озодадур», «Саодат соҳили», «Ёзнинг ёлғиз ёдгори» қиссалари ҳам ана шу турғунлик деб аталган даврда ёзилди. Ёзувчининг «Кўнгул озодадур» қиссасида ёш зиёли йигитнинг ҳақиқат йўлидаги изтироблари, ўртанишлари жозиб бадиий-психологик аксини топган. Воқеалар асар қаҳрамони Ғулом тилидан ҳикоя қилинади. У кўп йиллардан буён Муҳаммад Шариф Гулханийнинг «Зарбулмасал» асари устида илмий тадқиқот олиб боради. Муаллиф қаҳрамоннинг бу ишга нечоғли берилиб кетганини таърифлаб шундай ёзади: «Шунданмикан ёки ёш умримни бағишлаб ўлтирганим учунми, қай бир замонларда яшаб ўтган Муҳаммад Шариф Гулханий деган ринднафас бир одам ҳам энди менга отамдек азиз бўлиб қолган, узун, совуқ кечаларда уч хонали бўм-бўш уйда ёлғизлик нимадир — билмас эдим». Қиссани ўқирканмиз, беихтиёр қаҳрамонга отасидек азиз бўлиб қолган Гулханийнинг ғаройиб оламига кириб борамиз. Ёзувчи ушбу асарни яратишда бизнинг китобхонлар одатланмаган янгича бир йўсинни танлаган. Адабий қаҳрамоннинг тушларида «гала-гала» қушлар учиб юради. Аҳён-аҳён қушлар Ғуломни «Зарбулмасал»ни ўқишга даъват қилади. Воқеалар, тасаввур ва таърифлар орасида «Зарбулмасал»дан танланган ривоятлар ҳам қисса матнига уйғун қилиб келтириладики, уларнинг таассуроти руҳимизга мисоли тиниқ бир шуъладай оқиб киради. Бироқ Х. Султонов бу ривоятларни таҳлил этмайди. Аксинча, бугунги турмушга муқояса қилади. Ёзувчи талқинидаги Гулханий ва унинг асари қисса қаҳрамонининг маънавий-руҳий оламини теранроқ очишга хизмат қилган бадиий-эстетик омил, дейиш мумкин. Гулханий ва унинг «Зарбулмасал» асаридан доимо руҳий мадад олиб турувчи Ғулом тақдири тасвирида эса бир хонадон ичидаги икки хил турмуш тарзи қиёсланади. Бу икки хилликнинг бири Шодиёрлар дунёси, иккинчиси Гулханий ва Ғуломлар олами билан боғли. Шодиёр яқин ўтмишимизнинг типик вакили, зеро, Шодиёр ва унинг ҳамтовоқлари тирикликни емоқ-ичмоқдан иборат, деб тушунади, шунга ўрганиб қолишган. Бундайларнинг характерини ўз даврида Мавлоно Гулханий шундай таърифлаган: «Шул бола уч хислатдан ташқари эмас: аввало, кўзи бежо — уятни унутгандир; иккинчи, вужудан таряк иси келур — афюнга рағбати зўрдур; учинчи, бошдан оёқ зино ботқоғига ботгандур, охир-оқибат эл андин нафрат қилур».

Аввалига Ғулом унга эътибор бермайди, Шодиёрни астойдил тарбияламоқчи бўлади. Унга вақти-вақти билан амру маърифлар қилади. Бироқ соддадил Ғуломнинг покиза руҳи макон қурган маскандан файз кетади. Бу хонадонда энди қушлар чуғури эшитилмай қолади. Унинг ўрнига енгил-елпи ҳаёт орқасидан қувган бир тўда кимсаларнинг беҳаё қийқириқлари эшитилади. Қаҳрамон назарида дунёдан файз кўтарилаётгандек туюлади. Ёзувчи Шодиёрлар мисолида маънавиятимиз тақдирини, қадриятимизнинг теран томирлари билан боғлиқ муаммоларни қидиради. Дарҳақиқат, ота ва тоға маишатпараст, маънавий тубан бўлгач, уларнинг қўлларида тарбия топган фарзандларининг келажагини башорат қилиш қийин эмас. Ғулом бу тоифа одамлар ўртасида яшаётганидан изтироб чекади, нафратланади, куюнади. Жамиятда бундай иллатларнинг кўпайиб бораётганиден озор чекади:

«Эҳ, Шодиёр, шўрлик қушим, уянгда кўрганинг қурсин!
Энди мен яна нима дейин?!
Охири замон бўлди, десам, биров ишонадими?!
Мени жиннига чиқармайдими?!
Негаки... Охири замонда ҳам мундоқ ишлар бўлмагай!»

Бу нидолар Ғулом сингари тоза, озода кўнгул эгаларини ҳамон сўроққа тутади. Жавоб эса топилавермайди. Хайриддин Султонов қиссаси кўп жиҳатларига кўра бугунги кунда ҳам китобхонни бедорликка, инсоф ва диёнатта даъват этади.

Таниқли адиб Ўткир Ҳошимовнинг асарларида ҳам маънавият масалалари алоҳида ўрин тутади. Унинг «Нур борки, соя бор» романи, «Баҳор қайтмайди», «Шамол эсаверади», «Қалбингга қулоқ сол» каби қиссаларида инсонни англаш, унинг қадр-қимматини кўтариш муаммолари илгари сурилади. Ёзувчининг ҳар бир асари ҳақида алоҳида гапириш мумкин. Унинг ўткир публицистик ғоялар билан суғорилган асарлари бугунги ўзбек китобхонларининг бебаҳо мулкига айланиб қолган, десак муболаға бўлмайди. Ўткир Ҳошимовнинг «Квазарлар» асари турғунлик йиллари фожиаларини фош этолган дастлабки қиссалардан ҳисобланади. Асарда маънавият ва жаҳолат ўртасидаги гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона курашлар таъсирчан эпизодлар орқали очиб берилган. Қиссага Ўзбекистоннинг олис қишлоқларидан бирида кечган воқеалар асос қилиб олинган. Аслида бундай воқеаларни ўша йиллари ўзбекнинг ҳар бир қишлоғида учратиш мумкин эди. Асарнинг қаҳамонларидан бири Омонулла Рустамов истеъдодли, айни пайтда жўръатли ўқитувчилардан. Гарчи шаҳарда ўсиб-ўқиган бўлса-да, қишлоқнинг сокин ҳаётига тез кўникади. Пахта мавсумида мактаб ўқувчиларининг йиғим-теримга сафарбар этилганига жиддий эътирозлар билдиради... Ёзувчи Омонулла Рустамов образида халқ зиёлиларининг фидойилик фазилатларини умумлаштирган. Бу хусусиятни ёзувчи пухта ҳаётий далиллар билан мустаҳкамлайди.

Муаллиф ўқитувчининг фазилатларини фидойилик даражасида баҳолайди. Ҳар қандай шароитда ҳам болаларга илм беришга интилган ўқитувчининг заҳматли меҳнатини ёзувчи Омонулла Рустамов образида умумлаштирган.

Қиссада бу образга зид куч — яна бир ўқитувчи Ҳамроев қиёфаси бутун мураккаблиги билан кўрсатилган. Тошпўлат, Солия сингари мактаб ўқувчилар Рустамовнинг сермулоҳаза сабоқларидан баҳраманд бўлаётган авлодлар ҳисобланса, Мамат домла Ҳамроевнинг дунёқараши таъсирида вояга етаётган ёшлар сирасидан. Асарда мана шу икки хил дунёқараш ўртасидаги кураш чуқур таҳлил этилади. Биз юқорида бу қиссани турғунлик йилларининг иллатларини фош этишга қаратилган илк қиссалардан дедик. Ҳақиқатдан ҳам қиссада ўша йилларнинг катта қусурлари ишонарли тасвирланган: пахта яккаҳокимлиги, ҳатто маънавиятни ҳам ўз измига бўйсиндириб юборганини ёзувчи дадил айта билган. Қишлоқларда турмушнинг ночор аҳволга тушиб қолишининг сабабларини ёзувчи шундай таъкидлайди: «Кейин пахта майдонлари кенгайтирилди. Мол боқишга жой қолмади. Пахтазордан ут юлишгаям иккиланади киши. Дори сепилган бўлса иш чатоқ. Сигирга ҳеч нима қилмагандаям, сутни одам ичади-ку!» Ёзувчи бу билан кечаги куннинг манзарасини китобхонга эслатади. Инсоннинг қадр-қиммати ҳар нарсадан устун туриши лозимлигини қайта-қайта таъкидлайди. Асардаги воқеалар якуни китобхонни қаттиқ ўйга толдиради: болаларнинг севимли муаллими тусатдан кетадиган бўлиб қолади. Бу ҳол Тошпўлатнинг кўнглини чуқур изтиробга солади. Изғиринда муаллими ортидан зўрланиб қолаётган Тошпўлатнинг нидолари зиё йўлидаги кураш ҳали узоқ давом этишини, асл маърифат манзили олис ва машаққатли эканидан далолат беради.

Ёзувчи Саъдулла Сиёевнинг маънавий-ахлоқий мавзудаги қиссалари ҳам эл оғзига тушганига анча бўлди. Адибнинг «Ёруғлик», «Саратонда қор ёғди», «Отлиқ аёл» қиссаси яқин ўтмишнинг долзарб муаммоларини қамраб олади. Бу қиссаларда биз турғунлик даври деб атаётган йилларда маънавий айнишнинг илдизлари қандай урчиганини қаламга олади. Сўнгги қиссанинг бош қаҳрамони Зумрад мансаб йўлида маънавий таназзул ёқасига келиб қолади. Уни колхознинг ютуқлари эсанкиратиб қўймайди. Аввало, у райком котиби Насриддиновнинг домига илинмаслик учун кўп ҳаракат қилади, аммо мансабдан кетиб қолишдан қўрқиб, охир-оқибатда котибнинг бемаъни таклифларини қабул қилади. Хотин-қизларни масъулиятли лавозимларга кўтариш компанияси даврида жамиятнинг маънавий камолатига жиддий зиён етганини Яраш полвоннинг қуйидаги сўзидан ҳам билса бўлади: «Хотин-эркак, эркак-хотин бўлиб кетди-я! Трактор ҳайдаган хотин, кетмон чопган хотин, пахтада ишлаган хотин, вагондан юк туширган хотин! Эркакларда уят қолмади ўзи!»

Яраш полвон турли режалар ва шиорларни бажариш учун сарф қилинган умрларнинг бесамар кетганига таассуф билдиради. Қиссада маънавий ахлоқий масалалар ижтимоий муаммолар билан бирга ўртага қўйилади. Яъни жамиятдаги бир гуруҳ амалдорлар фақат ўз манфаатини, ўз фароғатини ўйлаб, амал талашиб яшайдилар. Иккинчи тоифадагилар эса ўз кунини бир амаллаб ўтказиш учун туну-кун меҳнат қиладилар. Бу тенгсизлик оғир фожиаларни келтириб чиқаради. Шу боис Саъдулла Сиёевнинг «Отлиқ аёл» қиссаси маънавий-ахлоқий мавзуда ёзилган сара асарлардан бири ҳисобланади.

Ўзбек қиссачилигида турғунлик даврида ёзилган маънавий-ахлоқий мавзулардаги асарлар китобхонлар томонидан илиқ кутиб олинган эди. Бу эса адибларимизнинг ҳаётга чуқуроқ кириб боришганидан далолат беради. Уларнинг ижодий меҳнати бугунги кунда ҳам замондошларимиз — бугунги мустақил юртимиз фуқароларини покликка чорлаб келмоқда.

Абдуҳамид ХОЛМУРОДОВ,
филология фанлари номзоди

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ ТАСАВВУФИ

Муайян шахс — аллома тасаввуфи хусусида сўз борганда шу зотнинг тасаввуфдан нима ўрганиб, тасаввуф ривожига нима қўшганини тушуниш лозим бўлади. Бундай иш тутганда мутасаввиф ижодкорларнинг ўзига хослигини билиш осонлашади. Шу маънода туркий халқларнинг XI асрдаги машҳур фарзанди Юсуф Баласоғунийнинг тасаввуфи хусусида сўзламоқ ғоят мароқли. XX аср «Қутадғу билиг» шунослиги улкан муваффақиятларни қўлга киритган бўлса-да, лекин бу асарнинг тасаввуфий талқини амалга оширилган эмас. Юсуф Баласоғунийнинг тасаввуфи ҳақида сўзлаганда, унинг ушбу ягона асарига таяниш керак. Бу ўринда биз ушбу мавзуга тегишли умумий тезислар билан чекландик.

Хўш, Юсуф Хос Ҳожибга қадар Туркистонда тасаввуф даражаси қандай эди?

Аллома яшаган замон — XI асрга қадар Туркистонда тасаввуф жараёни маълум бир босқични ўтаган эди. IX асрдан бошлаб Туркистонга шиддат билан кириб келган, исломий маърифатга асосланган тасаввуф бу ерда қизғин тафаккур жараёнига дуч келди. Чунки туркий халқларга руҳиятни улғайтирувчи дин илми ҳеч қачон бегона бўлмаган. Шундай қилиб тасаввуфнинг тараққий этиши учун бу қадимий юртда ҳам назарий, ҳам амалий асос бор эди.

Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат...» асарида IX — X асрларда Туркистонда ўтган мутасаввифлар ҳақида хабар беради. Улар орасида Абу Тураб Нахшабий, Ҳаким Термизий, Абубакр Варроқ Термизий, Абу Исо Термизий, «машойих жавонмарди» Ҳомид Термизий, Муҳаммад Фазл Самарқандий, Ҳаким Самарқандий, Ҳошимий Суғдий, Абдужаъфар Фарғоний, Иброҳим Марғилоний, Боб Фарғоний каби зотлар бор. Уларнинг барчаси тасаввуфнинг назарий ва амалий жиҳатдан шаклланишида хизмат кўрсатишган. Муҳими, тасаввуфнинг масаласи — валийлик институтини ушбу фозилларимиз асослаб берганлар. Буни бутун ўрта аср мутафаккирлари тан олишган. Мисол учун, Ҳомид Термизий буюрганки, ***«Сенинг сармоянг кўнгулунгдур»***, яъни кўнгил маърифатига ҳеч нарсани қиёс қилиб бўлмайди.

Кези келганда айтиб ўтиш керак, бу зотларнинг мумтоз қарашлари кейинги пайтларда баъзи тадқиқотчилар томонидан «Хуросон тасаввуфи» деган сохта атама остида ёритилмоқда. «Туркистон тасаввуфи» терминини қўллаш адолатли иш бўлади.

Шундай қилиб, Юсуф Хос Ҳожиб 1069 йили қўлига қалам олган бир пайтда Туркистонда тасаввуф даражаси қизғин тараққиёт босқичида эди, ҳам амалий, ҳам назарий жиҳатдан шаклланиб улгурган ва жамият томонидан қабул қилинганди. Қорахонийлар давлати бу жараённи янада авж олдирди. Бу даврдаги Туркистон тасаввуфининг бирдан-бир айрича томони унинг ***миллий тилда*** бўлмаганлигидадир. Барча фозилларимиз арабийча ёки форсийча ёзишарди. Қорахонийлардан мадад олган Юсуф Баласоғуний тасаввуф ғояларини бевосита ***туркий тилда*** тасниф қилишга ўтди. Айни пайтда бу тарихий зарурат бўлиб, муайян тайёргарлик босқичидан ўтганди. Бу даъвога, «Девону луғотит турк»да келтирилган айрим исломий-маърифий шеърлар далилдир. Уларнинг ҳаммасини ҳам фолклорга менгзайвермаслик керак. Чунки Кошғарий «шоир дейди», «шоир айтади» каби ибораларни ҳам ишлатган.

Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфининг ўзак нуқтаси нимада?

Унинг тасаввуфидаги ўзак нуқта бу — ***фано концепциясидир.*** Унга кўра, ўлим — мутлоқ йўқолиш тушунчаси эмас, балки саодатга ундовчи маърифат туйғусидир. Агар бу туйғу эътибордан соқит қилинмаса, киши ўз кўнглидаги маърифат нурини англайди. Кўплар ўлим туйғусини эсдан чиқарганликлари учун комилликка интилмайди, эзгулик яратишга ҳаракат қилмайди. Шуниси борки, алломанинг сабоқ беришича, бу туйғуни англаш ва ундаги асрордан воқиф бўлиш учун инсон тинимсиз равишда иродасини чиниқтириши, фикрини чархлаши ва ўз-ўзини тергай олиш қобилиятини шакллантириши лозим. Бу ҳол махсус тарбиясиз амалга ошмайди. Шу сабабли Юсуф Хос Ҳожиб Ўзғурмишни ғорга, яъни маънавият оламига олиб киради ва уни ажиб саодатга (бақога) етган ҳисоблайди. Бу саодат ушбу тўрт нарсада дарж бўлган: абадий тириклик, кексалиги бўлмайдиган ёшлик, беморликдан холи соғлиқ, туганмас бойлик:

Эй элиг бу тўрт ҳожатим қил оза
Сенга тапнайин мэн элиг йуз ўва
Тириглик қилур — мен ўзум ичсизин
Йигитлик қилур — мен қариқсизин
Эсан тут мени сен туши игсизин
Байутғил чиғай қилма ҳаргиз ўнин

(Ўзғурмишнинг Кунтуғди элигга хатидан)

Шундай қилиб, Ўзғурмиш, яъни қаноат маънавият оламига киргач Кўнгилдан ушбуларни талаб қилди ва барчасига руҳий жиҳатдан ўзини етишган ҳисоблади. Бу билан Юсуф Хос Ҳожиб фанонинг сўнгида бақо борлигига ишора қилиб, унинг замирида комиллик туришига ишора қилади. Далил шуки, Ўзғурмиш алалоқибат Кунтуғди элигга ўз насиҳатларини беради, яъни кўнгилдаги маърифат нурини эзгуликка сарфлайди. Зеро, Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфида фано бу — саодатга бошловчи йўлдир.

Юсуф Хос Ҳожибнинг бундай қараши изсиз йўқолиб кетмади. Орадан тўрт аср ўтиб, ҳазрати Навоий ўзининг «Садди Искандарий» достонининг 17-бобида Юсуф Хос Ҳожибнинг бу тезисини бир комил дарвиш тилидан айнан келтирди. Мана ўша комил дарвиш Искандарга нима дейди:

Эмас рубъи маскунга рағбат манга
Тилар тўрт сармоя ҳиммат манга:
Бири андин ўлди, ҳаёти абад
Ки, йўқтур анинг интиҳосиға ҳад.
Яна бир: йигитликка топмай халал
Қарилиқ била бўлмағай ул бадал.
Яна бир: ғинойи муабаддурур
Ки олинди ифлосқа раддурур.
Яна: шодлиғким, йўқ онинг ғами,
Адам бўлғай ул сурнинг мотами.

Шу тариқа Юсуф Хос Ҳожиб томонидан илгари сурилган маънавий шоҳлик тушунчаси ҳазрати Навоий томонидан қўллаб қувватланди. Негаки, «абадий тириклик» бу — инсон руҳининг қудсий руҳга айланиши, «абадий ёшлик» — кўнгилнинг ҳамиша уйғоқ туриши, «доимий соғлик» — тафаккурли киши бўлишлик, ниҳоят «туганмас бойлик» эса юксак маънавиятдир. Биз бу концепцияни Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфининг ўзак нуқтаси сифатида қабул қиламиз.

Бугина эмас. Юсуф Хос Ҳожиб Ўзғурмиш тилидан айтган қуйидаги тезис, кейинчалик бутун Шарқ тасаввуф адабиётида қайд этиб ўтилди: «Уйланган кишини кема минди, деб ҳисобла. Кема мингувчи денгиз ўртасига киради; фарзанд туғилгач кема синади, кема синса сувда ким тирик қолади». Е. Э. Бертелс бу фикрда Иброҳим Адҳам (VIII аср) таъсирини кўрганди. Нима бўлганда ҳам Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфи маънавий шоҳлик тамойилини илгари сурарди.

Энди Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфининг ғоявий манбалари ҳақида қисқача тўхталсак.

Албатта, Юсуф Хос Ҳожиб бундай қарашга келишида Шарқ ва Ғарб файласуфларидан маънавий озиқланган. Лекин унинг тасаввуфий қарашининг шаклланишида Қуръон ғояларидан ташқари, ўзга ирфоний қарашларнинг ҳам таъсири бор. Бизнингча, юқоридаги тўрт масаланинг келиб чиқиши ва ҳал этилишида Шакямуни Будда (эрамиздан аввалги 623-544 йиллар) асос солгани буддиёна ирфоннинг таъсиридан кўз юммаслик лозим. Буддийлик Туркистонга I асрда келди ва Кушонлар даврида (I-IV асрлар) Туркистондаги ирфоний қарашларнинг асосларидан бири бўлиб хизмат қилди. Ҳозирда юртимизнинг унга яқин жойларида буддийликнинг йирик ибодатхоналари илмий жиҳатдан ўрганилмоқда.

Буддийликнинг ирфоний қарашида ушбу «тўрт олийжаноб ҳақиқат» мавжуд: ***оламда изтироб мавжуд*** (касаллик, қўрқув, ўлим, маҳбуб билан айш кабилар), ***изтиробнинг сабаби бор*** (яшашга интилиш, мавжудликни севиш каби), ***изтиробни тугатиш мумкин*** (нурга талпиниш, моддиятга ҳавасни бой бермаслик), ***изтиробни тугатишнинг йўли мавжуд*** (эзгу ният, ҳақ йўл, тўғри сўз, эзгу ҳиммат, адолатли умр кечирмоқ, онгли ҳаракат, тўғри дунёқараш ва тўғри идрок қила олиш). Х. Саддхатисса «Будда ҳаёти» асарида шундай таълим берган. Зеро, буддийлик ирфонида «изтироб» — боқий ҳаётга ўтишдаги восита туйғуси бўлиб майдонга чиқади. Буларни ҳисобга олгач, Юсуф Хос Ҳожиб ва Алишер Навоий келтирган саодат бойликларининг бир мунча сири очилгандек бўлади. Диққат қилинса, дастлаб Юсуф Баласоғуний буддиёна ирфонни боқий оламнинг маърифати сифатида тақдим қилган. Бу фақат иродани чиниқтириш воситасида амалга оширилади. Шу маънода профессор Фитрат 1927 йили Туркистон тасаввуфида «буддийлик буёқларини» кўрганида маълум жиҳатдан ҳақ эди.

Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфининг иккинчи бир ғоявий манбасини ахийлик ташкил қилади. X — XI аср Туркистон тасаввуфида бу амалий жиҳат режада эди. Улар қалбан соф бўлишга, мардликка ва инсонпарвар жамият қуришга интилганлар (Кошифийга ва Кайковусга қаранг). Юсуф Баласоғуний ҳам ахийлик ғоясини тасниф этади:

Ақылиқ ул эмас уласа кумуш
Ақы жани ҳалққа қилур-ул йулуш
(Ахийлик фақат бойлик улашиш эмас,
Балки оламга жонни фидо қилишдир).

Юсуф Хос Ҳожиб Кунтуғди элиг тимсоли ва унинг давлатчилиги воситасида бутун ахийлик жамиятнинг эскизини чизиб беради.

«Қутадғу билиг» даги тасаввуфнинг учинчи бир ғоявий манбаси IX асрда Нишонпурда дунёга келган ***маломатийлик*** ҳаракатининг қарашларидир. Маломатийларнинг наздича, киши комиллашмоғи учун ўз ҳаддини билиши ва имкониятларини чамалай олиши лозим. Энг асосийси, бунда ўзни Гуноҳкор ҳисоблаш донишмандлик белгисидир. Шу маънода Гуноҳ туйғуси ақл мезони сифатида майдонга чиқади. Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфида айнан шундай унсур асарнинг бош қаҳрамони «Мен» тилидан таълим берилган. Бу ўринда бир мисол келтириш билан чекланамиз:

Тўруттунг мени сен кўтурдунг қутун
Йазуқлуқ қилинг-мен талуғсиз отун

Шундай қилиб, Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфнинг ҳурфикрлилик тамойилини қабул қилган. Натижада тасаввуф ривожига ўз назарий қарашлари билан муносиб ҳисса қўшган. Мўътадил амалиётларини ўз жамиятига тортиқ қилган, Комил инсон масаласини Туркистонда биринчилардан бўлиб кун тартибига қўйган. Асосий томони шуки, аллома буларни ҳеч иккиланмасдан миллий тилда қуйлади. Шу маънода у «тажиклар» деганда ирфон зиёлиларини тушунди. Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуфи шу каби жиҳатлари билан ўзига хослик касб этади. Бундаги асосий нарса ирфоний қарашнинг теранлигидир.

Абдумалик ЁҚУБ,
Тошкент Давлат университети ўқитувчиси

Саид АҲМАД таваллудининг 75 йиллиги

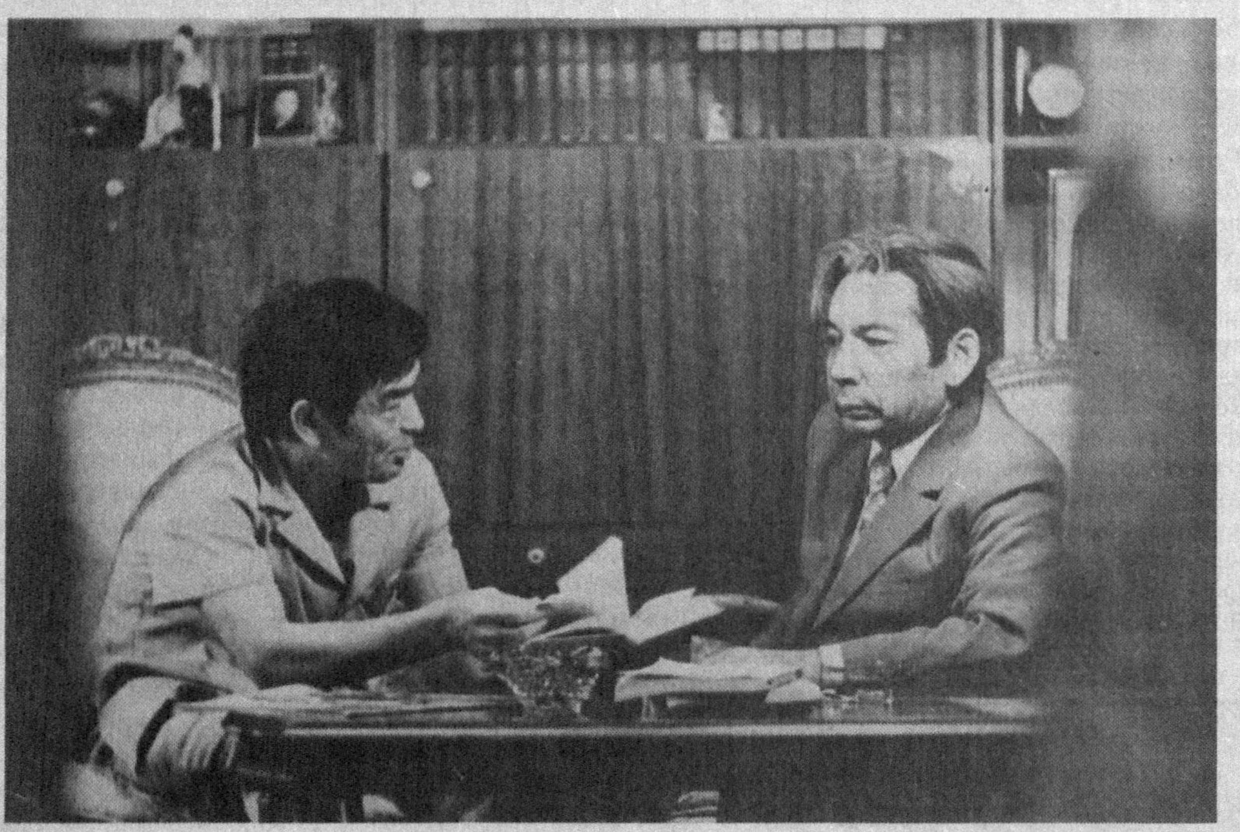

Саид АҲМАД халқ рассоми Раҳим АҲМЕДОВ билан

ҲАЗИЛ УСТАСИ ҲАҚИДА БЕҲАЗИЛ ЎЙЛАР

(Боши 1-бетда)

Мен бу асарнинг яратилиш тарихини яхши биламан ва бундан ифтихор қиламан. Мен «Уфқ»ни қўлёзма пайтидаёқ биринчилардан бўлиб ўқиганман ва эҳтимол ёзувчимизни чин юракдан қутлаган биринчи китобхондирман. «Уфқ»ни ўқиб чиққан заҳотиёқ қувончимни ичимга сиғдира олмай улуғ ёзувчимиз — жойлари жаннатда бўлғай — ҳурматли Абдулла Қаҳҳорга телефон қилганман. Тез орада Абдулла ака ҳам ўқиб чиқиб менинг фикримга қўшилган ва кўп ўтмай «Уфқ» романи нашр қилиниб, Ўзбекистон Давлат мукофотига тавсия этилганда Абдулла ака романга юксак баҳо бериб мақола ёзганлар.

Бугун бу асар ўзбек романчилигининг энг катта ютуқларидан бирига айланди. Яқинда у Ҳамза номидаги академик театримизда саҳналаштирилиб, мукофот ҳам олди. Бу эса бундан 30-35 йил муқаддам яратилган асарнинг ҳаётийлигидан далолат беради. Лекин мен Саид Аҳмад ижоди ва унинг инсоний хусусиятидаги энг катта фазилатга қайтмоқчиман. Бу фазилат, боя айтганимдек, Саид Аҳмаднинг кулгиси, Саид Аҳмаднинг қувноқлиги.

Сира эсимдан чиқмайди. 1960 йилнинг ёз ойларида Абдулла Қаҳҳор раҳбарлигида бир гуруҳ ёзувчилар Фарғона водийсига сафарга чиқдик. Тинимсиз ичакузди кулги ва қаҳқаҳалар билан айланиб юрдик. Бир кун кечқурун қайси бир колхоз боғига бориб тунадик. Бизнинг келганимизни эшитиб кечқурун шийпонда машҳур аскиячилар йиғилди. Улар орасида буюк кулги усталари — марҳум Расулқори ака, Ижроқум бува, Кўр қори номи билан шуҳрат қозонган аскиячилар ҳам бор эди. Бўлди аския, бўлди аския. Сизга ёлғон, менга чин, деган гап бор. Биз кўпчилик бўлсак ҳам ўша уста аскиячилар билан ёлғиз Саид Аҳмад ака «олишиб» ўтирибди ва боя айтганимдек, сизга ёлғон, менга чин — Саид Аҳмад ака учта машҳур аскиячи билан беллаша олди.

Албатта, улар ҳам бот-бот олиб туришибди. Лекин Саид Аҳмад акага шундай бир илҳом келдики, ҳар учала қизиқчига сўз бермади. Кулавериб йиқилиб қолибмиз. Тўғрисини айтсам, Туркистонда — аския унча машҳур бўлмаган саҳройи жойларда туғилган одам кулги ва қаҳқаҳанинг бутун бетакрор гўзаллигини биринчи марта ўша ерда, водийда ҳис этдим.

Саид Аҳмад ижодининг бу кўркам томонлари, айниқса, унинг «Келинлар қўзғолони» ва «Куёв» комедияларида намоён бўлди. «Келинлар қўзғолони» комедияси бутун дунё десам лоф бўлар, ярим дунёни айланиб чиқди. У шунчалик шуҳрат топдики, комедия ҳақида ҳатто латифалар пайдо бўлди. «Келинлар қўзғолони»ни бир неча минг кишилик томошабинлар орасида намойиш қилганида бир ёш ҳомиладор қозоқ келинчак кулавериб ўтирган жойида туғиб қўйган эмиш. Бировлар бу гапни тўқилган дейишади. Лекин мен бу латифага ишонаман, чунки яқинда ёзувчимиз юбилейи муносабати билан сафарда бўлганимда «Келинлар қўзғолони»ни эмас Саид Аҳмад аканинг ўзини кўрибоқ ётиб кулаверган одамларни жуда кўп кўрдим.

Саид Аҳмад ака ўзи кўп айтадиган бир гап бор: дунёда энг хунук учта одам бор. Бири мен, дейди ёзувчимиз, иккинчиси — раҳматли Туроб Тўла, учинчиси — Шукрулло. Лекин мен марҳум Туроб ака билан Шукрулло ҳақида бир нарса деёлмайман. Аммо табиат хунук қилиб яратган Саид Аҳмад ака давраларда кулгига киришиб кетганда энг гўзал инсон бўлиб кўринади. Мен бу улкан истеъдод соҳиби ва кулги устасига узоқ умр ва бундан ҳам катта ижодий муваффақиятлар тилайман.

Халқимизни ҳамиша кулдириб ва ўзингиз ҳам доим кулиб юраверинг, Саид ака!

Ў. Ўтаев:— Домла, ёшлигингизда кўпгина касбларни орзу қилиб, турли соҳаларнинг кўчасига кириб чиққан экансиз. Дастлаб дорбоз, кейин рассом, ҳатто артистликка ҳам ҳавасингиз баланд бўлган дейишади. Лекин барча истакларингиздан ёзувчилик майли устун келди. Бугун адабиётимиз оқсоқолларидан бирисиз. Суҳбатимизни сизни ижод оламига етаклаган устозлар ҳақидаги хотиралардан бошласак.

С. Аҳмад:— Менинг адабиётга кириб келишим ҳам бироз қизиқ. Дастлаб ўқиган асарларимга тақлид қилиб, кичик ҳикоялар ёзардим. 1940 йилда «Тортиқ» номли кичкина ҳикоялар тўпламим босилиб чиқди. Машҳур ёзувчи Абдулла Қаҳҳор «Ўзбекистон маданияти» газетасида илк тўпламим ҳақида танқидий мақола билан чиқди. Устоз менга дашном бериш билан бирга, камчиликларимни одилона айтиб, йўл-йўриқ кўрсатди. Шундан сўнг ижоддан бироз кўнглим совиб, ёзмай юрдим.

Менинг ёзувчиликдаги биринчи устозларим Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулом, Ойбеклар бўлишган. Ғафур Ғулом оқ йўл тилаган бўлса, Ойбек рус тилидаги биринчи китобимга тақриз ёзган. Ойбек ниҳоятда доно, билимдон, ҳаддан ташқари меҳнаткаш, бекиёс талантли, сахий инсон эди. Ёш қаламкашларга маънавий ёрдамдан ташқари моддий ёрдам ҳам берарди.

Юрганда икки қўлини орқасига қилиб, доимо ўйлаб юрарди. Ҳаяжонланганда гапидан тутилиб қоларди. Доимо ниманидир: кичкина қоғоз парчасими, гугурт чўпими, дарахтдан узиб олган барг бандими, ишқилиб хаёл ичида, ўша нарсаларни тиши билан бурдалаб юрарди. Унинг бу одати тўғрисида Ғафур Ғулом қанчадан қанча латифалар тўқиган эди. Ойбек домла умри бўйи сўкиш нималигини билмай ўтди. Унинг энг нафратли сўзи «гўдайган» деган сўз эди. Ғазабга тўлганда, алам ўтганда, албатта рақибга «гўдайган» деб аламидан чиқарди.

Ойбек домла ҳалол, покиза киши эди. У ҳеч қачон бировнинг ҳақини емаган, аксинча бировларда унинг ҳақи қолиб кетган. У кўнгли хоҳламаган кишилар даврасига қўшилмасди.

Дам олиш кунларида болаларини олиб Бўстонлиқ, Оқтош томонларга кетарди. У ерда ўзига ўхшаган содда, ўта камсуқум деҳқон, боғбон, чорвадор дўстлари бўларди. Ушалар билан суҳбат қуриб, тоғ ҳавосидан нафас олиб келарди. Оилада хўжалик ишларига аралашмасди. Бозорда сабзи неча пул, пиёз неча пул — билмасди. Бу ишларни ҳурматли опамиз — марҳума Зарифа Саидносирова ҳамда ўғиллари бажаришарди.

Олим сифатида ҳам, шоир сифатида ҳам, носир сифатида ҳам Ойбек беқиёс шахс эди. Унинг талантига, поклигига, меҳнаткашлигига ҳар қанча ҳавас қилса арзийди.

Ў. Ў. — Маълумки, «Уфқ» романи эълон қилингач, сиз Абдулла Қаҳҳорнинг юксак баҳосига сазовор бўлдингиз. Роман ўқувчилар томонидан ҳам қизғин кутиб олинди. «Уфқ»гача бўлган асарларингизни бугун ўзингиз қандай баҳолайсиз?

С. А.— Тўрт-бешта ҳикоялар китобим босилгач, йирик жанрларда ўзимни синаб кўриш ниятида қиссалар ёза бошладим. «Қадрдон далалар» босилиб чиққанда анча яхши гаплар бўлди. Аслида «Қадрдон далалар» анча бўш эди. Ё ўша пайтларда қисса камлигиданми, ё китобга дурустроқ назар ташлайдиган адабиётшуносларнинг йўқлигиданми, ишқилиб, қиссанинг камчиликларини ҳеч ким сезмади. Кейинчалик ўз виждоним олдида ўзимни поклаш ниятида дурустроқ қисса ёзишга аҳд қилдим. Ниҳоят «Ҳукм» ёзилди. Очиғини айтсам, қисса ўзимга маъқул тушгандек бўлди. Адабий жамоатчилик ҳам унга яхши баҳо берди.

МУҲИМИ — ЎҚУВЧИНИ ИШОНТИРИШ

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад билан суҳбат

Уруш йиллари, урушдан кейин тақдир тақозоси билан хизмат ва ижод зарурати билан чўлларни кўп марталаб кездим, янги ерларни ўзлаштираётган кишилар тўғрисидаги очерклар ёздим. Кейин Ёзёвон чўлларини ўзлаштираётган кишилар ҳаётини ўрганиш оқибатида «Чўл бургути» туркуми яратилди. Ана шундай қилиб чўл одамларига, манзараларига меҳрим тушиб қолди. Аста-секин кўнглимда роман туғилаётганини ўзим ҳам билмай қолибман.

Ў. Ў. — Романнинг бош қаҳрамони Икромжоннинг ҳаётда прототипи борми?

С. А. — Ёзёвонни ўзлаштириш ташаббускорларидан бири Ориф Каримов тўғрисида «Одамнинг изи» деган бир очерк ёзганман. Ана шу очерк мени романга бошлаган илк кўприкдир. Агар эсингизда бўлса, колхоз раиси Раимберди тоға билан Икромжоннинг чўлдан ер танлагани кетаётган пайти айнан ўша очеркнинг ўзи. Фақат Ориф Каримовни Икромжон деб ўзгартирдим, холос.

Ёзёвон чўли обод далалар ўртасида бир неча юз минг гектар тўқайлик, қум тепалар, ботқоқликлар эгаллаб ётган ташландиқ майдон. Унинг атрофида Андижон, Фарғона, Наманганнинг жаннатдек далалари, боғлари яшнаб ётибди. Чўлни ўзлаштириш нияти урушдан олдин режалаштирилган. Шу ниятда Катта Фарғона каналининг жуда кўп қисми шу чўл оралаб ўтган. Шу жойларни кезганимда романбоп бирон воқеа яратолсам, албатта китобимнинг қаҳрамонлари мана шу чўлларда ҳаракат қилиши керак деб ўйладим. Энг аввал асосий қаҳрамоним ким бўлади, деган савол туғилди. У ким? Нима иш қилади? Тақдири қандай бўлади? Унинг атрофида яна кимлар бўлади?

Ана шундан кейин аввал Икромжон, кейин ўғли Турсунбой, ундан кейин хотини Жаннат ая пайдо бўлди. Шундай қилиб мен Икромжонни аямай оғир кулфатларга рўпара қилвордим. Умуман, адабиётда енгил курашда ғалаба қилган қаҳрамон ўқувчи ёдида сақланиб қолмайди. Агар асар қаҳрамони кескин тўқнашувлардан, оғир руҳий ҳолатлардан, жангу жадал билан ўта олса китобхон дилига ўрнашиб қолади.

Бу образларни ўзим ижод қилган бўлсам ҳам, уруш йилларидаги юзлаб танишларим, уруш қора кийдирган мотамзода кишилар; ота эркалатишларидан маҳрум бўлган гўдаклар, боласидан жудо бўлган оталар, юзларини бемаҳал ажин қоплаган оналар қиёфаси мана шу икки персонажимга кўчиб кирди. Бирининг қиёфаси, бирининг юрагидаги армони, бирининг бошига тушган кулфати... Булар ўзим таниган бир неча одамлардан териб олинган характерлардир.

Асрора, Зебихон, Дилдор. Буларга ўхшаган қизларнинг қанчасини уруш йиллари кўрганман. Атлас кўйлагу пошнали туфлиларини сандиққа ташлаб беш йил этик кийиб, далада кетмон чопган, юзларини дала шамоллари қорайтирган, нозу назокатлари қўполлашиб эркакларга ўхшаб дағаллашиб кетган қизлар озмунча эдими? Айниқса, Асрорани ана шундай ажойиб қизларга қўйилган ҳайкал бўлсин деб ният қилгандим.

Иноят оқсоқол жуда хасис, ярамас одам. Мол-дунё учун жонини беради. Охири у мана шу моллари ичида куйиб ўлади.

Ёзувчилар ижод боғида романни ёзаётган пайтларим эди. Икромжон ўғли Турсунбойни отган бобини тугатиб ташқарига чиқдим. Ўзимча нима қилиб қўйдим деб ўйлайман. Тўғри қилдимми? Ўз ўғлини ўлдирган отани китобхон яхши кўрадими? Лаънатламасмикин? Ана шундай хаёллар билан ўтирган эдим, Абдулла Қаҳҳор ёнимга келганини сезмай ҳам қолибман.

— Шоир, нимани ўйлаяпсиз, — деди домла.

Абдулла ака баъзан ҳазиллашиб шоир дерди.

— Қаҳрамоним боласини отиб ташлади.

— Қаҳрамонингиз яхши одаммиди, — деб сўради домла.

Мен у кишига қаҳрамоним ижобий дедим.

Домла бош чайқади.

— Бўлмапти. Боласини ўлдирган одам яхши одам бўладими? Китобхон қаҳрамонингизни ҳам, сизни ҳам қарғайди.

Жуда мулзам бўлдим. Яна бир ўйлаб кўришимни айтдим.

Ўша куни кечаси билан ухламай чиқдим, ўйлаб-ўйлаб фақат бир жумла қўшдим, холос. Икромжон боласини отади, аммо отган ўқи унга тегмайди. Шунда Икромжон хайрият, тегмади, дейди. Эртасига домланинг олдига кириб ўша бобни ўқиб бердим. Домла ўйлаб туриб шундай деди:

— Энди яхши бўпти. Битта жумла хатонгизни тузатибди. Демак, сиз ёзмаган бўлсангиз ҳам ўқувчи қулоғига Икромжон ўқ узаётган пайтда унинг «тегмасин, э худо, тегмасин» деб тургани эшитилиб туради. Хайрият тегмади дегани ўқувчи кўнглига худди шундай гаплар солади.

Турсунбойнинг ўлмай қолгани менга бироз ташвиш бўлди. Бироқ кейинчалик роман сюжетининг қизиқарли бўлишига анча фойдаси тегди. Роман битиб «Шарқ юлдузи» журналида босилгандан кейин Абдулла Қаҳҳорга кўринмай қочиб юрдим. Домла, албатта, бирон жойидан камчилик топиб мени хафа қилишини билардим. Бир куни рўпару бўлиб қолганимизда, қўрқманг, роман менга жуда ёқди дедилар. Жуда севиниб кетдим. Лекин битта камчилиги бор, китоб бўлиб чиқишида албатта тузатинг, деб тайинладилар. Романнинг биринчи китоби Турсунбойнинг ўлими билан тугарди. Домлага бу хотима ёқмади.

— Турсунбойнинг ўлими романнинг асл мақсади эмас. Мақсад Икромжон тақдири. Албатта Икромжоннинг ёркин бир ҳолати билан китобга нуқта қўйишингиз керак эди, — дедилар.

Бу гап менга ҳам маъқул бўлди. Ўзим жуда тўлиб турган эканман. Ўша кечасиёқ ўтириб романга қўшимча боб ёздим. Унда Икромжон Дилдорнинг ўғлини тўнига ўраб кўтариб ўтирган бўлади. Дилдор болани ундан олиб кетганда бағрида бола ҳиди қолади. Бу ҳиддан Икромжон эсанкирайди. Бу гўдак ҳиди янги олам, янги ниятлар, энтикишлар, яшаш иштиёқини қўзғатади. Гўдак ҳидидан Икромжон бутун армонларини, чеккан азобларини унутади.

Ў. Ў. — Ҳақиқатдан ҳам, роман адабий жамоатчилик, кенг китобхонларнинг юксак баҳосига сазовор бўлди. Шундай бўлгач иккинчи китобни ёзиш шартмиди?

С. А. — Иккинчи китобни ёзиш ёки ёзмасликни жуда кўп ўйладим. Биринчи китобчалик таъсирли чиқармикин? Романни ўқиганлар асар қаҳрамонлари ҳозир борми, йўқми, адресини берсангиз, хат ёзишардим деб кўп илтимос қилишди. Тўғрисини айтсам, бу хилдаги хатлар мени қувонтирди.

Хуллас, китобнинг давоми ўқувчини ҳаяжонга солармикин деган андиша кўп бўлди. Кейинчалик қаҳрамонларимнинг тақдирлари равшанлаша боргани сабабли дадил ёза бошладим. Аъзамжон, Иноят оқсоқол, Зебихон, Асрора, Холматжонлар тақдири ўзимни ҳам қизиқтириб қолди. Ўйлашга кўп ўйладим-у, аммо ёзишга келганида жуда тез ёздим. Романнинг жуда кўп боблари Найман қишлоғида, баъзи боблари шу чўлдаги колхоз меҳмонхонасида ёзилди.

Биринчи китоб ҳам журналда, ҳам икки марта китоб ҳолида босилгани сабабли ёзёвонликларнинг кўпчилиги ўқиб бўлишган экан. Иккинчи китобини ёзаётганимда, улар олдимга келиб, чўлда бўлаётган ва бўлган воқеаларни романингизнинг бирон жойига яраб қолар, деб айтиб берадиган бўлишди.

Умуман, «Уфқ»нинг йўли ойдин бўлди. Рус тилига таржима бўлиб Москвада уч марта босилди. Қозоқ, Литва, қорақалпоқ тилларига таржима қилинди. Ўзбекистон телевидениеси икки марта телепостановка қилиб кўрсатди. Айниқса, рус тилидаги постановка икки кун давомида Москва телевидениеси орқали кўрсатилди.

Ў. Ў. — Сиз кейинги йилларда Қашқадарё ва Сурхондарё пахтакорлари, чорвадорлари тўғрисида қатор очерклар ёзаяпсиз. Авваллари асосан Фарғона водийси ҳақида ёзардингиз. Бунинг боиси нимада?

С. А. — Ўринли савол. Тўғри, мен умрим бўйи водий манзараларини, одамларини, ўша ерларда бўлиб ўтган воқеаларни қаламга олганман. «Фарғона ҳикоялари», «Чўл бургути», «Чўл шамоллари», «Қадрдон далалар», «Ҳукм» Фарғона водийси кишиларига бағишланган. Бу водийнинг ажиб, сўлим манзаралари, дўлвор кишилари, ўзбек халқига хос бўлган урф-одатларининг яхлит сақланиб қолганлиги мени ўзига жалб қилган эди.

Кейинги пайтларда республикамизнинг бошқа вилоятларини ҳам кўриш, уларнинг урф-одатлари, ҳаёт тарзларини ўрганиш нияти туғилиб қолди. Кўп кезишлар, одамлар билан суҳбатлар шуни кўрсатдики, биз ижодкорлар бир жойни кўриб қолиб, ҳамма вақт ўша ер тасвири билан ўралашиб қолар эканмиз. Мен Сурхондарё, Қашқадарё ва Бухоро вилоятлари адабиётимиз учун битмас-туганмас манба эканлигини билиб қолдим. Бу ерларда қадим тарихимиз яшириниб ётибди. Халқ тили бой, образли.

Ў. Ў. — Халқимизнинг бебаҳо мероси — фолклорга муносабатингиз қандай?

С. А. — Фолклор — бугунги улкан адабиётимиз дарахтининг жон озиғи, теран илдизлари. Бу теран илдизлар озиғисиз гуркираган бақувват дарахтимиз хазон фаслига юз бурган бўлур эди.

Бошқача қилиб айтганда фолклор меросимиз тепасида сирли бахт порлаган чўққидирки, биз ҳар биримиз баҳолиқудрат бу чўққига интилишимиз лозим. Боя айтганимдек мен Қашқадарё, Сурхондарё вилоятларида бўлганимда халқ оғзаки ижодининг бугунги давомчилари бўлмиш бахшилар, чанқовузчи ва сибизғачиларни кўриб ҳайратландим. Айниқса, Деҳқонободда Қодир Раҳим ўғли деган бахши шоирни учратганим мен учун чинакам мўъжиза бўлганди. У дарёга ўхшаб жўшиб куйлар эди. Афсуски, бу буюк талант соҳиби орамиздан анча бевақт кетди. Ҳозир ҳам уни эсласам кўз олдимда Алпомиш келбати намоён бўлиб, қулоғимда унинг бетакрор нолалари қайта жаранглагандай бўлади.

Ў. Ў. — «Келинлар қўзғолони» асарингиз Ҳамза театри саҳнасида 500 дан зиёдроқ ижро этилди. Бу асар саҳна юзини кўргач, танқидчилар ўртасида қизғин баҳс уйғотганди. Бу баҳс ҳозир ҳам тингани йўқ. Бу баҳсларга ўзингиз қандай баҳо берасиз?

С. А. — Ўша пайтда ҳам, ҳозир ҳам танқидчиларнинг тортишувларига аралашмаганман. Мен учун асарнинг ўзи курашди. Мақтаганга ҳам ёмонлаганга ҳам муносабатимни билдирмадим. Танқидчилар бир-бирлари билан тортишиб бирон фикрга келгунларига қадар Ўрта Осиё ва Қозоғистон театрлари ўртасида талон-торож бўлиб кетди.

Менга Мухтор Авезов номидаги Қозоғистон Давлат академик драма театри Кентов шаҳрига гастролга келганда спектакл вақтида бир ҳомиладор келинчак кулавериб туғиб қўйганини айтиб беришган.

Фармонбиби ролини ижро этаётган халқ артисти Собира Майконова болани саҳнага опчиқиб халққа кўрсатган ва болага Саидаҳмад деб ном қўйган.

«Келинлар қўзғолони» — қардош Қозоғистон халқига яна битта фуқаро қўшганидан хурсандман.

Ў. Ў. — Яқинда Ҳамза театрида «Уфқ» романингиз асосида яратилган спектаклнинг премераси бўлди. Роман ўқувчилар қўлига етиб борганига ўттиз йилдан ошиб кетди. Бу орада роман бир неча бор босилиб чиқди. «Уфқ» асосида телевизион спектакл яратилиб ўзбек ва рус тилларида қайта-қайта намойиш этилди...

С. А. — Фикрингизни тушундим. Ҳамза театри жамоасидан бир неча йилдан буён пиеса қарздор эдим. Ғалабанинг 50 йиллигини нишонлаш тўғрисидаги ҳукуматимизнинг қарори чиққандан кейин уруш мавзуида бирор нарса ёзиб бермасангиз бўлмайди, деб оёқни тираб туриб олишди. Кўп ўйладим. Тўғрисини айтсам, уруш мавзуида оригинал асар ёзиб уларни қойил қилишимга кўзим етмади. Охири «Уфқ» асосида саҳна асари ёзишга киришдим. Бу фикрим театр жамоасига ҳам маъқул келди. Айниқса театр директори, Ўзбекистон халқ артисти Ёқуб Аҳмедовнинг «Уфқ»даги Икромжонга «ишқи» тушиб қолган экан, пиесани ёзиб топширгунимча бир сония ҳам тинч қўймади. Спектаклни дўстларим, шогирдларим билан бир неча бор кўрдим. Ўзимга маъқул келди. Айниқса талантли режиссёр, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Олимжон Салимовнинг изланишларидан мамнунман.

Ў. Ў. — Бир пайтлар «Фан ва турмуш» журналида «Ижод аҳлининг ўн сифати» деган мақолани ўқиган эдим. Мақолада талант туғма хусусиятми деган саволга талант туғма бўлиши шарт эмас, ўқиб ҳам ижодкор бўлиб етишиш мумкин деган гапларга ҳам дуч келганман. Сиз бу фикрга қандай қарайсиз?

С. А. — Мен шу ўринда Максим Горкийнинг аксиомага айланиб кетган ижоднинг 99 фоизи меҳнат деган гапини эслатиб ўтишни ўринли деб биламан.

Ў. Ў. — Шу кунларда бир ижодкор сифатида қандай муаммоларга дуч келяпсиз?

С. А. — Ҳаётда муаммолар кўп. Ўтиш давридаги иқтисодий қийинчиликлар бу муаммо эмас. Одамларнинг маънавий дунёсини, савиясини кўтариш тўла маънода сиз билан бизга боғлиқ.

Ў. Ў. — Инсондаги қайси фазилатларни юксак қадрлайсизу, қайсиларидан нафратланасиз?

С. А. — Инсондаги ҳалоллик ва покликни жуда-жуда қадрлайман. Икки юзламачи, хиёнаткорни ёмон кўраман.

Хиёнатнинг катта-кичиги бўлмайди. Кичик хиёнат катта хиёнатнинг онасидир. Дўст, оила ва юртга садоқатни муқаддас бурчимизга айлантирайлик!

Суҳбатдош
Ўрол ЎТАЕВ

ОЛИЙЖАНОБЛИК МАКТАБИ

ШУКРУЛЛО,
Ўзбекистон халқ шоири

Зарифа опанинг «Ойбегим менинг» китобини қўлимга олдиму, Ойбек ака билан сўзлашгандай чексиз ором оғушига чўмдим.

Ойбек деганда Алишер Навоийнинг:

Ошиқ ани билки, эрур дарднок,
Ҳам тил-у, ҳам кўзи-ю, ҳам кўнгли пок,—

деган мисралари ёдимга тушаверади.

Ҳақиқий ошиқларга хос дардмандлик ҳам, умрида риё билмаган тўғрисўзлик ҳам, меҳр ва меҳрибонлик тўла юлдуздек порлоқ кўзлар ҳам, гўдак қалбидек беғубор поклик ҳам Ойбек акада мужассам эди.

Ойбек ака ёзувчилар уюшмасига раис вақтида, уюшманинг биноси 1-май кўчасида эди. Бинонинг олди қисми бошдан-оёқ узун ойнаванли айвон бўлиб, ҳамма хоналарга, шу жумладан, тўрдаги Ойбек аканинг хонасига ҳам шу йўлдан ўтиларди. Мен ўтирган хонанинг эшиги шу айвонда бўлгани учун очиқ эшикдан ўтган-кетган бемалол кўриниб турарди.

Баъзи кунлари сочлари тўзғиган, ақл тўла, йирик-йирик кўзлари ўйчан Ойбек ака нималарнингдир хаёлида айвонга чиқиб, ўзича айланарди. Шу қадар ўйга чўмиб кетардики, атрофида ўзидан бошқа ҳеч ким йўқдек, ҳатто менинг борлигимни ҳам унутиб, қандайдир ўзи ёқтирган бир куйни ҳиргойи қилиб, айвонда айланарди. Мен эса, ҳар бир ҳаракатини завқ ва ҳавас билан кузатардим. Хаёлини бузиб қўймаслик учун дамимни ичимга ютиб, фикрида нималар туғён ураётганини кўнглимдан ўтказиб, тагига етмоқчи бўлардим. Ойбек ака хаёл билан ўзича бир куйни ҳиргойи қилиб, айвонда айланаркан, ҳовли томонга қараб бир дам турди-да, кўп ўтмасдан, худди биров тез келинг, деб чақиргандек шошилинч хонаси томон юриб кетди. Чамамда, хаёлида нимадир пишиб етилган эди. Бу янги романнинг сюжетими ёки янги достон туғилдими? Ёки куни кеча партия марказий комитетига чақириб «Қизлар» достонидан қандайдир хатолар топиб, дилини ранжитганларида пайдо бўлган ҳолатмиди? Ёзувчилар союзининг раҳбари сифатида ўйлаган режаларининг ечими топилганмиди?

Ойбек аканинг «Қизлар» достони босилиб чиққанида танқидчилигу жамоатчилик уни адабиётнинг ютуғи, достончилигимиздаги янгилик сифатида юксак баҳолаганди. Аммо, орадан бир-икки йил ўтгандан кейин, фақат бу эмас, ҳатто Давлат мукофотини олган «Навоий» романидан ҳам ғоявий хатолар изланиб, танқид тошлари ёғдирила бошланди. Ойбек ака хаёлини бугун банд этган ўйлар ҳаётимизда ҳукм сурган мана шу адолатсизликлар эмасми? Олий Советга депутатлик ҳам жонкуяр, виждонли одамга масъулият юклайди-ку, ахир!

Ойбек таржима қиларди. Либреттолар ҳам ёзарди... адабиётшунос, тарихчи...

Ўйлаб-ўйлаб Ойбек бўлиш, Ойбек даражасига етиш осон эмас, бунинг учун узлуксиз меҳнат, миллатга муҳаббат, оламча илм керак деган хулосага келардим.

Ойбек акани кузатар эканман, у қаршимда бир кўзгу эди: у ҳақда ўйлаган сарим, ўзимни буюк қоя тагидаги одамдек ҳис қила бошлардим. Унинг ҳар бир ҳаракати мени чуқур ўйга толдирарди. Нималардир қилишга ундарди.

Ойбек ака ниҳоятда камгап, ҳамиша хаёлчан эди. Ахир, 20 жилд асар ёзиб мерос қолдиришнинг ўзи бўладими! Бу фақат ишда ёки фақат ўйдагина эмас, ҳар қаламда, ҳар ерда ўйлашни, фикр-зикри шу билан банд бўлишни тақозо этарди. У ҳеч маҳал узоқ гапирмасди. Суҳбат пайтларида ҳам ҳамиша хаёлчан, гапингиз кўнглига маъқул тушгудек бўлса, шунда ҳам завқ билан, «Ия!..», «О, яхши!..» деган қисқа жавобни қила қоларди.

У ўзига яқин икки-уч одамнинг мақтови билан ном чиқариш, ўзини тарғиб қилишни ўйламасди. Қилган ишимдан халққа нима манфаат тегди, бирор одам мушкулини осон қилишга ярадимми?— деган эзгу дард билан яшарди.

У ҳаётда машаққатларни кўп чеккан. Кўп одамлар уни ранжитган. Аммо бирон марта кимдандир шикоят қилганини, ранжиб гапирганини билмаганман. Бироқ унга ҳамдардлик қилиб, уни ўринсиз танқид қилган ёки камситган кишилар ҳақида гапирмоқчи бўлган пайтларда ҳам у бундан завқ олиб, ёмонлашу ёки ҳасратга ўтмасди. Худди ҳеч нарса бўлмагандек икки оғиз «Ҳа, Ҳа!..» деб қўя қоларди. У ҳамиша орзулар, хаёллар парвози билан яшарди. Кўнгли тортмаган одамлар билан ҳамтовоқ бўлмасди. Улардан ҳазар қиларди, нопокликка қайсар, ўз обрўсини билган, ўз сўзли, иродаси мустаҳкам, бетакрор инсон эди. Ёмон одамлар билан ҳамтавоқ бўлиш ёмонликни тарғиб қилиш билан баробар, деб биларди.

Отам: «Ўзидан паст одамлар ҳақида қандайдир таъма илинжида ҳамдусано айтиш ёки риёкор ёмон одамлар ҳақида сўзлашгина эмас, фикр юритишнинг ўзи кишини қанчалик пастга тортса, ҳалол, элга эътиборли одамлар ҳақида ўйлашнинг ўзи ҳам одамни юксакка кўтаради»,— дердилар.

Кунлардан бир кун нашриёт директорларидан бири менга Ойбек билан учрашиб, қандайдир масала устида гап кетганда, уни жуда боплаб ёлғонга ишонтиргани, Ойбек аканинг эса индамай қолганини мақтаниб гапириб қолди. Ойбек ака феълини озми-кўпми билганим учун: «Сиз унуми ёки у сизни бопладими?»— демоқчи бўлдим-у бу гап ортиқчалигини билиб, индамай қўя қолдим. Ойбек аканинг бирор жавоб қайтармай, индамаганлиги — бу унинг алданганлиги ёки маккорлигингни сезмаганлигидан эмас, аксинча, шундай тубан кишилар билан баҳслашишни ўзи учун муносиб кўрмаганлиги деб тушунган эдим. Бу воқеа кейинчалик «Ақл ва макр» деган шеърнинг ёзилишига сабаб бўлди:

«Хўп топиб ёзади киши қалбини,
Нозик шоир», дейсан шеърини ўқиб.
Шу гапинг маъносин олмайсан ўқиб,
Соддага йўясан кўрганда уни.

Гоҳо чимирилиб, гоҳ лабда кулгу,
Уни сеҳрламоқ бўласан, бироқ
Макр билан эмас, ақл билан у
Сени кузатади, солади қулоқ.

Не-не фирибгарлар кирдикорини
Бир қалам учида очолган шоир,
Сенинг юрагингда нелар борини
Наҳот, англамас, деб ўйладинг, ахир!

Асл инсонийлик тарозусида
Сени ўлчаб кўриб, қайтган ихлоси.
Унинг сукути-ю, жим қолишидан
Домимга солдим, деб ўйлама асти!

Йўқ, шоир ҳиссини бўлмайди алдаб,
Сиртдан баҳо бериб бўлмас кишига.
Одамнинг оласи ичида деган,
Отни баҳолашур қараб тишига!

Ойбек аканинг фикри-хаёли ёмонликдан узоқ, кўнглида эгрилик бўлмасди. Одамлардан ёмонлик изламас, ҳаммани ўзидек биларди.

Ойбек ака одатдагидек қандайдир хаёллар билан хонасидан чиқиб, бир оз айвонда айланди-да, менга кўзи тушиб хонага кириб келди. Ҳол-аҳвол сўрашиб, тамадди қилмоқ учун мени ҳам буфетга таклиф қилди-да, гап орасида: «Ичиб турибсизми?»— деб сўраб қолди. Буни қай маънода сўраганини ўйлаб, ҳали жавоб қилгунимча бўлмай, нима дейишимни билгандай: «Ичасиз, ҳа, ичасиз», — деди-ю буфетга бошлаб кетди. Едик, оз-моз ичдик. Ҳаммасига, ҳатто мен олган папиросларимгача, қайтимини олмасдан пул тўлади.

Бу воқеалар хаёлимга келганда, Ойбек ака ҳақиқатан ҳам замоннинг авлиёси бўлган экан, деган хулосага келаман. Мен у вақтда ёш шоир, унинг қўлидаги кичик бир ходим. У эса раис, буюк адиб, менга: «Оз-моз ичиб турибсизми? Бизларнинг вақтимизда бундай хилма-хил яхши ичимликлар бўлмасди, пулимиз ҳам етмасди. Палакдаги тарвузнинг ичига жийда солиб ачитиб, ичардик»,— деб ҳикоя қилганда, бу гапларим билан пиёнисталикка йўл қўйган бўлмайманми, деган фикр унинг хаёлига ҳам келмасди. Унинг қалбида инсонга меҳр, ишончдан ўзга нарса бўлмаган.

Замоннинг фариштаси эди!

1948 йили бир неча ёш ўзбек шоирлари Москвада ўтказиладиган ёш ёзувчиларнинг Бутуниттифоқ кенгашига бордик. Ойбек аканинг Москвага келганини эшитиб, у қўнган «Балчиқ» меҳмонхонасига кўргани бордик. Ойбек ака аҳволимизни, тирикчилик, кайфиятимизни сўради. Албатта, унинг олдига келганимиздан мақсад фақат Ойбек акани кўриш эмас, унинг сахий феъли ҳаммамизга маълум бўлгани учун ҳам, бирор ёрдам ундириш ниятимиз ҳам йўқ эмас эди. Қуруқ кетмадик, Союздан бироз пул ундирдик.

Ўша кунги учрашувда нималар қилаётганимизни сўраб, гап орасида: «Кинотеатрларга ҳам бўш вақтларда тушаяпсизларми? Ёлғиз тушманглар, уят бўлади, қизларни олиб тушинглар»— деган гапни ҳам айтди. Ана, тўғри кўнгиллик! Бошқа раҳбар бўлса, албатта, бунинг бутунлай тескарисини айтарди. Аммо Ойбек ака буни тўғри кўнгилда, Оврупо маданиятини тушунган маданий одам сифатида, самимий айтган эди.

Собир АБДУЛЛА таваллудининг 90 йиллиги олдидан

ХАЛҚҚА БАХШИДА ҲАЁТ

Қирқинчи йилларнинг охири. Дорилфунун талабаси эдик. Ёзувчилар билан навбатдаги анъанавий учрашувга тўпландик. Зал тирбанд. Ҳаммамиз ҳаяжонда саҳнага тикилганмиз. Учрашув ҳайъатида бир неча меҳмонлар ўтирибди. Улар ичида энг ўртадаги савлатли, қувноқ киши Ғафур Ғулом эканлигини яхши биламиз. Бошқалари...

Раислик қилаётган Ғафур Ғулом сўзларини алоҳида иштиёқ, қизиқиш билан эшитардик.

— Мен сизларнинг ҳузурингизга, азиз фарзандларим, ажойиб бир шоир, ўткир сухандон, замонамизнинг булбулигўйи, яъни Ҳусайн Воиз Кошифийси бўлмиш мавлоно Собир Абдуллани олиб келдим, — дедилар кулиб Ғафур Ғулом, ёнларидаги ўрта бўйли, кийган, камтарин, кузойнакли кишини кўрсатиб. Ул киши ўринларидан туриб, қўлларини кўксига, енгилгина таъзим қилиб, яна ўтирдилар, Ғафур ака давом этди:

— Собир Абдулла шеър ўқиганда булбуллар ҳам сайрашдан тиниб, қайнар булоқлар ҳам ҳижолатдан жимиб қолади.

Бағримни қилиб яро муҳаббат,
Бахтимни қилиб қаро муҳаббат, — деган қўшиқни эшитганмисизлар?

Биз бир овоздан «эшитганмиз» деб жавоб қилдик.

— Балли! — дедилар устод, — шу қўшиқларни Собир Абдулла ёзганлар!

Кейин билсак, устод Ғафур Ғулом лутф қилиб, ҳазиллашиб у кишини «замонамизнинг булбулигўйи» дер эканлар. У киши аслида бағоят камгап, сухандонликдан анча йироқ бўлганликлари учун ҳам Ғафур Ғулом ўз дўстини шундай тавсифлар эканлар. Дарҳақиқат, юқорида эсланган қўшиқ, ўша йиллари Муқимий номидаги театр саҳнасида машҳур бўлган «Тоҳир ва Зуҳра»даги қўшиқлардан бири сифатида каттаю кичикка ёд бўлиб кетган эди.

Хуллас, Собир Абдулла билан биринчи марта юзма-юз учрашувимиз ана шундай рўй берган. Кейинчалик эса, йиллар ўтиб, у кишини ижодий уюшмамиздаги турли-туман мажлису анжуманларда тез-тез кўриб, гўзал ғазалларини эшитиб, анча-мунча танишиб олдик. «Шарқ юлдузи» журнали ва «Совет Ўзбекистони» («Ўзбекистон овози») газетасида ишлаган йилларим-ку, жуда қадрдонлашиб қолган эдик. Кичик қоғоз, машинкада зич қилиб, ҳафсала билан кўчирилган тўрт-беш ғазални олиб келиб, «бир ўқиб кўрингчи» деб қўлимга берар, мен эса сирли, сеҳрли сатрлар маъносини чақиб, ҳафсаламни сўраб, роҳатланиб ўқирдим. Мумтоз адабиётимизнинг катта билимдони бўлмиш шоир аруз вазни имкониятлари кенглигини ўз ижоди билан исбот этарди.

Ижодий уюшмамиздаги (1 Май кўчаси, 20) катта бир анжуманда раҳматлик қўшиқчи шоир Акмал Пўлат ва Собир Абдулла ўртасида бўлиб ўтган қизиқ бир шеърий мубоҳаса ҳамон эсимда. Ўша пайтлар Акмал аканинг «Қорабайир отимиз» деган қўшиғи радиодан жуда кўп берилар, мусиқаси ҳам анча жанговар эди.

Чорвамизнинг савлатидир қорабайир отимиз,
Фермамизнинг фахри эрур ўшал асил зотимиз,—

деган мисралар билан бошланарди қўшиқ. Ўша мажлисда Собир Абдулла «Қорабайир»га бағишлаб ёзган пародиясини ўқиб, залдагиларни роса кулдирган эди. Пародия шундай бошланарди:

Радиони бурадим, отнинг баёти чиқди,
Қорабайирни миниб Акмал Пўлоти чиқди.

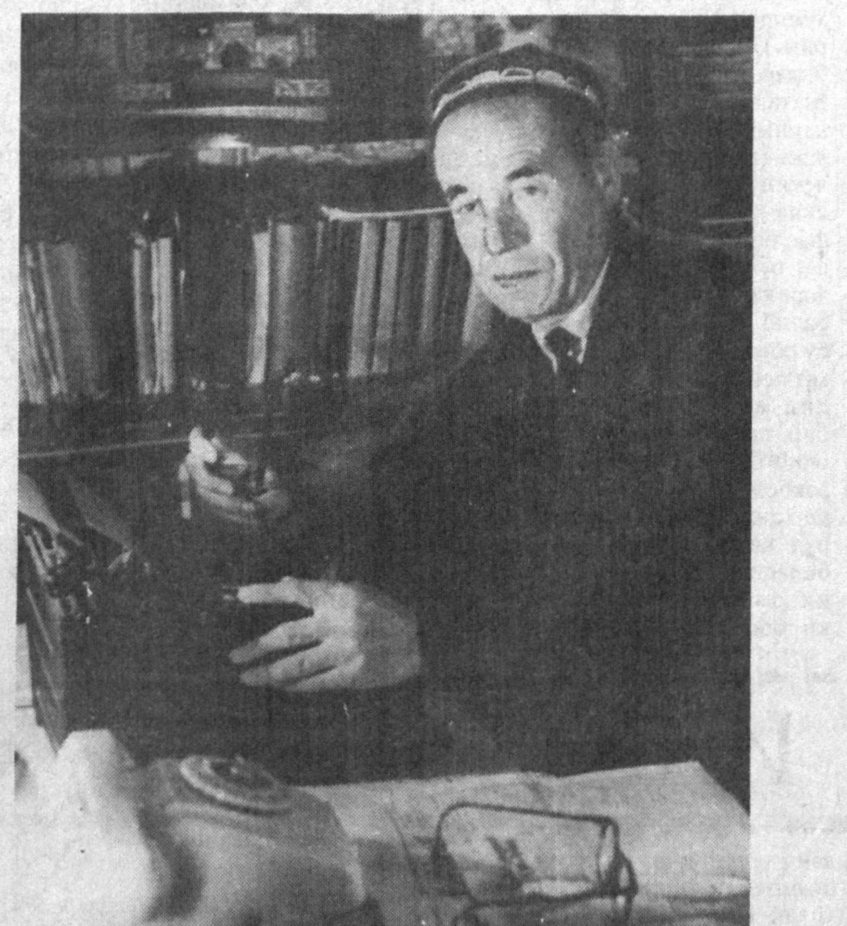

Навбатдаги бир мажлисда эса Акмал ака Собир Абдуллага жавобан: «Собир Абдулла ғазалларининг Сўфи Оллоёрникидан нима фарқи бор?» — деб ачитиб ўтгани эсимда. Бу, албатта, ижодий жараён. Бегараз ҳазил-ҳузул, ўзаро танқидий «санчиб» олишларнинг бўлиши табиий. Катта адабиёт — рангбаранг истеъдодлар маҳсули. Ўзбекистон халқ шоири Собир Абдулла ҳам Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Яшин, Уйғун, Миртемир, Шайхзода, Ҳабибийлар даврасига мансуб, ўзига хос санъаткор сиймолардан эди. У шеъриятда Муқимий, Фурқат ва Завқий анъаналарини муваффақиятли давом эттириб, ўзи ҳам мумтоз арузий вазнда замона руҳини, инсон кайфиятини акс эттирувчи гўзал ғазаллар яратди, девон тузди.

Қуйидаги ғазални ушбу санъатнинг энг нафис, дилбар дурдоналаридан деб биламан.

Қай куни бўлди бу кўнгил хуснингни воласи,
Шу кун ёзилди севгининг лавҳи рисоласи.
Атр ўлди сув оқарда букун шаҳр сойида,
Билмам, юварда тушдиму зулфингни толаси.
Ҳар йил баҳорда олма юзингдан хижил ўлиб,
Саҳрога қочди шаҳру чаманларнинг лоласи.
Раҳм этки, бу азиз кўнгул ҳар кеча қийналур,
Тортарга асло қолмади оҳ ила ноласи.
Май сун, хуморман, менга эй соқийи гўзал,
Ювгай ғамимни бода сувининг шалоласи.
Етдим деганда ваъдани бузмак не? Войким,
Борму карашма, нозу тағофилнинг чоласи?
Кўнглини олки, қолмади Собирда сабрдан,
Қолди сенга бу телба кўнгилнинг ҳаволаси.

Тўлиқ ишонч билан айта оламанки, бу ғазал остига буюк Навоий ҳам, Бобур ҳам, Фурқату Муқимий ҳам катта қониқиш ва фахр билан имзо чекишлари мумкин эди. Бундай ғазаллар эса устоз Собир Абдулла ижодида бир талай!

Собир Абдулла айниқса саҳна санъатимиз ривожига катта ҳисса қўшди. Унинг «Тоҳир ва Зуҳра» пиесаси ўлмас, гўзал, бетакрор асар. Ундаги ҳар бир қўшиқ халқ дилига жо бўлиб кетган. Бу пиеса асосида яратилган шу номдаги кино асари эса, дунё экранларини айланиб юрибди. «Гул ва Наврўз», «Алпомиш», «Муқимий» ва «Менинг жаннатим» каби ўнлаб пиесалар Собир Абдулланинг бу соҳадаги катта маҳоратидан далолат беради. Улкан адиб Муқимий даври ва ижодини чуқур ўрганиб, XIX асрдаги ўзбек халқи ҳаётининг кенг манзараларини, диёримиз тарихининг муҳим нуқталарини ёритиб берувчи ўзига хос бадиий китоб яратди. Собир Абдулланинг ҳажвиялари ҳам ўткирлиги, нишонга аниқ уриши билан катта қизиқиш уйғотарди.

Ўзбекистон халқ шоири Собир Абдулла адабиётимиз ва санъатимиз тарихида чуқур из қолдирди. Унинг қўшиқлари радио ва ойнаи жаҳон орқали ҳамиша янграб туради, пиесалари саҳнамиз кўркига айланган. Бу йил у киши, ҳаёт бўлганларида, 90 ёшга кирар эдилар. Халққа бахшида бўлган умр ва ижод ҳамиша барҳаётдир!

Жуманиёз ЖАББОРОВ

ШАХСИЙ МУЛОҲАЗАЛАР

Бахтиёр ИСАБЕКОВ

ТИЛИ РАВОННИНГ — ДИЛИ РАВОН

Маданий меросимизнинг диний мазмундаги кўплаб асарлари нашрдан чиқиб турибди ва шукрки, чанқоқ китобхонга етиб бормоқда. Ҳар яхши ҳодисанинг унча ижобий бўлмаган жиҳати ҳам бўлади, шекилли. Кўплаб қадимги асарларнинг нашр этилиши билан бирга араб ва форс сўзлари ҳамда ибораларини ёзишда ҳар хиллик намоён бўла бошлади. Балки яқин орада алифбе ўзгариши муносабатидан келиб чиқиб бунга чидаса ва буни ўткинчи ҳодиса деб баҳоласа бўлар?

Ишнинг кетиш йўсини ва масаланинг моҳияти бундай йўримга йўл бермайдиган кўринади. Чунки масала мазмунан тил тараққиёти қонунларига бориб тақалади, у энди фақат ҳарфий доирада қолиб кетмай, алифбе ўзгарганидан кейин ҳам бизнинг ёзув маданиятимиз савиясига таъсир қилиши аниқ бўлиб қолди.

Индаллосига келайлик. Яқинда чоп қилинган Алишер Навоийнинг «Сирожу-л-муслимийн» китобчасига ва китобчага ўзидан уч карра катта илова «Ҳавойиж-и диниййа ойиж-а» имлосига кўра, мумтоз адабий асарларимиз мантнидаги ва ҳозирги диний адабиётимизда «Ё Раб»ни «Йораб», «Бисмиллоҳирраҳмонирраҳим»ни «Бисмил-лоҳир раҳмонир-р-раҳим», «қуймишмен»ни «қуймиш-мен», «улким»ни «ул-ким», «йўқтур»ни «йўқ-тур», «қуйибтурлар»ни «қуйиптурлар», «учу тўрт»ни уч-у тўрт», «қуйдек»ни «қуй-дег», «аҳли иршод»ни «аҳл-и иршод» деб ёзмоғимиз намуна қилиб кўрсатилади. Ростини айтай, исломнинг устун сўзи «бисмиллоҳирраҳмонирраҳим»ни тақдим қилинганидай ёзиш учун матндан кўзини узмай айнан кўчиришга, кейин яна бир карра текшириб ишонч ҳосил қилишга тўғри келди. Мен араб тилини билмайман, табиийки, унинг ўзак ва аффикс, артиклларини мутлақо ҳис қилмайман. Бундан кейин ўрганиб кетишимга ҳам кўзим етмайди. Ёзган нарсаларимда мазкур устун сўздан кечишни, четлаб ўтишни ҳам хоҳламайман. Шунинг билан бирга, «бисмиллоҳирраҳмонирраҳим» сўзини тўғри ёзишни билмабди, саводсиз экан деган маломатни ҳам истамайман. Шунинг учун ҳам ҳурматли мутахассис олимларимиз матнларидаги арабча сўзларни ташкил қилувчи қисм (компонент) тузилишини ёзувда ифода этишни илмда анъана тариқасида келаётган транслитерация соҳасига қолдирсалар, этимологик илмий ишда фойдалансалар-да, авомга мўлжалланган, китобларда мавжуд, ўрганилган қоидаларга риоя қилсалар, деган ниятдамиз. Чунки илмий таҳлил йўлини ва унинг натижасини оммага қабул қилдириш учун ҳаракат доим мақсадга мувофиқ бўлавермайди. Агар юқоридаги имло қоида ёки қонунга айлантирилса ҳар бир ўзбекни боғчада араб тилидаги ўзак, аффикс, артикл ва ажратиш қонуниятига ўргатиб, форс изофасидан маълумот бериб, ана ундан кейингина ўзбекча мактабга беришга тўғри келади.

Аммо тил алоқа воситаси сифатидагина умуминсоний омилдир.

Алоҳида олинган тил эса миллийдир. Зеро, алоҳида тил ўзининг махсус қонун-қоидаларига эгаки, унга бошқа тил қоидаларини зўрлаб киритиш ғайриилмийдир. Бизнинг тилимизга, имломизга ўрис тили имлоси қонун-қонуниятлари ана шундай киритилган эди. Тилимизда йўқ товушлар учун ҳарфлар олиниши, ўзбекча товуш бирикиш қонуниятларига зид имло ва талаффуз талаб қилиниши, гап бўлаклари ўрнини эркинлаштириш учун ҳаракат — барчаси туркий тил қурилишига онгли равишда берилган зарба бўлиб, унинг асорати ҳали анча давом этиши аниқ кўриниб турибди. Бу жароҳат тилимиз ва имломиз баданида кўзга ташланиб турган бир пайтда, унга яна араб ва форс тили қонун-қоидаларини тиқиштириш ярадорни тепкилашдай гап. Илмда, агар ният холис бўлса, баъзан обрў, ёшга қарамай «беадаблик» қилинса, бу адабдандир. Зеро, бу «беадаб» ўз шахси учун эмас, кўпчилик учун хизмат қилади. Тўғри, чин нарсани кўриб туриб суҳбатдошининг ҳурмати, обрўси учунгина сукут сақлаган зиёли ҳам беадабдир. Илмий мунозара ёшга, обрўга, мансабга қарамайди, унинг ўлчови, Аҳмад Яссавий айтганларидек, «маъни»дир:

Даъво кўрки маъни эрур, билинг, дўстлар,
Ўз айбини ўзи кўриб билган қани?

Дунёдаги адабий тиллар тараққиёти қайси тилда сўз, ибора олинса, айнан ўша тилдаги қонун-қоидалар аслини сақлаш йўлидан эмас, аксинча, қабул қилинган сўз ва ибораларни ўз тилига мослаш йўлидан борган. Аслида адабий тилгина эмас, табиий тил ҳам шу йўсинда иш кўради. Агар мақсад она тили ривожи бўлса, унда тилга кўплаб қоидаларни ташқаридан олиб кириш йўлидан борилмайди, балки ўз тилининг имкониятлари ва қонун-қоидаларини чуқур илмий ўрганиш билан ўша имкониятларнинг «занг босган» жойларини, унутилган қисмларини ишга туширишдан иборат бўлади. Зеро, ҳар бир тил, ҳар қандай тил яратилишдан бой, қудратли, гўзал ва нафисдир. Фақат ундан фойдаланувчилар фикран қашшоқ бўлиши мумкин.

Тилдаги омонимлар ҳам тилнинг камчилиги, нуқсони эмас, аксинча, унинг кучи, зийнатининг бир кўриниши эканлигини ҳазрат Беруний, ҳазрат Навоийлар айтишган. Хуллас, ҳар бир тил, жумладан, ўзбек адабий тили ҳамда унинг ифодаси бўлган ўзбек имлоси ҳам, ўз қонун-қоидалари билан яшашга ҳақли. Тилларнинг униси илоҳий, буниси ноилоҳий дейиш ҳам хато. Ҳамма тиллар илоҳийдир.

Бошқа тиллардан ўзлашган сўзларни ҳозирги талаффуз ва имлода қандай беришимиз, талаффуз қилишимиз — бизнинг ўз тилимизга муносабатимизни ифода қилади. Матнда, транслитерацияда, илмий мақсадларда айнан қўллаш бундан мустасно, албатта. Юқоридаги мисолларни яна кўз олдингизга келтиринг. Ана шундай имло қоидаси тарафдорлари «бундай ёзиш аруз вазнини акс эттириш учун ёрдам беради», деган фикрдан ҳам йироқ эмаслар. Аммо шуни таъкидлаш ўринлики, ёзув, имло арузни ифода эта олмайди. Аруз — ҳарфлар воситасида ифода этиладиган товушларнинг шеърий уйғунлигидир. Товушлар ҳарфдан мустақил. Товуш «мени бундай белги билан белгиламасанг, мен арузни ифода этмайман», деб даъво қилмайди. Қайси сўзнинг қандай ёзилиши имло қоидаси билан белгиланади. Унга барчанинг амал қилиши — миллат, маданият яхлитлиги учун хизмат этади. Имлодаги бир хиллик муомалани қулайлаштиради. Имлонинг ўзи қандай ҳал қилингани — ўша жамият, миллат ва унинг зиёлиларининг савиясини акс эттиради. Бизнинг бугунги имломиз туркий тил қурилишини, хусусан, ўзбек тили хусусиятларини акс эттира олмаслиги бу бошқа масала. Шу ўринда мутахассислар орасида юрган бир фикрни ҳам қистириб ўтсам ортиқча бўлмаса керак. Тилимиз минглаб йил давомида сингармонизмли тил бўлганлиги учун, лотинчага асосланган алифбомизда унлиларнинг тилолди ва тилорқа жуфтлиги акс эттирилса, ўзбек тили яхлитлиги, унинг даврлари орасидаги узлуксизлиги таъминланган ва ҳозирги туркий адабий тиллар билан боғланиши узвийлашган бўларди.

Юқорида келтирилган сўзлардаги -мен, -ки, -ким, -тур, -дур, -турлар, -дек қўшимчалари ҳозир амалда бўлган имло қоидасига кўра қўшиб ёзилиши ҳар жиҳатдан мувофиқдир. Ўзбек тили агглютинатив тил — яъни, ўзакдан кейин кетма-кет грамматик маъно ифода этувчи қўшимчалар қўшилиб бориши билан сўз ўзгаради. Араб тили каби флектив тил — асосан ўзак ичидаги жараёнлар ҳисобига ўзгарадиган тиллар қоидаларидан келиб чиқиб қаралгандагина ўзбек тилидаги аффикслар мустақилга ўхшаб кўриниши мумкин. Аслида, булар агглютинатив — яъни қўшилиб, чегараси аниқ бўлиб қолувчи қўшимчалардир. Шунинг учун ҳам ўзбек тилида, имкони борича, ҳар қандай қўшимча ўзи тиркалган ўзакка қўшиб ёзилиши бу тилнинг хусусиятига мос тушади. Матнда бир сўз шаклини иккинчи сўздан ажратиш имкони енгиллашади. Демак, ўқиш-ўқитиш ишлари осонлашади.

Баъзан ўйлаб қоламан. Ўзбек тилининг грамматик жиҳатдан тиниқлиги, мантиққа мослиги, аниқ қолипланганлиги (содда, пухта, аниқ, равонлиги), истиснолар, турли бир-бирини инкор қилувчи ҳодисалар деярли йўқлиги учун ҳам баъзи бировлар уни мураккаблаштиришга, жуда бўлмаса ёзувни қийинлаштиришга урунмаяптимикан?! Ахир, мақтансак арзийди, бизнинг тил — идеал тил-ку! (Бу фикрни XX асрнинг машҳур тилшуноси Трубецкой айтган). Тилимизга фақат идеалга яқин алифбе бўлса, бас!

Мисоллардаги форсий ва арабий изофа (масалан, «аҳли иршод» каби)ларга изофа сифатида қаралиши, менимча, фақат этимологик келиб чиқиш нуқтаи назаридангина тўғри. Агар ўзбек тили нуқтаи назаридан қаралса, бу — тил қоидасининг бузилиши. Бундай сўз бирикмаси бизнинг тилга ёт. Ўзбек тилида бундай гап бўлаги тузилмайди. Шунинг учун ҳам у изофами, бошқами, тилга яхлит қабул қилинган. Унинг ички қоидаси мутахассис учун керак, шунда ҳам ўша тур билан махсус шуғулланувчи олим учун. Ўзбек тилида гаплашувчи, ўзбекча китоб ўқувчи учун бундаги изофани акс эттириб, тушунтириш зарурати йўқ. Унинг маъноси берилса, шунинг ўзи кифоя. Бунинг йўли осон: «иршод аҳли».

Тилда, имлода ҳам худди ҳаётдаги каби ғалати ҳодисалар тез тарқалиши мумкин. Ҳаётда бу тақлид йўли билан бўлса, тилда ва имлода аналогия йўли билан тарқалади. Эрта-индин бирор ўқувчимиз иншо ёзганда ёки бирор муаллифимиз мақола ёзганда «кўпдурлар»ни «кўп-дурлар», деб ёзса — ҳам куямиз, ҳам куламиз...

ТЕРАН ТОМИРЛАР

ВОСИЛ

Бир куни душанбалик дўстим, ўзбек тили ва адабиёти муаллими, мутаржим Омонбой Жуманов уйимизга меҳмон бўлиб келди. Суҳбат давомида гап «Шоҳнома»нинг минг йиллигини нишонлашга бориб тақалди. Мен бизнинг Низомий номидаги педагогика институтимизда «шоҳнома» хонлик бўлиб ўтгани, унда бошқа адиблар қатори, шоир Назармат ҳам иштирок этиб, ўз таржималаридан ўқиб берганини айтдим.

— Назармат ака бизнинг шоиримиз Аширматнинг укаси-я, — деб сўради Омонбой.

— Худди шундай.

— Қизиқ, ўзлари Хўжанднинг Нов туманидан. Аширмат ака Тожикистонда яшаб, ўзбек ва тожик адабиётларининг равнақи учун жон куйдирдилар. Назармат ака эса, Тошкентда муқим туриб, тожик ва ўзбек адабиётларига ҳисса қўшиб, бу адабиётлар биродарлигини мустаҳкамлаб келаётир, — деб фикрини якунлади дўстим.

Ҳа, самимий шоир, фидойи журналист, қадриятларимизнинг жонкуяр тарғиботчиси Аширмат ўзбек ва тожик адабиётларининг чинакам восили эди. У 1913 йили Тожикистонда деҳқон оиласида дунёга келди. Бўлажак шоир бошланғич таълимни ўз қишлоғида олгач, Самарқандга бориб, педагогика билим юртида ўқий бошлади. Бу кўҳна илму ирфон ўчоғида Садриддин Айний, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Миртемир, Пайрав Сулаймоний, Усмон Носир, Фотиҳ Ниёзий, Амин Умарий сингари ёш қаламкашлар билан ошно бўлади. Шу йиллари Аширматнинг дастлабки шеър ҳамда мақолалари матбуотда эълон қилинади. Ўқиш тугагач, Аширмат «Қизил Тожикистон» (ҳозирги «Халқ овози») газетасига ишга таклиф этилади. Газетадаги жўшқин фаолият, Тожикистон пахтазорларию осмонўпар тоғларини журналист сифатида кезиб юриш унинг балоғатга етишида мактаб вазифасини ўтади. Аширмат фашизмга қарши жангларда шижоат кўрсатди. Жасорати учун нишонлар билан тақдирланди. Урушдан қайтгач, умрининг охиригача (1964) «Совет Тожикистони»нинг адабиёт ва санъат бўлимини бошқарди; ўзбекзабон ижодкорлар тарбияси билан шуғулланди; ўзбек адабиётининг чинакам тарғиботчиси бўлди. Тожикистонда кўпчиликка яхши таниш Улмас Жамол, Зайниддин Дўстматов, Жамолиддин Тошматов, Маҳмуд Остон, Омон Ражабов каби ижодкорлар Аширматнинг шогирдларидир.

Аширмат ўзидан кейин каттагина ижодий мерос қолдирган. Унинг турли йилларда ўзбек, тожик ва рус тилларида нашр этилган китоблари ўттиздан ошади. Шоир «Унум» (1934), «Чироқлар» (1950), «Дўстлик» (1954), «Қоратегин дафтари» (1960), «Тоғлар ва боғлар» (1963) сингари мажмуаларга кирган аксарият шеър ва достонларида, мақолаларида юртининг бетакрор гўзаллигини, тош устида ноз-неъматлар яратиб келган халқининг меҳнат жасоратини, ватанпарварлик, инсон-дўстлик, ўзбек ва тожик халқларининг моддий, маънавий ва касб-кордаги биродарлигини васф этди.

Аширматнинг лирик шеърларида ўзига хос бир майинлик бор. Уларда ошиқнинг дард-аламми, маъшуқаси ноз-карашмасидан балқиб кетишию ҳамиша шоду хуррамликка, висол онларига ташналиги ранг-баранг образларда ўз ифодасини топган. «Лахч қизлари», «Бир рўмол олма», «Мен сенга қарасам, сен ерга қарадинг», «Саринай ҳикояси», «Гулдаста», «Раънемоҳ» каби шеърларда ана шундай чуқур ҳиссиётни нозик пардаларда тасвирлаш устивордир:

Кипригига илашади мезон ипаги,
Чаноқларга илинади шоҳи этаги.

Аширмат китобларини варақлаганимда, минг йилдан зиёд тарихга эга бўлган тожик адабиётининг ранго-ранг саҳифалари ҳам кўз олдимда намоён бўлди. Зероки, Рудакийдан Деҳотийгача бўлган тожик шоирларининг кўплаб мумтоз шеърлари Аширмат томонидан ўзбек тилига таржима қилинган, Унинг Абулқосим Лоҳутий, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Боқи Раҳимзода сингари атоқли шоирлардан таржималари, шубҳасиз, ўзбек-тожик адабий ҳамдўстлигининг зарварақларини ташкил этади. Мирзо Турсунзоданинг «Табриклар оқими» достонининг ўзбекча таржимаси ўз вақтида адабий танқидчилик томонидан ижобий баҳоланган эди.

Биз Аширматни Тожикистондаги ўзбек ижодкорларининг устози, дедик. Бугина эмас, шоир ўзбек адабиётининг, матбуотнинг жонфидо ташкилотчиси ва тарғиботчиси эди. У дастлаб, барча ижодкорларни газета атрофидаги маҳфилга бирлаштирди, уларнинг ижодидан гулдасталар эълон қилиб борди. Кейинчалик эса, Тожикистонда ўзбек тилида китоб нашр этишни ташкил қилиб, бирин-кетин ёш ижодкорларнинг илк тўпламларини чиқаришга муваффақ бўлди. Аширматнинг ноширлик фаолияти «Ватан» (1939) тўпламини тузиб, чоп эттириш билан бошланган. Бу мажмуага Сотти Мамажон, Ахип Асқар, Турон Ҳайитов, Й.Исҳоқжон, Исҳоқжон Набиев, Али Усмон, Қодир Мамадиев, Ж.Сомеъ, Исматилла Раҳимов каби ўндан зиёд ўзбек қаламкашларининг шеърлари киритилган. Уларда давр руҳи муайян даражада ифодаланган.

Маълумки, атоқли тожик ёзувчиси Фотиҳ Ниёзий Тошкент Муаллимлар институтининг тарих факультетини битказган, дастлаб ўзбек тилида шеърлар ёзган. Аммо биз ҳануз адибнинг ўзбекча асарларидан бебаҳрамиз. «Ватан» тўпламига Аширмат адибнинг олтита шеърини киритган. Бундан ташқари, «Севги» достонининг каттагина қисми ҳам берилган. Демак, Фотеҳ Ниёзий дастлаб ўзбек тилида лирик шеърлар ва достонлар битган шоир экан.

Аширмат умрини, ижодини ўзбек ва тожик адабий алоқаларини равнақ топтиришга бағишлаган ижодкор сифатида халқ ардоғига лойиқдир. Унинг асарлари юксак инсоний туйғулари билан халқларимизга ҳамиша ҳамроҳу ҳамдамдир.

Ҳамиджон ҲОМИДИЙ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси тожик адабиёти кенгашининг раиси, профессор

ЖИЛҒАЛАР ОҚАР ТИН ОЛМАЙ

ЁДНОМА

Шоир Назар Шукур агар ҳаёт бўлганида, шу кунларда 40 ёшга тўлар эди.

Назар Шукур истеъдодли ижодкор эди. Шеърият билан қизғин ҳамкорликда кечган атиги неча йилда Назар Шукур ўзгача сўзли, сўзли шоир сифатида адабий жамоатчилик тилига тушди, халққа танилди, рўзномалар, ойномаларда туркум-туркум шеърлари босилди, ўзига илк китобларини кўриш насиб этди... Ва бехосдан бу тор қўлдан тушди.

Назар Шукур Қашқадарё вилоятининг Чироқчи туманидаги дашт қишлоғида туғилди. Болаликдан адабиётга, айниқса шеъриятга алоҳида меҳр қўйди. Сўнг Тошкентга келиб, таҳсил олди, нашриёт ва матбуот соҳаларида меҳнат қилди. Ижодкор сифатида шаклланди.

Назар Шукур шеърлари, бир қарашда, андозавий адабий шакллар ва вазнларда битилгандай туюлади. Лекин ҳар бир истеъдодли шоир сингари у анъанавий шакл, вазнларни ўзгача бир руҳ, маъно, қалб зарблари билан янгилашга интилди ва бунга муяссар бўлди. Ундан қолган шеърлар ҳозиргина чамандан узилган, ҳали тонг шудринглар яноғида ялтираб, жилоланиб турган баҳор чечакларидан саралаб, танлаб боғланган ажиб бир гулдастага ўхшайди. Улар заминга, инсонга, ҳаётга қайноқ муҳаббат, фидойилик билан суғорилган. Назар Шукур шеърлари ҳозирги авлоднинг воқеликка янгича қараш ва фикрлаш дунёсининг жонли кўзгуларидан бири эди ва шундайлигича эсланади.

У ўзининг сўнгги шеърларидан бирига «Гар билсанг ўзингни менга чин дўст, ёр, Сен ердан териб ол синиқларимни» деган мисраларини битибди. Таажжубланарли тарзда шеърий васиятдай садо берадиган бу сатрлар биз, тириклар зиммасига алоҳида маънавий масъулият юклайди. Назар Шукурнинг матбуот юзини кўрган ва китобларига кирган шеърларидан ташқари унинг тугалланмаган, чала қолиб кетган, ёки тугалланиб, лекин мудҳиш фалокат сабаб, матбуотга элтиб топширишга улгурмаган асарлари борлиги табиий (Қуйида шулардан бир нечасини ўқийсиз). Ҳаётдан эрта кетган шоир руҳининг бу синиқларини йиғиш, асраб-авайлаш, бутлаш, у қатраларни адабиётимиз мулкига қўшиш, элга таништириш ҳаммамизнинг бурчимиздир.

Михли САФАРОВ

Назар ШУКУР

***

Япроқлар уришар оёғимга бош,
«Кетмаймиз!» дейишиб сўрайди нажот.
Дарахтлар ва боғлар олдиришар соч,
Шуълалар сингари сарғаяр ҳаёт.

Беҳуда ўтказган фурсатлар эса
Арвоҳдек қўрқитиб энди қўймас тек.
Япроқлар ингроғи
Сал шамол эсса
Кўксингга қадалар Дантес ўқидек.

Учган турналарни кузатсанг секин
Оёқ изларига ўхшайди, қара.
Қай бир муҳожирнинг излари букун
Гўё юрт устига тортади наъра.

Очиқ деразамдан мўралайди куз,
Илиқлик кўксига урилар сарин.
Хазон этолмасдан хўп чекар афсус
Ўрол Тансиқбойнинг манзараларин.

Одамлар кўзида яшнайди баҳор,
Дилида жилғалар оқар тин олмай.
Кунлари ўрикдай гуллайди такрор,
Куз сарсон уларни баргдек юлолмай.

(Ўлкам, хазонмассан кузда ҳам сира,
Тўкилиб битмайсан япроқларсимон.
Қуёш ҳам ҳозирча кулса-да хира,
Баҳорга қоришган тупроғинг омон!)

Ўз она юртида туғилган инсон —
Сингари келгинди шамоллар хушхол.
Япроқларни қувиб юрти — боғлардан
Бу бўм-бўш майдонда тин олар шамол.

ҚИШЛОҚ

Қишлоқ сўйлар далалар аҳдин,
Ва чўпонлар сўзини найда.
Сўйлаб берди кимнингдир бахтин
Дил сирларин оқизиб сойда.

Гапирардим гапни шевасиз...
Чанг йўлларда кузатди,
қайтсам.
Англолмади,
Уриниб ҳаргиз —
Тор кучалар исмини айтсам.

***

Шохларда ям-яшил юраклар титрар,
Шу титроқ баданни тўйиб ҳидлар ел.
Дарахтлар ер кечиб тиззасигача
Учаётган осмонга бот-бот силкир қўл.

Дарахтлар ишонмас юракларига!
Шовуллар шамолга тўлган этаги...
Юраклар сезса гар кузнинг дарагин
Вужудин яланғоч ташлаб кетади...

Дарахтлар ишонар ўз вужудига.

СУКУНАТ

Доим боши эгик,
Доим боши хам,
Шўрлик сўзлолмайди бахтиёр бўлиб
Қуюлур ёмғиру офтоб бошидан,
Бир хил оҳанг ичра кетмас ёрилиб.

Шамоллар юлқийди зах хаёлларин,
Қўймайди гуноҳкор кимсадек терғаб.
Билса-да биз билган сўзларнинг барин.
Барибир, бўлолмас дарёдек сергап.

ТАНАЗЗУЛ

Сен мени билмагин бир метин қўрғон,
Ғиштим кўчиб тушган, ўтлар — ёлларим.
Унут бир мақбардай тополмадим шон,
Қарагин, чилпарчин бор сополларим.

Бут жойим қолмаган, дарзларим бисёр,
Йўқотдим такаббур қилиқларимни.
Гар билсанг ўзингни менга чин дўст, ёр,
Сен ердан териб ол синиқларимни.

У шу қадар тўғрикўнгил одам эдики, айримлардек ҳар бир нарсага шубҳа билан қараб, тескари маъно чиқаришни билмасди. Зотан: ҳақиқий инсонийлик ҳам шу эмасми?!

У гўдакдек пок эди.

Сени гўдак санашса, агар,
Йўқ, улардан дўстим, ранжима!
Сен учун бу жуда мўътабар,
Маъносини қилсанг, таржима.

Гўдак қувмас шуҳрат кетидан,
Таъма билан бермайди салом.
Макр изи бўлмас бетида,
Ва ясама қилмас эҳтиром.

Гина билмас, содда, беғубор,
Феълинг учун санашса
гўдак,
Бу жуда соз, нопок қалб билан
Улғаймоқлик не учун керак!

Умр бўйи гўдак поклиги,
Насиб этса ҳар кимга агар,
Гултож борми, шундан ортиқроқ,
Эҳсон борми, бундан мўътабар!

Мен 1955 йили қамоқдан чиқиб келдим. Одамлар кучада кўришишга ҳам ҳайиқиб юрган бир замонда Ойбекдек буюк одам мени эслаб, уйига таклиф этди...

Югуриб бордим. Ойбек ака худди ўз фарзандидек қучоқлаб-қучоқлаб, ўпиб кўришди. Безатилган тўкин дастурхонга, Шайх аканинг ёнига таклиф этди. Шоир Мамарасул Бобоев ҳам етиб келди. Дастурхон атрофида суратга тушдик.

Шу куни Шайх ака билан менинг қувончимнин тасаввурга сиғдириш қийин. Ойбек аканинг юзида шундай бахтиёрлик, чексиз бир шодлик барқ урардики, қамоқдан чиққан бизлар эмас, гўё Ойбек эди...

Янглишмасам, 1956 йил эди, бу вақтларда Ўзбекистон давлат нашриётида муҳаррир бўлиб ишлардим. Театр санъатининг отаси, буюк режиссёр Уйғур вафоти ҳақидаги хабарни эшитиб, нашриёт ходимлари жаноза маросимига борадиган бўлдик.

Ўша кезларда нашриётнинг бош муҳаррири Охундийни воқеадан хабардор қилиб, бирга бормоқчи бўлганимизда у: «Сизлар бораверинглар, соқолим ўсган, олдириб, етиб бораман»,— деди. У вақтда ҳозиргидек, кўпчиликда шахсий машиналар йўқ. Тахтапулдаги троллейбус бекатига борсак, бошида эски дўппи, устида бир неча йил кийилган костюм, галстуксиз кўйлак кийган, соқоллари ўсиқ, худди чопиқ қилиб, кетмонини ерга қўйиб чиққан одамдек, бутун қиёфасидан қайғу ёғилган Ойбек ака турибди. Бу вақтда Ойбек аканинг шахсий ЗИМ машинаси бор эди. Бирор сабаб билан машинаси бўлмай қолган бўлса, Ойбек акадек одам троллейбусда юрмасин, деган хаёл билан машина тўхтатмоқчи бўлгандим, Ойбек ака рад этди. Мен ўзимнинг ўринсиз қилган меҳрибончилигимдан, кўп нарсаларнинг фаҳмига етмаслигимни англаб хижолат тортдим.

Мотам, бу — тўй эмас. Марҳумга сидқидилдан ачинган одам учун таъзиясига айримлардек ювиниб-тараниб, дабдабали машиналарда бориши муносиб эмаслигини Ойбек ака жуда яхши англарди.

Ўша куни Ойбек ака билан троллейбусга бирга чиқдик. Аммо Ойбек ака мотам маросими ўтказилаётган «Ҳамза» театри биносига етмасдан троллейбусдан туша бошлади. Мен янглишмадими деган гумон билан: «Кейингисида тушамиз»,— десам, Ойбек ака ўз хаёли билан банд бўлиб, эшитмагандек жавоб бермади. Аммо бир оздан кейин қандайдир бир алам билан: «Марҳум учун ҳар қанча машаққат чекса, кам!»— деди-ю, пиёда кета бошлади.

Ойбек ўзининг шахсий ҳаёти, гўдакдек қалби поклиги, инсонга чексиз муҳаббати, самимий феълатвори билан олийжаноб одамийликнинг ибрат мактабидир.

ТУРБАТДА ДЎСТЛАР УЧРАШУВИ

Қозоғистонда 1995 йил АБАЙ ЙИЛИ деб эълон қилинган. Шу муносабат билан Республиканинг барча овул, қишлоқ, шаҳарларида қозоқ халқининг буюк оқини ижодига бағишланган учрашувлар ўтказилмоқда.

Ана шундай учрашувлардан бири яқинда Жанубий Қозоғистон вилоятидаги туркий ва исломий маданият бешикларидан бири, қадимий Турбатда бўлиб ўтди. Тантанали кечада Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасининг иккинчи котиби Аббос оға Ғабишев, чимкентлик ўзбек тилида ижод қилаётган адиблар, Ўзбекистондан Худойберди Тўхтабоев, Умарали Норматов, Темур Убайдулло, Рауф Толиб каби ўндан ортиқ қаламкашлар иштирок этдилар. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Худойберди Тўхтабоев туркий халқларнинг буюк шоири Абай ҳақида гапирар экан, «Абай ижоди Қозоғистон кенгликларини, қозоқ халқининг қалбидаги барча гўзалликларни ва туркий кенгликларни ва туркий халқлардаги улуғликни қамраб олган»лигини алоҳида таъкидлади.

Шарофиддин ТЎЛАГАНОВ

БАРАКАЛИ УМР ВА ИЖОД

Актёрнинг театр санъатига қўшган ҳиссаси репертуар ёки ўйнаган ролларининг сонигина билан эмас, балки ижро маҳорати, меҳнатининг мазмун-моҳияти билан белгиланади. Биз сиздан ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилмоқчи бўлганимиз ажойиб актёр Машраб Юнусов ижоди бунинг ёрқин далилидир. У ўзбек саҳнасида узоқ ва баракали умр кечирган актёрлар авлодига мансуб.

Юксак ҳиссий ва ақлий кечинмалар ҳамда чуқур психологизм билан йўғрилган маҳоратга эга бу актёр Ўзбекистон театр санъатида ҳақли равишда етакчи мавқега эга бўлиб келди. Ундаги драматик ва вокал иқтидор, ажойиб ташқи қиёфа ва саҳнавий жозиба унинг ҳам мусиқий, ҳам драматик асарларда бош қаҳрамонлар образини яратишига замин бўлди. Машраб Юнусов юмшоқ характерли, интизомли, ҳамиша айтилган ишга тайёр бўлишига қарамай, маълум қолиплардан қочади. Кучли ва маънавий мустаҳкам санъаткор сифатида у ҳамиша виждони буюрганича яшади ва ижод қилди. Ҳаётдаги катта-кичик барча нарсада санъаткорнинг ҳақиқий бадиийлик мезони ва юксак таъби. Унинг таржимаи ҳоли ўз ишига муҳаббат, изланиш, борлигини сарфлаш ва тинимсиз меҳнатдир. Шунинг учун ҳам Машраб Юнусов саҳнада ҳеч қачон мағлубият нималигини билмади.

Шу кунгача саҳнада ана шундай ҳамиша ғолиб бўлган санъаткор 1912 йили Қўқонга яқин Яйпан қишлоғида туғилган. Унинг отаси Муҳаммадюнус Сиддиқов меҳнаткаш инсон бўлиб, қишлоқдаги барча камбағал оилаларга оёқ кийим тикиб берарди. Онаси Ойниса эса уйда бир ўғил ва бир қизнинг тарбияси билан машғул эди. Узлатилган бир амаллаб кун кўраётганларига қарамай, ота-она ўғилларини эски усул мактабига ўқишга бердилар. У қизиқишлари доирасининг кенглиги ва ўткир хотираси билан бошқа тенгдошлари орасида ажралиб турарди. Бу ҳол ўқитувчи Ҳомиджон Хожининг ҳам эътиборидан четда қолмади. Зеҳни ўткир бола Навоий, Жомий, Фузулий, шунингдек, замондош шоирлар асарларидан юзлаб сатрларни ҳеч [illegible] «Хамса»ни [illegible] билар[illegible] оҳа[illegible] ёдлар[illegible] кўпая[illegible] Бир [illegible] имтиҳонларни муваффақиятли топширган М. Юнусов Бешариқда қайта очилган иқтидорли болалар интернатига ўқишга киради. Интернат директори Муҳаммаджон Нурий жамоадаги изланувчанлик ва ижодий руҳни ҳар томонлама қўллаб-қувватларди. Ана шундай ижодга имкониятга кенг яратилган бир шароитда Машраб мусиқа, қўшиқ ва шеърлар ўрганишга киришади, концертларда қатнашади. Унга М. Нурийнинг дўстлари Ҳамза ва Мақсудхон Ҳамидовнинг назари тушади. Ҳамза бу иқтидорли болани Ғ. Зафарийнинг «Эрк болалари» мусиқали пиесасидаги Ойхон ролига таклиф этди. Уч кунлик репетициядан сўнг спектакл бешариклик томошабинларга кўрсатилди. Шундан Ҳамза Машрабга ўзини актёрликка бағишлашни маслаҳат беради.

1925 йили Машрабнинг отаси вафот этди ва у ўқишни ташлаб, уйга қайтишга мажбур бўлди. Яйпанда у Мақсудхон Ҳамидов раҳбарлигидаги жамоа хўжалиги фаолиятига қўшилади. 1930 йили қишлоқда ҳаваскорлар театри очилади. Унда ўша вақтдаёқ машҳур бўлиб кетган созандалар Аҳмаджон Умрзоқов, Нурхўжон Муртозоев, Қодиржон Ҳамдамов, шунингдек, режиссёр ва актёрлар Акбар Муҳамедов, Эргашит Исмоилов, Одилжон Қувватбеков, Рашод Муҳаммаджонов, Ҳавохон Усмонова қаторида Машраб Юнусов ҳам фаолият кўрсатди. Театр репертуарида қўшиқлар, рақслар, Комил Яшиннинг «Лолахон» ва «Ажи-ажи» пиесалари бўлиб, Машраб Юнусов куйлар, асарлардаги Эргаш ва Тешабой ролларини ўйнарди.

1933 йил театрга Тўхтасин Жалилов, Асад Исматов, Расулжон Султоновнинг келишлари Машраб Юнусов тақдирини ҳал қилди. Шу йилнинг июн ойидан у Андижон театрида артист бўлиб ишлай бошлади. Драматик маҳорат сабоқларини Исоқ қори Каримовдан, қўшиқчилик сирларини Тўхтасин Жалиловдан ўрганди. С. Абдулланинг «Боғбон қизи» пиесасидаги Маҳкам, Ғулом Зафарийнинг «Ҳалима» мусиқали драмасидаги Ниғмат образлари унинг саҳнадаги дастлабки роллари бўлди.

Хуршиднинг «Фарҳод ва Ширин» мусиқали драмасидаги мард, олижаноб, ўзгалар бахти учун қайғурувчи, севгисига содиқ Фарҳод — Машраб Юнусов ижросини томошабинлар ҳамон ҳаяжон билан эслайдилар. Бу ролда у қаҳрамонликни, лирика ва чуқур маънавиятни ўзида мужассам этган романтик йўналишидаги актёр сифатида кўринди. Турли характер ва йўналишдаги Асқар («Аршин мололон»), Нурохун («Ойхон»), Ҳолмат («Бой ила хизматчи»), Норбойвачча («Холисхон») каби образлар орқали актёр иқтидорининг турли қирралари кўзга ташланди. Ниҳоят, С. Абдулла ва Т. Жалиловнинг Андижон театрида қўйилган «Тоҳир ва Зуҳра» мусиқали драмасидаги Тоҳир образи (1940 йил) актёр ижодий тажрибаларини ўзида мужассам этган рол сифатида намоён бўлди. Бу ролни актёр кутилгандан зиёда ижро этди. Унинг Тоҳири софлик, жасурлик, сахийлик тимсоли сифатида халқ ёдида қолди. 28 ёшли Машраб Юнусовга бу спектакл катта муваффақият келтиргани ҳам тасодиф эмас. 1941 йилнинг март ойида худди шу спектакл Муқимий номидаги республика мусиқали театрида бош роль Машраб Юнусов иштирокида қўйилганида тошкентлик мухлислар уни ҳам мафтун этди. Андижон театридан пойтахтга келган актёр бош партияларни муваффақият билан ижро эта бошлади. Уруш йилларида эса дастлабкилардан бўлиб уруш қаҳрамонлари Қурбон («Қурбон Умаров»), Элёр («Қасос») образларини гавдалантиришга муваффақ бўлди. 1942 йили К. Яшин ва Т. Жалиловнинг «Нурхон» драмасида Ҳайдар ролини ижро этди. Унинг ижросидаги Ҳайдар фақат муҳаббатига содиқ бўлиб қолмай, балки севгилиси Нурхон қиёфасида аввало бетакрор истеъдод соҳибасини кўрувчи самимий инсондир. Шунинг учун ҳам у Нурхоннинг ўзлигини англашига, ҳаётда ўз ўрнини топишига ёрдам беради, уни рағбатлантиради. Шуни айтиб ўтиш керакки, спектаклнинг кейинги постановкаларида асар ғоясини очишда ғоят муҳим бўлган бу персонаж иккинчи ўринга тушиб қолган.

1945 йили Андижон театри Машраб Юнусовни яна ўз бағрига олди. Буюк мутафаккир Алишер Навоийнинг 500 йиллиги муносабати билан саҳналаштирилган «Лайли ва Мажнун» (К. Жабборов ва Н. Салахов мусиқаси) спектаклидаги Мажнун роли Машраб Юнусов шуҳратини яна бир поғона юқорига кўтарди. Унинг ижросидаги янгилик шундаки, Мажнун афсонавий эмас, балки аниқ тарихий шахс сифатида талқин қилинади. М. Юнусов — Мажнуннинг орзуси ҳаммани бирдек ижтимоий фаровонлик сари элтувчи ҳақиқат ва адолатга етишдир.

Уйғун ва Иззат Султоннинг Алишер Навоий драмасидаги Навоий образида нозик психологизм эмоционал кўтаринкилик билан уйғунлашиб кетади. Улуғ шоир, инсонпарвар шахс, давлат арбоби ҳар томонлама мукаммал ёритишига ҳаракат қилинади. М. Юнусов бу буюк мутафаккир образини бор мураккабликлари билан томошабин кўз ўнгида гавдалантира олди, деса муболаға бўлмайди.

50-йилларда ва 60-йилларнинг бошларида Машраб Юнусов давр руҳини чуқур ҳис этувчи фикр ва ҳиссиётларга бой қатор мукаммал образлар яратди. «Виждон»да Пўлатов, «Ишқ билан ўйнашма»да Тўхтасин ака, «Муқимий»да Муқимий образлари шулар жумласидандир.

Қадимий сюжетлар, образлар ва оҳангларда М. Юнусов ғояни ифода этишда ҳам, ижрочилик талқинида ҳам халқ анъаналари билан боғлиқликни излайди ва кўп ҳолларда шу боғлиқликни топишга мувофиқ бўлади. Алпомиш («Алпомиш»), Равшан («Равшан ва Зулхумор»), Ғариб («Ошиқ Ғариб») каби образлар, шубҳасиз, қаҳрамонлик-эпик умумлашмадан холи эмас. Бироқ, уларнинг ҳар бирида, характерлар ривожида ҳақиқий халқона белгилар саҳнама-саҳна очила боради.

Актёрнинг ўша йиллар репертуарида Мадалихон («Нодира») образи алоҳида ажралиб туради. М. Юнусов шахсий, ғаразли мақсадларини ҳамма нарсадан устун қўювчи ва бу мақсадларига эришиш йўлида ҳеч нарсадан тоймайдиган одам образини яратиши лозим эди. Бу образ Нодира олиб бораётган тинчлик сиёсатига ва тараққийпарвар кучларга қарши қўйилади. Салбий қаҳрамонлар тасвирида бирёқламаликдан қутулиб бўлмаслигини сезган М. Юнусов психологик таҳлилга мурожаат қилади. Бинобарин, бунда у томошабин билан тўғридан-тўғри мулоқотга киришмайди, балки Мадалихонни Нодиранинг кўзи билан кўришга ва тушунишга мажбур этади. Фожеанинг бутун даҳшати шундаки, Мадалихон Нодиранинг ўғли. Ўзига қўл кўтарган бу ўғилни улуғ шоира оқ сут бериб катта қилган. Бирдан «содиқ» одамлари Мадалихонга хиёнат қиладилар. Ва томошабин кўз ўнгида ўзини йўқотган, қадди букилган, нажотга муҳтож бир қиёфа гавдаланади. У қилган гуноҳлари учун кечирим сўраши лозим эди. Бироқ Мадалихон тўғри хулоса чиқарадиганлар тоифасидан эмас, ҳатто ўлими олдидан ҳам айбни бошқаларга тўнкашга ҳаракат қилади. Машраб Юнусов ўз қаҳрамонини бор қарама-қаршиликлари билан ҳаққоний гавдалантиришга ҳаракат қилади.

Актёр ижросидаги Норбойвачча («Холисхон») фақат базму жамшидни яхши кўрувчи одам бўлиб қолмай, балки ўша муҳитнинг, давр руҳиятининг бир қисмидир. Холисхон унинг учун бор-йўғи эрмак холос. Бегонанинг дарди, тақдири уни қизиқтирармиди? Актёр ижросидан келиб чиқадиган хулоса шуки, Норбойвачча ўша даврнинг маҳсули, фақат ўзини ўйловчи бир шахсдир.

1963 йили М. Юнусов яна Муқимий номидаги театрга қайтиб келади. Энди унинг ёши бош партияларни ўйнашга имкон бермасди. Бироқ у ўз ёшига муносиб характерли ролларнинг моҳир устасига айланди. Старшина («Момо ер»), Уммат («Қизбулоқ»), Гўрўғли («Равшан ва Зулхумор»), Ҳоқон («Фарҳод ва Ширин»), Ортиқбой (Ҳалима») кабилар шулар жумласидандир. Албатта, актёр ижросидаги бу ролларнинг ҳаммаси ҳам алоҳида драматик аҳамият касб этмайди, лекин саҳнавий талқин маъносида ҳар бирининг санъаткор фаолиятида ўз ўрни бор. Айниқса, булар ичида «Паранжи сирлари»даги Умрзоқбой образи ажралиб туради. Машраб Юнусов бу образга ижтимоий-синфий жиҳатдан ёндошмайди, балки принцип ва характери шаклланган бир шахснинг ички драмасини очиб беришга аҳд қилади. Умрзоқбой — М. Юнусов жамиятда шахснинг ўрнини белгилашда пул катта рол ўйнашини яхши билади. Шунинг учун ҳам қизини камбағал Рустамга эмас, балки бойга бериб, ҳам қарзларидан қутулмоқчи, ҳам мавқега эга бўлмоқчи бўлади. «Беномус қиз» уйдан қочиб кетганда эса дастлаб турли хаёлларга боради. Эсини йиғиб олгач эса, шундай хулоса чиқарди: «У қочмаган, ўлган!» Бу эпизод, бир томондан, Умрзоқбой — М. Юнусовнинг кучли, шафқатсиз, қатъий характеридан дарак берса, иккинчи томондан, унинг ожиз ва ҳимоясизлигини кўрсатади. Томошабин кўз ўнгида ота, оила бошлиғи, бойлик қулининг фожеаси намоён бўлади. «Тошкентнинг нозанин маликаси» (Ҳ. Муҳаммад асари, М. Левиев мусиқаси) спектаклида санъаткор уруш қатнашчиси, кекса ўқитувчи, ҳозирда эса фахрийлар сафида бўлган Қувватов образини яратади. Бу образ фақат хотимада кўринсада, спектакл бошиданоқ у ҳақда томошабинда тасаввур пайдо бўлади. М. Юнусов ижроси туфайли Қувватов тўғрилик, ҳалоллик, юксак маънавият рамзи даражасига кўтарила олган.

Умуман, катта санъаткор Машраб Юнусов қандай ролни ижро этмасин, ҳамиша томошабин қалбида бирон из қолдиришга муваффақ бўлган. У доимо ўзи яратган образлар дунёсида яшайди, бутун борлиғи билан образ руҳиятига киради. Яқин-яқинларгача ҳам Машраб Юнусов театр саҳнасида, спектаклларда тез-тез кўриниб турарди. Зеро, бу санъаткор билан ҳар бир учрашув мухлислар учун катта байрам. Истардикки, бу байрам узоқ-узоқ давом этиб, ҳамиша томошабинларни яхшиликка, эзгуликка чорлайверсин.

Марфуа ҲАМИДОВА,
санъатшунослик доктори

ЗАРАУТКАМАР СУРАТЛАРИ

Инсоният икки миллион йилдан бери курраи заминда яшаб турган бўлса-да, у ҳақда биз билган у ёки бу даражадаги тўла маълумотлар кейинги беш минг йилга оиддир, холос. Хўш, унгача нима бўлган?

Одамзотнинг илк бешикларидан бўлган заминимизнинг ўн минг йиллар илгари қалин ўрмон билан қопланган тоғлари ва серўт тоғолди яйловларига узоқ аждодларимиз, яъни табиий тузилиши билан ҳозирги замон одамларига ўхшаб кетадиган кроманонлар келишган (кроманон — шундай одамлар скелети топилган Франциядаги жой номи). Фан уларни неантроп, яъни янги одам ёки ҳомо сапиенс — ақлли одам дея атайди. Бу одам билан бир пайтда ер юзида санъат ҳам пайдо бўлганлиги аллақачонлар исботланган. Зараутсой суратлари қадимги аждодларимиз яратган ана шундай илк санъат намуналаридир.

Зараутсой рангтасвир галереясининг тадқиқотчилари Г. Парфёнов, А. Рогинская ва бошқалар турли камарларда 264 та суратни текширганликлари ҳақидаги маълумотларни қолдирганлар. А. Рогинскаянинг «Зараутсой» китобида тадқиқ қилинган 29 сурат ҳақида сўз боради. Асосий суратлар Зарауткамарда ва ундан пастроқдаги бир нечта қоя токчаларидадир. Дара юқорисида эса вақт ўтиши билан унниқиб кетган тасвирлар учрайди.

Г. Парфёнов Зараутсой рассомларининг турмушини хаёлан тиклар экан, Франциянинг Солютре тоғидагига ўхшаш манзарани кўз олдига келтиради. Унинг фикрича, ибтидоий овчилар ёввойи ҳукизлар тўдасини Зараут тоғи тепасидан ҳайдаб келадилар ва ҳайвонлар зовдан қулаб тушиб, овчилар ўлжасига айланади. Бошқа бир тадқиқотчи А. Формозовнинг фикри бўлакча: сув ёнида ва тоғолди яйловида ўтлаб юрган ҳукизлар тўдаси дарага жануб томондан ҳайдаб кирилгач, улар камар ёнида икки томондан қамалганлар ва ёввойи ҳайвонлар шу ерда ов қилинган.

Ҳақиқатан ҳам, камар дарага кириш ердан 9,2 метр баландликда жойлашган бўлиб, ёввойи ҳайвонларни пойлаб ов қилиш учун энг қулай жойдир. Аммо Зарауткамар доимий яшаш учун ноқулай. Бунинг устига камарга ҳар ким ҳам чиқолмайди. Шу сабабли бўлса керак, А. Формозов камарда суратлар чизилганлигини, Г. Парфёнов таъкидлаганидек, яшаш жойи деворини «зийнатлаш»га боғлаб бўлмайди, деб уқтиради. Бу суратлар овга тайёргарлик жараёни ва ов маросимларини акс эттирувчи тасвирлардир.

Камар шарққа қараб очилган, ёзувлар камарнинг шимолий қисқа девори ва унга яқин бўлган ғарбий узун деворини эгаллаган. Улар камар деворининг одам бўйи баландлигидаги жойидан шипга ўтиш нуқталарида ҳам бор.

Мутахассислар Зарауткамар девори ва унинг шипидаги ссуратларни турли давр гуруҳларига ажратадилар. Тасвирлар мазмунининг таҳлилига ва суратлар ҳамда ёзувларни чизишда ишлатилган буёқларнинг вақт таъсирида пайдо бўлган белгиларига қараб буни аниқлаш имкони бўлди. Вақт буёқларни ўзгартирган. Масалан, М. Массон томонидан X-XIII асрларга оид деб белгиланган ва кўп марта «Муҳаммад» деб қайтарилувчи араб ёзувлари буёғи ниҳоятда очиқ қизилдир. Худди шу деворда, ўша табиий ёруғлик ва сув таъсирида биз туссиз ва хира тасвирларни кўрамиз. Уларнинг бир қисми малла-қизғиш, яна бир бўлаги малла-кулрангдир. Бу суратларни мутахассислар ювиб кўришганда, уларнинг ранги қора тўқ-қизилга айланади ва сўнг яна малла рангга қайтади.

Зараутсойдан олинган буёқ намуналари Москва Фанлар академиясининг геология институти лабораториясида текшириб кўрилганда, уларнинг темирлашган цемент қўшилган кварцли алевролит эканлиги маълум бўлди. Демак, тасвир туширилган девордаги темир моддаси вақт ўтиши ва сувда ювилиши туфайли занглаган, бу эса тасвирларнинг хира ҳамда туссиз бўлишига олиб келган.

Малла-кулранг суратлар гуруҳида учта композиция кўзга ташланади. Икки композиция шимолий деворда, бири ғарбий деворда жойлашган. Уларда тўда-тўда ов саҳналари берилган. Шимолий деворнинг юқориги композициясида ёввойи ҳукизни 19 овчи ўраб турган бўлса, қолган икки композициясида эса қочаётган ёввойи ҳайвонлар ва уларни қуваётган найзачилар тасвирланади. Шимолий қуйи композицияда ҳукизлар қаторида жайронлар ҳам чопиб кетишмоқда. Жайронлардан бирининг танасида овчи отган найза қадалганини ҳам кўриш мумкин. Ғарбий девор композициясида бурама шохли такага ўхшаш иккита ҳайвонни овчилар қуваётгани берилган. Учала паннода ҳам учиб бораётган ва ҳайвонлар гавдасига санчилаётган найзалар тасвирланади.

Шимолий девор композициясида инсон кўринишлари одатдагига ўхшамаган ҳолда берилганлиги кишини ҳайратга солади. 25 қиёфадан 19 таси узун бурчак шаклидаги одамлар суратидир. Тадқиқотчи Г. Парфёнов уларни бу жойларда кўп учрайдиган тувалоқ қуши шаклига кирган ҳолда ёввойи ҳайвонларга яқинлашишга ҳаракат қилаётган одамлар, дея тахмин қилади. А. Формозов эса «тувалоқ қуши шаклига кирган» деган тушунчага қўшилмайди. Унинг фикрича, одамнинг жисман ниҳоятда кичик бўлган бу қуш шаклига кириши ҳақиқатга тўғри келмайди. Нисбатан гавдаси йирик бўлган одам бу ҳолда ёввойи ҳайвонларга сездирмасдан яқинлаша олмайди, дейди у. Аммо улар ёввойи ҳайвонларга ҳуркитиш, қўрқитиш йўли билан таъсир этиш учун махсус кийимлар билан чиққанлар. Шу билан бирга тасвирларда қуйига борган сари кенгаювчи кийим (плащ ё буркага ўхшаш) кийган одамларнинг схематик қиёфасини учратамиз. Қуйи композицияда эса одамлар икки учи юқорига кўтарилган ярим ой шаклида тасвирланганки, улар кийимларини этаги учидан кўтарган ҳолда худди қанотлар сингари қоқмоқдалар. Ибтидоий замонда яшаган ота-боболаримиз турмуши ҳақидаги бу тасвирий ҳикоя заминида қанчалик ҳаётий манзаралар ётганини тасаввур қилинг! Ҳар бир қиёфа биқинидан чиқиб турган қандайдир учли нарсани тадқиқотчи олим кийим ёнбошидан узун бўйнини чиқариб турган қушлар деб тахмин қилади. Бундан бошқа қизиқарли деталлар ҳам бор: юқори композициянинг бешта қиёфаси оёқлари қушникига ўхшаган ҳолда турибди. Тиззалари эса орқага букилган. Бошқа бир тасвирда гавдаси одатдаги ҳолда чизилган одамларнинг шакли узун-узун думларга эга. Палеолит ва мезолит даври рангтасвири, гравюраси ва ҳайкалтарошлигида бундай мўъжизавий ҳайвонлар ва одамлар учраб туриши фанда таъкидланади.

Хуллас, Зарауткамарда энг қадимий бўлган малла-кулранг суратлар гуруҳи Ғарбий Европанинг палеолит даври санъатига монанд қояга чизилган, ясан-тусан қилган одамлар тасвиридир.

Бошқа тасвирларнинг кейинги даврларга тегишлилик эҳтимоли кучлидир. Уларнинг ранги очиқроқ: малла-кулранг эмас, балки малла-қизилдир. Сюжетлар бу ерда бошқачароқ, яъни схематизм кўпроқ. Биз ушбу тасвирларда қўлларини худди «ф» ҳарфига ўхшатиб икки ёнбошига тираб турган одамларнинг қиёфаларини ва йирик гавдали, аммо ингичка оёқли ҳайвон (тоғ эчкиси, қобон ва ҳ. к.)ни кўрамиз. Ибтидоий рассомнинг диққат-эътиборини ҳукиз ва тоғ эчкисидан ташқари, сайғоқ, жайрон, бурама шохли эчки ҳам тортган.

Бу тасвирлар ғарбий деворнинг шимолий деворга туташ жойи яқинида, қадимий учта панно қуйироғида жойлашган бўлиб, аниқ композицияга эга эмаслиги кўриниб турибди. Тадқиқотчи олимлар назарида бу суратлар бир-биридан мустақил равишда, қадимийларига тақлидан яратилган. Турли белгилар ва нуқталар билан тўлдирилган тухумсимон чўзиқ рамзий тасвирларни ҳам шунга қўшиш керак.

Композицияларнинг қоя рельефига мослаштирилганини кўриб, қадимий рассом маҳоратига қойил қолмай иложингиз йўқ. Қоя деворининг бўртиб чиққан жойлари, қоя шипининг қирралари суратларни бироз қисиб қўйган бўлса ҳам, рельефининг айрим хусусиятлари зарур жойда сурат яратишда қўл келади. Масалан, шимолий девор юқори композициясининг чап ёнасида овчилар қоя ёриғи йўналиши бўйича жойлаштирилган бўлса, овчилар қувиб келаётган ёввойи ҳайвон — ҳукиз тўсатдан олдида пайдо бўлиб қолган чуқурлик устида бир муддат қотиб қолгандек туюлади. Аксарият ҳайвонлар ибтидоий давр санъатига мос бўлиб, икки оёқли тарзда тасвирланган. Аммо уч оёқли ҳукиз ва итлар сурати ҳам учрайди. Тўрт оёқли ҳайвонлар тасвири эса санъат тараққиётидаги кейинги босқичлар намунаси бўлиб ҳисобланади.

Зарауткамар суратларининг услубий таҳлили тасвирлар бу жойда Ўрта Осиёнинг кўп минтақаларида учраб турадиган очиқ қоя ва тошларда эмас, балки ғор шипи ва деворида чизилганлигини кўрсатади. Бу палеолит даври анъанасидир. Зарауткамарнинг кейинги суратлари шипда эмас, балки деворнинг қуйи қисмида чизилган. Ҳайвонлар сурати ҳам бошқа жойлардагига ўхшамайди, яъни уларда ҳаёт қайнаб турибди. Палеолит даврининг реалистик услуби Зарауткамар суратларида тўла сақланади.

Санъат тараққиётининг ана шундай илк босқичи белгилари билан бирга, кейинги давр хусусиятлари ҳам Зараутсой рангтасвирларида акс этади. Аввало, бу тасвирлар ҳажмининг кичиклигида кўринади. Одамлар сурати 4-20 см.дан ошмайди. Палеолит даврида эса бундай кичик тасвирлар учрамайди. Шунингдек, палеолит даври санъатида ов саҳналари ҳам йўқ. Палеолитда найза урилган ҳайвонлар тасвирланган, лекин ҳайвонларни қуваётган ва уларни ўраб олган одамлар суратлари йўқ эди. Бундай ов саҳналари дастлаб мезолит даврида учрайди.

Зарауткамар деворида нуқталар билан тўлдирилган айлана ҳам бўлиб, бу айланадан юқорига иккита чизиқ тортилган. Олимларнинг фикрича, айлана чизиқ ўртасидаги нуқталар ҳайвонларни билдиради ва бу тасвир мўл-кўлчиликни таъминлаш учун чизилади. Юқорига тортилган чизиқлар орқали ҳайвонлар яйлов томон ҳайдаладиган тоғ сўқмоқлари тасаввур қилинади.

Хулоса қилиб айтиш лозимки, Зарауткамар суратлари Марказий Осиёнинг қояларига ўйилган ва тошларни кесиб яратилган суратларидан рангли буёқлар қўлланганлиги билан жуда катта фарқ қилади. Нима учундир бу ҳолатга илмий ва бошқа адабиётларда етарли эътибор бермай келинаётир. Марказий Осиёда сўнгги пайтларда топилган суратлар Зараутдан кейинги даврларга тегишли. Бунинг устига улар ғор ёки камарларга эмас, очиқ қояларга туширилган суратлар гуруҳидан иборатдир. Масалан, Саймалитош, Суратисой, Тамғалида худди шундай.

Хуллас, Зарауткамарнинг ибтидоий реализмни сақлаган ҳолда ов саҳналари акс эттирилган ва унча кўп бўлмаган суратлари Марказий Осиё санъати тараққиётининг бутунлай ўзига хос илк босқичидир.

Зараутсойнинг камаридан ташқари жойларидаги суратлари вақт ўтиши билан йўқ бўлиб, сирларини ўзи билан олиб кетди. Сақланиб қолганларининг энг қадимийлари палеолит даврига тегишли бўлса, энг ёшлари 7-8 минг йил илгариги мезолит даври санъати намунасидир. Шунинг учун ҳам Зараутсой суратлари ноёб обида сифатида жаҳон миқёсидаги ёдгорлик деб тан олинган ва 1944 йили бу жой санъат қўриқхонасига айлантирилган.

Абдулла ХОЛМИРЗАЕВ

РАНГЛАРДАГИ АЖИБ ЭРТАКЛАР

Ушбу сатрларни қоғозга туширар эканман, хаёлимдан беихтиёр шундай фикр ўтди: «Ким билсин, эҳтимол, ҳозир мен қаламга олаётган бу ёшлар ўзбек тасвирий санъатининг бўлажак Беҳзодлари, Маҳмуд Музаҳҳибларидир. Мустақил Ўзбекистоннинг буюк келажаги санъати довруғини жаҳонга ёйиш шуларнинг қўлида бўлса, ажабмас». Рости ҳам, ҳали балоғат остонасида бўлган бу икки ўсмирнинг илк ижод намуналарини кўздан кечирган одам хаёлидан шундай фикрлар кечиши табиий.

Бу йигитчалардан бири Рихсилла Раҳмонов. У 1981 йили туғилган. Тошкент шаҳридаги 22-мактабнинг 8-синфида ўқийди. Ўзи тенги бошқа болалар каби жуда кўп нарсаларга қизиқади. Лекин уни тенгдошларидан ажратиб турадиган хислати шуки, чизмаса туролмайди. Ўзининг айтишича, 5-6 ёшларидан бошлаб сурат чиза бошлаган. 7 ёшидан, яъни 1-синфга чиққандан мактабдаги расм тўгарагига қатнашган. Бу тўгаракда унинг дастлабки устози Абдураим ака бўлган. Аммо унинг ҳақиқий илк устози бобоси, Ўзбекистон халқ рассоми Ҳикмат Раҳмоновдир. У киши чизган суратлар орасида ўсган Рихсилла ҳали гўдаклигидаёқ, ўзи билмаган ҳолда, тасвирий санъатнинг сирли оламига ипсиз боғланиб қолган. Хуллас, мусаввирлик Рихсилланинг қонида бор.

Олтинчи синфдан бошлаб Рихсилла Тошкентдаги шаҳар болалар

ва ўсмирлар ижодиёти уйининг тасвирий санъат тўгарагига қатнашиб келади. Кейинроқ миниатюра санъатига қизиқиб, шу маскандаги миниатюра тўгарагига ўтди. Тўгарак раҳбари, республика Рассомлар уюшмасининг аъзоси Тоир Болтабоев шогирдидан жуда хурсанд. Биз у кишидан Рихсиллани нима сабабдан миниатюра тўгарагига олганларини сўрадик.

— Мен кўпроқ болаларнинг чидамлилигига, қалам ва қоғозга бўлган муносабатига эътибор бераман. Бизнинг тўгаракдаги болалар нафис чизиқларни тез ўзлаштиришлари керак. Бунинг учун кунт, эътибор ниҳоятда зарур. Рихсиллада айнан шу хусусиятларни кўрдим. Яна унинг бошқа шогирдларимдан фарқи шундаки, ҳар бир ишга жиддий муносабатда бўлади. Тоза ишлайди, рангни ниҳоятда сифатли беради. Айниқса, бизда муҳим саналган рангдан сўнг сиёҳқалам бериш услубини яхши ўзлаштирган. Шунингдек, чизиқлари нафис, рангларни ҳис этиш ва кўнгилдагидек қоғозга тушириш қобилияти жуда яхши. Рихсиллани ишонч билан энг умидли шогирдларимдан дейишим мумкин. Шу ўринда бир нарсани айтиб ўтмоқчи эдим. Агар бола миниатюрага қизиқса, истаса-истамаса, адабиётга қизиқади, китобга ошно бўлади. Адабиёт эса ўз-ўзидан тарихни ўрганишга бориб тақалади. Хуллас, яхши миниатюрачи рассом бўлиш учун кўп ва хўб ўқиш талаб этилади. Рихсиллада бунинг учун ҳамма имкониятлар бор.

Устозининг бу сўзлари бежиз эмас. Зеро, Рихсилланинг дастлабки муваффақиятлари шундан далолат бериб турибди. 1994 йили шаҳар бўйича ўтказилган танловда биринчи ўринни эгаллашга муваффақ бўлди. Шу йилнинг май ойида эса республика III Болалар ижодиёти слёти бўлиб ўтди. Унда шаҳар бўйича ғолибликни қўлга киритган ёш мусаввирлар қатнашдилар. Ана шу слётда Рихсилла республика бўйича ҳам биринчи ўринга лойиқ деб топилди. Ҳозирги кунда миниатюра назариясини ўрганаётган Рихсилла мавжуд миниатюраларни атрофлича таҳлил этиб, ишлаш техникасини чуқурроқ ўрганишга ҳаракат қилмоқда. Лекин унинг мустақил ишлари ҳам талайгина. Булар орасида Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достонига ишланган миниатюралар, қадимий жанг лавҳалари, ов манзараларини кўриш мумкин. Айниқса, табиат манзаралари Рихсиллага тинчлик бермайди.

Суҳбатимиздан шу нарса маълум бўлдики, Рихсилла кўпроқ тарихий мавзудаги асарларни мутолаа қилади. Фирдавсийнинг «Шоҳнома» асарини ўқиган ва бир қанча суратлар ишлаган. Ҳозир эса эртаклар олами уни ўз сеҳрига тортган. Кўп эртаклар ўқимоқда. Ажабмас, ҳали ана шу эртаклар асосида ажойиб миниатюралар дунёга келса.

Иккинчи ёш мусаввирнинг исми-шарифи Камолиддин Нурмонов. У ҳам 1981 йили туғилган. Тошкент шаҳридаги 258-ўрта мактабнинг 8-синфида ўқийди. Камолиддин рассомликдан махсус сабоқ олмайди. Лекин бу йигитча ҳам болалигидан нафис санъат оламига ошно бўлиб ўсган. Уйдаги муҳит унинг мурғак қалбига сурат ишқини солди. Чунки Камолиддиннинг отаси Эркин Нурмонов «Ўқитувчи» нашриётида бош рассом бўлиб ишлайди. Аввалига у шунчаки, отасининг ишларига ҳавас қилиб юрди. Бора-бора сурат чизиш унинг эҳтиёжига айланди. Ўғлидаги қизиқишни кўрган Эркин ака унга устоз бўлиб, йўл-йўриқ кўрсатди, нафис санъат сирларидан баҳраманд этди. Лекин у Камолиддинни бирон йўлдан боришга мажбур қилмади, ўз ҳолига ташлаб қўйди. Йигитча атроф-муҳитни, борлиқни, одамлар ўртасидаги муносабатни қандай қабул қилса, қоғозга шундай туширади. Унда ҳеч қандай ортиқча нарсаларни кўрмайсиз.

Камолиддин ҳозир воқебанд композициялар, манзара, натюрморт жанрларида қалам тебратмоқда. У кўмир, сувбуёқ, пастел, мойбуёқ орқали ўз фикрларини қоғозга туширади. Ёш истеъдоднинг ишларида лирик, шоирона кайфият ниҳоятда кучли. Унинг ишлари болаларча содда, беғубор, самимийлиги билан диққатингизни тортади. Айниқса, Оқтош манзаралари Камолиддин тасвирида ўзгача жилоланади. Тоғ ён бағри кўринишларини, турмуш тарзини ёш мусаввир эҳтирос билан қоғозга туширади. Унинг суратлари хаёлот дунёси кенглигидан, руҳий-фантастик олами чексизлигидан далолат бериб турибди. Биз бугун Камолиддин ижодининг асоси бўлиб турган софлик ва беғуборлик кейин ҳам ижодида муҳим ўрин тутиб қолишини истардик.

Тасвирий санъатнинг нафис ва мураккаб оламига дастлабки, дадил қадамларини қўйган бу икки ёш истеъдод ҳақида материал тайёрлаётганимизда таҳририятимизга бир хушхабар келди. Бошқа бир санъат ғунчаси, ёш рассом Резида Собиржонова катта муваффақият қозонди. У Ҳиндистонда якунланган «Шанкар-94» халқаро танловининг ғолиби деб топилди.

Бизга бу хушхабар ва икки ёш истеъдод ўртасида муштараклик бордек туюлди. Уйлаймизки, Рихсилла ва Камолиддин ҳам ўз ишлари билан ана шундай жаҳон миқёсига чиқишга муваффақ бўладилар. Ва Ўзбекистон санъатини мамлакатлар, халқлараро кўз-кўз қиладилар. Илло, уларда бунинг учун барча имкониятлар бор.

Гулчеҳра УМАРОВА

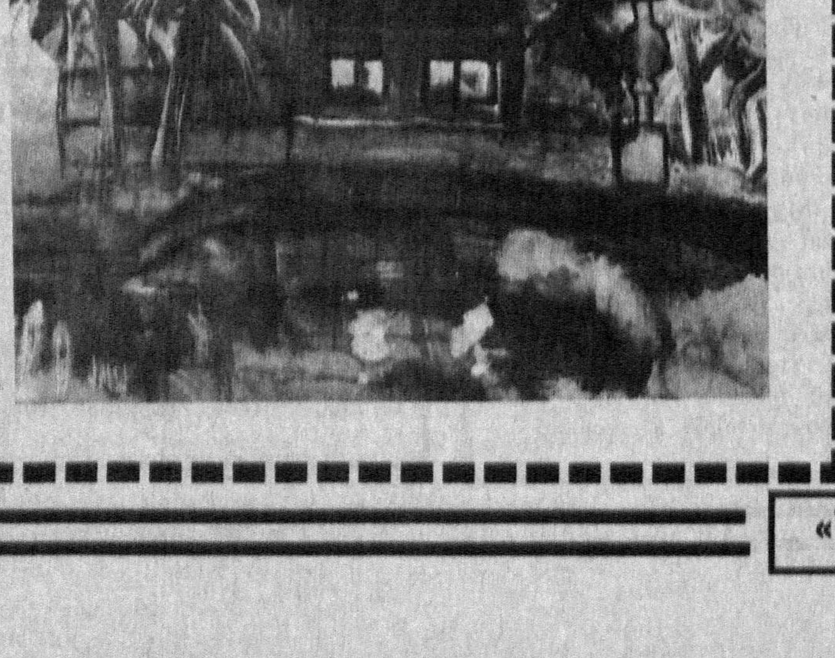

Икки оғиз дил сўзи

ОЙНА ОРТИДАГИ ОДАМ

Тўғриси, уни кўпчилигимиз билмаймиз. Эшитганмизу, лекин кўрмаганмиз. Кўринмайдиям. Шунақа камсуқум одам. Салкам қирқ йил бўлибди телевидениеда ишлаётганига. Шуни ҳам ўзи айтмади. Бу ҳақда кейинроқ. Ҳозир...

Уста ака билан сафарда танишдик. Аввалига унинг муомаласи, гап-сўзлари менга ғалати туюлди. Кейин тушундим. Юз-кўзларидан ҳаётнинг кўп машаққатларини кўрганлиги сезилиб турарди. Аммо билдирмайди.

Олис Конимехга борганимизда қозоқ қондошлардан бири у кишини қаттиқ қучоқлаб: «Бовурим омонмисан? «Замандас»нинг юбилейида сени кўп суратдим, кетиб қолибсан. Мана энди ўз оёғинг билан келдинг. Бир бешбармоқ еймиз-да сен баҳона» деб қолди. Уста акага қараймиз. Ўзи аста «ёрилади»: «Э, нимасини айтасиз, Ўзбекистоннинг ҳамма гўшасини гоҳ фотоаппарат, гоҳ камера билан айланиб чиққанман десам лоф бўлмас. Оёқларимни мана шу чўлларнинг изғиринлари урган-ов деб қўяман. Янаям ким билади. Мен бир ойна ортида турган одам бўлсам. Баҳоли қудрат эл-юртга катта мамлакатимизнинг бетакрор тасвирларини кўрсатиб юрганимдан бахтиёрман».

Уста Мирбобоев ойнаи жаҳонда режиссёр. Режиссёр бўлгандаям оддий ё кун ўтарга ишлайдиганлар хилидан эмас. Аксинча, ўз соҳасининг профессионал мутахассиси. Сафарда у кишини кўп бор кузатдим. Телетасвирчини ҳоли-жонига қўймайди. Ҳали у томонга етаклайди, ҳали бу томонга. Муҳаррир йигит Рўзибой Қўлдош ўрганиб қолган бу қайсар одамнинг феълига. «Дастлаб мен ҳам ҳеч ҳазм қилолмайман денг. Тушунмайман. Урушиб қоламиз. Ҳатто мени сўкиб юборади. Кадрларни лентага олиб бўлгач, елкамга уриб «энди ўғлим навбат сизга, сўкаверинг, биз куламиз» деб ўртадаги ҳижолатликни ўзгартириб юборади. Энди тушуниб олдим» дейди у.

Ҳа, Уста ака шунақа одам. Менга ўзининг кўп хотираларини айтиб берди. 50-йилларда Усмон Юсупов, Ёдгора Насриддинова, Шароф Рашидов сингари катта одамлар билан бўлган гурунгларини ҳам эслади. «Чарли Чаплин»ни қандай ўзбекчалаштириб, экранга олиб чиққанларини, «Санъат усталари», «Замандас», «Олтин водий» деб номланган туркум кўрсатувларни тайёрлаш жараёнлари қандай кечганлигини гапирди. Ҳозирги кунда эса сиёсий-ижтимоий таҳририят ижодкорлари тайёрлаётган қатор кўрсатувларга, шунингдек «Ватанни севмоқ иймондандур» бадиий публицистик кўрсатувига Уста аканинг ўзи бош-қош.

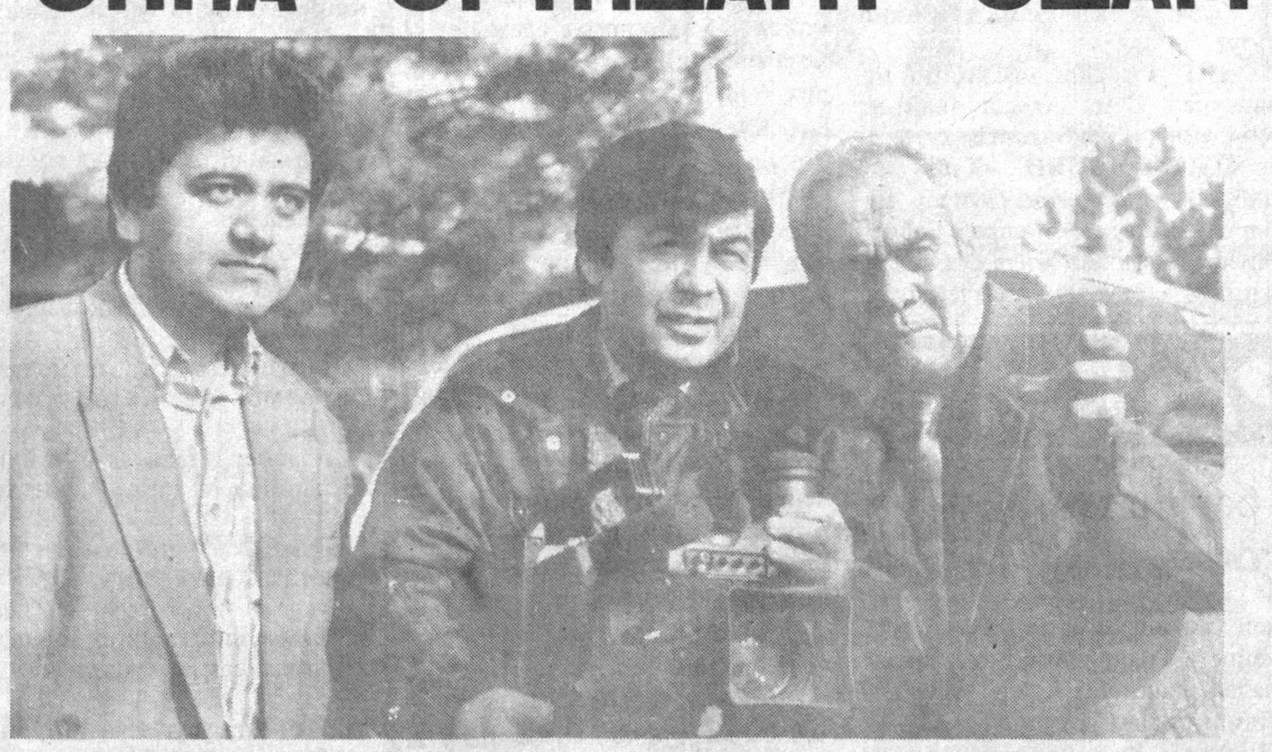

Суратда: Уста Мирбобоев оператор Рафаэл Камолов ва журналист Рўзибой Қўлдошев билан

Суратни Ж. Бобораҳмат олган

У киши шогирдлари ҳақида ҳам фахр билан сўзлади. Айни пайтда телевидениеда баракали хизмат қилаётган Тамара Маҳкамова, Мирзоҳид Раҳимов, Ҳасан Мирбобоев, Ғайрат Шокиров, Саидносир Ҳусанов сингари ўнлаб издошларининг номларини ғурурланиб айтди.

Шу ўринда ҳеч иккиланмасдан айтса бўлади: Уста Мирбобоев ойнаи жаҳонда ўзига хос режиссёрлик мактабини яратиб қўйибди. Бу даргоҳнинг бағри кенг. Муҳими, унинг бетакрор сабоқлари ғанимат. Ана шуни унутмаслик керак.

Сафаримиз қариди. Қадим Бухоронинг муборак қадамжоларини зиёрат қилдик. Уста ака бўлса тиним билмайди. Ҳатто улуғ ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд зиёратгоҳи устунларига ўйиб битилган юракнинг сирли суратларини-да тасвирга туширтириб завқланарди. У кишининг болалардек содда ҳайрати бизга ҳам ўтди.

Тошкентга қайтаяпмиз. Уста акадан ҳазил аралаш сўраймиз: «Кимларни соғиндингиз?» Кулади. Кейин секингина «Турсуной кеннойингизни... ўғилларни, қизимни ҳамда набираларни-да» деб қўяди.

Кеча эшитдим. Уста аканинг ўзи сездирмаган экан. У кишининг олтмиш йиллик тўйи нишонланаётганини айтишди. Очиғи, ишонмадим. Чунки сал кам қирқ йил ўзи айтганидай ойна ортида тер тўкиб келган бу одам ҳали бардам ва бақувват...

Норқобил ЖАЛИЛ

«ТУЗУКЛАР»НИ ТАДБИҚ ЭТАЙЛИК

Амир Темур: «Ўғилларим! Миллатнинг улуғ мартабасини, саодатини сақламоқ учун сизларга қолдираётган васият ва тузукларни (йўл-йўриқларни) яхши ўқинг, асло унутманг ва тадбиқ этинг» — деб ўғилларига, келажак авлодга мурожаат қилган эди.

Амир Темурнинг «Темур тузуклари» китоби подшоларнинг турмуш-турмуши ва ахлоқ-одоби нормаларини белгиловчи рисола сифатида машҳурдир. Таниқли олим Бўрибой Аҳмедов таъкидлаганидек, қадимда бу асар кўпроқ соҳиби тожларда муҳим аҳамият касб этган. Улар бундай асарларни шахсий кутубхоналарида асраганлар, йўл-йўриқ сифатида фойдаланганлар.

«Темур тузуклари» асарини ёшлар тарбиясига тадбиқ этиш мақсадга мувофиқдир. Ундан адабиёт дарсларида, дарсдан ташқари ўтказиладиган машғулотларда, турли тадбирларда фойдаланиб бориш ўқувчиларимизни кўп нарсадан хабардор қилади. Эҳтимол, Амир Темур ҳаёти ва ижодини ўрганиш ўрта мактаб адабиёт дастурларига киритилар. Бироқ ҳозирги кунларда юқори синф адабиёт дарсларида «Темур тузуклари» асаридан айрим парчаларни ўрганиш зарур деб ўйлайман. Чунки Амир Темур ҳаёти ва ижоди ҳақида илмий-тадқиқот ишлари олиб борилиб, матбуотда кўплаб мақолалар чоп этилмоқда. Булардан ёшларимиз хабардор бўлишлари керак, албатта. 1996 йилда Амир Темур таваллудининг 660 йиллик юбилейи жумҳуриятимиз миқёсида кенг нишонланади. Бу тадбирга қадар ёшларимизга Амир Темур ҳаёти ҳақида кўпроқ маълумотлар бермоғимиз зарур.

V — VIII синф дарсликларида мустақил ўқилган асарларга ажратилган соатлар ҳисобидан бир соатни Амир Темур ҳаёти ва ижодини ҳамда унинг ўгитларини ўрганишга ажратилса, кўнгилдагидек иш бўларди. Юқори синф адабиёт дастурида, «XV — XVI асрларда ижтимоий, сиёсий ва маданий ҳаётдаги юксалишлар» мавзусидаги (10-синфда) 2 соатга мўлжаллаган таҳлилий мавзу бор. Бунинг иккинчи соатида «Темур тузуклари» — ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ахлоқ-одоб нормалари ҳақидаги китоб» эканлиги тўғрисида маълумот бериш мумкин. Бундан ташқари ҳар бир синфда миллий истиқлол дарслари ўтиш белгиланган. Ўтилажак дарсларда «Темур тузуклари»даги бевосита ахлоқ-одобга доир масалалар ҳақида қуйидагича маълумот берса бўлади. 58 та сарлавҳа остида йўл-йўриқлар кўрсатилган. Масалан, «Дўсту душманга муомала қилиш тузуги», «Навкарнинг бегига ва бегининг навкарга муомала қилиш тузуги» қисмлари одамлар ўртасидаги муомала маданияти қандай бўлиши ҳақида бизни баҳсга чорлайди.

Амир Темур ёзади: «Менга қарши чиққан баъзи амирлар қилган қинғир ишларидан қўрқувда эдилар. Чорасиз қолиб илтижо билан менинг паноҳимга келганларида уларга шундай яхшиликлар қилдимки, менинг иноятим ва хайри эҳсонимни кўриб, ўзлари шарманда бўлдилар. Кимни ранжитган бўлсам, эҳсону инъомлар билан кўнгилдаги хафагарчилигини чиқардим». Биз Амир Темурнинг ҳаёт тажрибаларидан келиб чиққан хулосаларининг асоси ҳадисларга ҳамоҳанг эканлигига гувоҳ бўламиз. Буни қуйидаги ҳадислар мисолида кўришимиз мумкин.

«Ҳадис»: 295. «Дўстларнинг яхшиси — тангрини зикр қилишингга ёрдами тегадиган ва ёддан чиқарганингда эслатадиганидир».

Амир Темур ёзади: «Ўз тажрибамдан кўрдимки, ақлли душман жоҳилу нодон дўстдан яхшироқ экан.» «Агар душманинг бош уриб паноҳингга келса, раҳм қилиб, яхшилик ва мурувват кўрсатгин. Чунончи, мен Тўхтамишхонга қилганим каби. «Чин дўст ўлдирки, дўстидан ҳеч қачон ранжимайди, агар ранжиса ҳам, ўзрини қабул қилади»,— дейди ва мисоллар билан фикрини ифодалайди. Булардан кўринадики, Амир Темурнинг муомала маданияти борасидаги кўрсатмалари бевосита ҳадислардаги сўзлар билан ҳамоҳанг. Шу сабабдан бўлса керак Амир Темур бирорта режани амалга оширишдан олдин албатта Қуръонга мурожаат қилган. Бу эса унга узоқ йиллар ўзининг буюк давлатини бошқаришида қўл келган.

Хуллас, Амир Темурнинг подшоҳ, улуғ лашкарбоши сифатидаги фазилатлари, сабоқлари, ўрта мактаб адабиёт дарсликларига киритилса, ёшларнинг таълим-тарбиясида муҳим рол ўйнаган бўларди.

Абдувоҳид ХУДОЙБЕРДИЕВ,
филология фанлари номзоди

ТАКЛИФ ҚИЛАМАН

ДЎСТЛИК НАЗАРГОҲИ

Ўтган мустамлака давримиз сабоқларидан чиқарган хулосаларимдан бири шу бўлдики, муваққат ва ҳавойи мафкура учун хизмат қилувчи ҳайкаллар узоққа дош беролмас экан. Бунинг акси ўлароқ, маънавият, тараққиёт, дўстлик ва ҳамкорликка хизмат қилган сиймоларнинг ҳайкали янги-янги авлодларга ибрат бўлиб, эзгулик ва поклик, меҳр-шафқат тимсоли бўлиб мангу тураверар экан. Дарҳақиқат, ҳайкаллар муваққат тузум, муваққат ғояларга эмас, балки инсоннинг маънавий эҳтиёжларига мангу хизмат қилса — бунга не етсин?!

Яқинда пойтахтимизнинг Низомий номидаги олий педагогика институти ёнидан ўтиб қолдим. Ҳамма яхши билади, бир пайтлар бу ердаги доира-майдонда от минган саркарда-зобитнинг ҳайкали турарди. Майдон ҳам шу зобитнинг номида эди. Ҳайкал бундан уч-тўрт йил муқаддам ағдарилди, вазифасини ўтаб бўлган буюмдай четга чиқарилди.

Бугун майдон очиқ ётибди.

Албатта, назаргоҳ чорраҳа бўш ётавермаса керак, шаҳар мутасаддиларининг бу борада ўз режалари бордур. Менинг хаёлимдан эса: «Шу ерда қозоқ халқининг улуғ шоири Абай бобонинг ҳайкали тикланса-чи?» деган фикр уйғонди. Бунинг бир неча асослари бор.

Биринчидан. Абай сиймоси — бизга томирдош ва тарихдош бўлган қўшни қозоқ халқининг жаҳон маънавиятига туҳфа қилган ноёб гавҳаридир. ЮНЕСКО томонидан 1995 йилнинг бутун дунёда Абай йили деб эълон қилиниши ҳам — улуғ мутафаккирни жаҳон тан олиб, эътироф қилаётганидан бир мужда. Шубҳасиз, ҳазрати Абай фақат қозоқ халқигина эмас, балки аҳли туркий халқлар фахрланса арзийдиган сиймодир. Мен бу оқин шеърларини ўзбекчалаштираётган бир таржимон сифатида айта оламанки — Абай шеърияти дунё бадиият хазинасининг энг нодир, энг гўзал ҳужраларидан бирини ташкил этади.

Иккинчидан. Ҳайкалнинг худди шу майдонда тикланиши ҳам айни муддао. Сабаби, шу ердаги олий даргоҳ ўнлаб йиллардан буён авлод-авлод қозоқ зиёлиларининг камолга етишида, олий таълим олишида беқиёс ҳисса қўшиб келаётир.

Қолаверса, йўлнинг бу томонидаги маданият боғига, унга тақалиб ўтган катта кўчага улуғ шоиримиз Заҳириддин Бобурнинг табаррук номи берилган, гўё темурий Бобур мирзо дунё халқларини дўстлик чаманига, дўстлик анжуманига чорлаб тургандай... Шу майдонда ёндашиб турган институтнинг ўзи қарийб эллик йилдан бери улуғ озарбайжон шоири Низомий Ганжавийнинг номини ардоқлаб кўтариб келмоқда. Яна, бу майдонга Шота Руставели, Глинка, Лоҳутий, Чехов, Левaневский кўчалари яқинлаб келади. Қаранг, шу турфа номларнинг ўзиёқ биз ўзбекларнинг байналмилалчи, улуғ феълли халқ эканимиздан бир дарак эмасми? Энди, шу назаргоҳ майдонда дўстлик-аҳиллик, маърифат куйчиси Абайнинг ҳайкалини тасаввур қилиб кўринг!..

Пойтахтимизнинг азиз халқи, мутасаддилар бу ҳақда не дер эканлар?

Музаффар АҲМАД

«ЗАФАРНОМА»

доимий ҳамроҳ

Совет ҳокимияти давридан «Дарёлар бўйида эдик сувга зор» деган машҳур мисра ҳам мерос бўлиб қолган. Бу ўринда шоир Октябр тўнтаришидан аввалги даврларни назарда тутган, албатта. Аслида эса, ўзбек халқи советлар замонида ўзининг маънавият, маърифат дарёларидан бебаҳра бўлди. Буюк маданий-тарихий ёдгорликларни халққа етказишга интилган, тарғиб-ташвиқ этишга уринган кишилар тазйиқларга учрадилар. 1972 йили ҳукумат қарори билан босилиб чиққан улуғ муаррих Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асари қўлёзмасининг факсимилеси қатағон қилингани бунинг бир ёрқин далилидир. Мазкур нашр таъқиқлангач, асарни ўзбек ва рус тилларига таржима этиш ишлари ҳам тақа-тақ тўхтатилди. ЎзКП марказий комитети миллий-маданий меросга қарши уюштирилган бу салиб юришида раҳнамо бўлди...

Истиқлол миллий қадриятларимизга, шу жумладан, бебаҳо тарихий обидаларимизга халқимизнинг чин маънода эгалик қилиши учун кенг йўл очди. Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асари ҳам ўз меросхўрларининг мулкига айлана бошлади. Асарнинг шарқшунос олим Омонулло Бўриев форс тилидан таржима қилган дастлабки қисмлари «Шарқ юлдузи» журналининг 1992—1993 йиллардаги сонларида босилиб чиқди. Мана, энди «Зафарнома»дан терма таржималар «Камалак» нашриёти тамғаси билан 10 минг нусхада нашр этилди.

Шарафиддин Али Яздий, «Зафарнома»дан ташқари, фалсафа, илми нужум, адабиёт ва тасаввуфнинг назарий масалаларига доир асарлар ҳам яратган буюк алломадир. У зот ҳақида Алишер Навоий: «Мавлононинг соҳибкамоллиги олам аҳли қошида мусалламдур», дейди. Беназир муаррих Абдураззоқ Самарқандий эса, олимни «Жаҳоннинг энг латофатли ва давроннинг энг шарафли кишиси», деб таърифлайди.

Яздийнинг дунё тарих фанига улкан ҳисса бўлиб қўшилган асари, шак-шубҳасиз, «Зафарнома»дир. Китобда Амир Темур

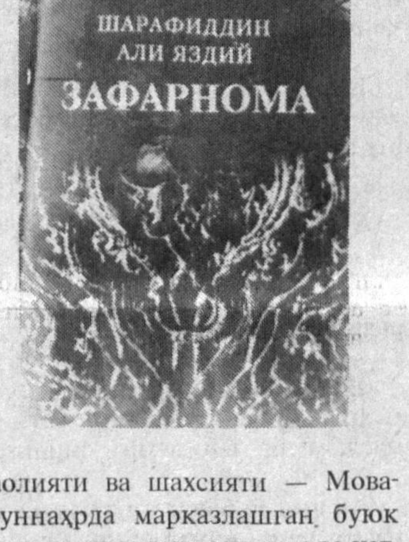

фаолияти ва шахсияти — Мовароуннаҳрда марказлашган буюк давлат қурган доно ҳукмдор ва қаттиққўл фотиҳ бўлгани холис тасвирланган.

«Зафарнома» — жуда йирик асар. Унинг бешдан бирини ташкил этувчи «Муқаддима» қисмида Амир Темур тарих майдонига чиққунгача бўлган давр воқеалари баён қилинади. Асарнинг асосий қисми эса, Темур салтанатига оид маълумотларни анча батафсил қамраб олади. Ҳозир китобхонлар эътиборига ҳавола этилган «Зафарнома»: Мовароуннаҳр воқеалари (1360 — 1370)» асосан «Шарқ юлдузи»да босилган матндан иборат. Айни замонда мазкур нашрга журналда берилмаган айрим лавҳалар ҳам киритилган. «Ушбу китобда олдинга қўйилган асосий мақсад, — дейди нашрга сўзбоши ёзган тарих фанлари доктори Асомиддин Ўринбоев, — биринчи навбатда, «Зафарнома»даги бевосита Мовароуннаҳр тарихи билан боғлиқ воқеаларни, жумладан, Амир Темурнинг мўғуллар истилосига қарши мардонавор, тинимсиз кураш олиб бориб ғолиб чиққанлиги, ўлкада феодал тарқоқликка барҳам берганлиги ва, ниҳоят, бирлаштириб, мустақил давлат тузганлиги тафсилотларини баён этишдир. Бу лавҳалар Ўзбекистон тарихи учун бевосита маълумот берувчи манбадир».

Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»: Мовароуннаҳр воқеалари(1360 — 1370)»(1994) китобига асарнинг 1972 йилги факсимиле нашрини амалга оширган атоқли олимимиз Асомиддин Ўринбоев масъул муҳаррирлик қилган ва сўзбоши ёзган. Форс тилидан Омонулло Бўриев таржимаси; муҳаррирлар — Ортиқ Абдуллаев, Ўрфон Отажон; бадиий муҳаррир — М. Одилов.

Нашрда учровчи изоҳталаб ўринлар китоб охиридаги каттагина ҳажмли «Изоҳлар» қисмида тушунтириб берилган.

«Зафарнома» «Меърож» кичик корхонасининг буюртмаси билан нашрга тайёрланган.

Улуғ бобомиз Амир Темурнинг 660 йиллиги байрами олдидан нашр этилган «Зафарнома» халқимизнинг бой тарихини билишга қизиқувчи барча китобхонлар учун қувончли совғадир.

М. САЪДИЙ

«СИНГАН ТАНБУР НИДОСИ»

Мулла Тўйчи Тошмуҳамедов номидаги Қашқадарё вилоят мусиқали драма театрида драматург Ғози Раҳмоннинг «Синган танбур нидоси» номли икки пардали мусиқали драмаси премераси бўлиб ўтди. Бу драма иккинчи жаҳон уруши йилларида бўлиб ўтган воқеа асосида яратилган. 1939 йили Чироқчи туманининг Лангар Ота қишлоғида ашула ва рақс ансамбли ташкил этилади. Шу даврда уруш бошланиб, ансамблнинг 12 нафар йигити кўнгиллилар сафида фронтга жўнайди ва биронтаси ҳам урушдан қайтиб келмайди. Асарда асосан ана шу ансамблнинг фаолияти ҳақида ҳикоя қилинади. Спектаклни театр режиссёри Жаббор Тошев саҳналаштирган. Саҳна безакларини рассом Азамат Сатторов ишлаган. Мусиқаларни театрнинг бош дирижёри, бастакор Ҳазратқул Амрқулов танлаган. Асосий ролларни Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Лола Холиқова, Одилжон Исмоилов, артистлардан Баҳодир Мустафоев, Раъно Мустафоева, Баҳриддин Раҳмонов ва бошқалар ижро этишди.

Дилбар АЛИМОВА

«АЁЛЛАР ФАРЁДИ»

О.Хўжаев номидаги Сирдарё вилоят мусиқали драма театрида Жўра Маҳмуд асари асосида тайёрланган — «Аёллар фарёди» спектакли томошабинлар ҳукмига ҳавола этилди. Асарни Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, режиссёр Мамат Асқаров саҳналаштирган. Саҳна безакларини рассом Анорқул Бойбеков ишлаган. Асосий ролларни Ўзбекистон халқ артисти Шафоат Раҳматуллаева ва артистлардан Ақида Ҳайитова, Раъно Пардаева, Раъно Юнусова, Лутфия Моманазарова ижро этишган.

Гулнора ҚУРБОНОВА

УЧРАШУВЛАР

Яқинда Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари дорилфунуни таржимонлик факултетида учрашув бўлиб ўтди. Учрашувда республика Ёзувчилар уюшмаси раиси Жамол Камол ва уюшма таржимонлик бўлими мудири Йўлдош Пардаев иштирок этдилар. Улар йиғилганларнинг саволларига жавоб бериб, таржимонликнинг ўзига хос томонлари, қийинчиликлари ва фойдали жиҳатлари ҳақида сўзладилар.

Учрашув сўнгида талабалардан иборат бадиий ҳаваскорлик ансамбли қатнашчилари ўзбек ва чет тилларида ижро этган қўшиқлари билан меҳмонларни хушнуд этдилар. Айниқса, уларнинг инглиз, франг, олмон ва араб тилларида ўз таржималаридаги шеърларни ўқиб берганликлари жуда таъсирли бўлди.

Ё. СОБИРОВ,
Б.ШОМАҚСУДОВ

●

Таниқли санъаткор, халқ артисти Зикир Муҳамаджонов ўзининг 75 йиллик умрида театр саҳнасида, кинода ва телевидениеда 250дан зиёд ранг-баранг образлар яратган. Яқинда актёр Самарқанд, Қашқадарё, Тошкент вилоятлари ички ишлар ходимлари билан ижодий учрашувлар ўтказди. Унда З. Муҳамаджонов ўзи ижро этган роллардан парчалар ижро этди. Мухлисларни қизиқтирган саволларга жавоб берди.

Шундай учрашув Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университети талаба ва ўқитувчилари билан ҳам бўлиб ўтди.

Н. ИБРОҲИМОВ

ЁШ ОЛИМЛАР АНЖУМАНИ

Алишер Навоий номидаги Адабиёт институтида Ўзбекистон ёш адабиётшуносларининг илмий анжумани ўтказилди. Уни институт директорининг илмий ишлар бўйича муовини, филология фанлари доктори, профессор Э. Каримов кириш сўзи билан очди. Филология фанлари доктори С. Эркинов сўзга чиқиб, адабиётшунослик фанининг бугунги тақдири, ёш олимлар олдида турган муҳим вазифалар, илмий ишларнинг савияси каби масалалар хусусида ўз фикрларини айтди.

Анжуман уч катта шўъбага бўлинган ҳолда ўз ишини давом эттирди.

Анжуманда республикамизнинг турли бурчакларидан ва қўшни Тожикистоннинг Хўжанд вилоятидан келган олтмишга яқин ёш адабиётшунос иштирок этди. Бу ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамай, ёшлар илмга дадил кириб келаётганини, сўз санъатининг мазкур соҳасига бўлган қизиқишнинг камаймаганини кўрсатувчи муҳим омилдир.

Турли мавзу ва савиядаги маърузаларни тинглар эканмиз, ёшларимизни кўпроқ адабиётшунослигимизнинг ёзилмай қолган «оқ саҳифа»ларини тўлдириш қизиқтираётганига гувоҳ бўлдик.

Анжуманнинг ёпилиш маросимида шўъбалар раисларининг ҳисоботлари тингланди. З. Ғаффорованинг «Навоийнинг наът ғазалларида нур талқини», Н. Ниёзованинг «Сабот ул-ожизийн»да тажнис», Ғ. Эшмоновнинг «Мужрим Обид рубоийлари», Ж. Ҳамидовнинг «Девони Фоний» ҳақида», Т. Бўриевнинг «Толибийнинг «Доробнома» достони ҳақида», М. Абдуллаевнинг «Убайдийнинг форсча девони ҳақида», Н. Шаропованинг «Маънони сирли ифодалаш томойили», З. Раҳимовнинг «Адабий мистификациянинг хусусиятлари ва функцияси», Т. Қурбоновнинг «О. Ёқубовнинг портрет яратиш тамойиллари», Ж. Эшонқуловнинг «Дев образининг тимсолий талқини», Д. Бегимованинг «Фол ва фолбинлик ҳақида» мавзуидаги маърузалари юқори баҳоланди. Энг яхши маърузаларга институт маъмурияти ва Ёш олимлар кенгашининг эсдалик совғалари топширилди.

Ёш олимлар кенгашининг раиси, филология фанлари номзоди М. Олимов анжуман иштирокчилари ва ташкилотчиларига ўз миннатдорчилигини билдирди.

Эргаш ОЧИЛОВ

«ЎҚИШ КИТОБИ»НИНГ ЯНГИ НАШРИ

Давлат тили ҳақидаги қонуннинг 16-моддасида эски ўзбек ёзувида матнлар, қўлланмалар, дарсликлар чиқариш кенг йўлга қўйилиши таъкидланган эди. Филология фанлари номзодлари Латиф ва Абдулла Халиловлар томонидан нашрга тайёрланган «Ўқиш китоби»нинг учинчи, янги нашри ана шу қонунни бажарилишига маълум даражада жавоб беради, деб ўйлаймиз. Ушбу қўлланманинг аввалги икки нашрдан фарқи шундаки, китоб ҳажм ва сифат жиҳатдан ижобий томонга ўзгарган. Бу ўзгариш китобнинг луғат ва матн қисмида яққол кўзга ташланади. Агар китобнинг аввалги нашрининг луғат қисмида 385 та сўзга изоҳ берилган бўлса, ушбу нашрида 900 га яқин сўз маънолари очиб берилган. Янги киритилган сўзлар йигирма тўрт ҳарф бўйича жойлаштирилган. Масалан, нун ҳарфига илгариги нашрда 18 та сўз берилган бўлса, ҳозир 55 сўзга етказилган.

Вов ҳарфида илгари 6 та сўз бўлган бўлса, янги нашрда яна 16 та янги сўз қўшилган. «Ш» ҳарфидаги сўзлар сони 23 тага орттирилган. Жумладан, бу ҳарфга қуйидаги янги сўзлар киритилган: шомил — ёйилган; шабиҳ — ўхшаш; шитоб — ошиқиш; шум — мудҳиш, хунук; шаҳодат — гувоҳлик; шуст — ювиш; шаҳкор — маккор; шева — одат, йўсин; шиор — одат...

Киритилган янги сўзлар қўлёзмалардан олинган парчаларни ўқиб тушунишда калит вазифасини ўтайди. Бундан ташқари ҳарфларнинг ёзилишини кўрсатишга келтирилган мисоллар сони ҳам ошган. Буларнинг ҳаммаси қўлланманинг луғат қисмини анча бойитган. Агар аввалги нашрларда матнлар асосан босма ҳарфларда берилган бўлиб, 84 бетни ташкил этган бўлса, янги нашрда қўшимча равишда юз бет ҳажмда қўлёзмалардан намуналар берилган. Агар босма ҳарфлардаги матнлар ўқувчилар билимини мустаҳкамлашга ёрдам берса, қўлёзмалардан олинган матнлар ўқувчи тафаккурини кенгайтиради, онгини оширади. Янги матнлар машҳур котиблар кўчирган қадимий, мўътабар қўлёзмалардан олинган. Хаттотлар — фан номзодлари Тўхтамурод Зуфаров ва Маъмура Рашидовалар қўлёзмалардаги ўша давр имлосини тўла сақлашга ҳаракат қилганлар. Матнни жойлаштиришда тузувчилар даврга, хронологияга эмас, балки жуда оқилона усул — соддадан мураккабга қараб борганлар. Бу тамойилни аҳамияти шундаки, ўқувчи аввал Абдулла Авлоний, Муқимий, Фурқат, Гулханий каби замонамизга нисбатан яқин шоир ва адиблар асарлари ва улар ишлатган сўз, ибора маънолари билан танишадилар. Уларни ўзлаштиргач, мураккаброқ — Алишер Навоий, Аҳмад Югнакий, Юсуф Хос Ҳожиб асарларидаги мураккаб сўз ва ибораларни ўрганадилар. Қўлёзма матнлар ўзбек мумтоз адабиётида гўзал бадиий асарлар яратган Фурқат, Машраб, Сўфи Оллоёр, Бобур, Хоразмий, Аҳмад Яссавий, Рабғузий асарларидан олинган. Матнлар икки хил вазифани бажаради. Биринчидан, ўқувчиларга ўтмишда кенг ишлатилган насх, настаълиқ каби ёзув намуналаридан маълумот беради. Иккинчидан, ахлоқ-одоб, панд-насиҳат руҳидаги матнлар ўқувчиларга маънавий озуқа беради, руҳимизни поклашга, иймонли, эътиқодли бўлишга кўмаклашади.

Қўлланма тузувчиларга бир истагимиз шуки, китобнинг келгуси нашрларида ўзбек тили табиатига мутлақо зид «тил олди», «тил орқа», «юмшоқ-қаттиқлик» каби сунъий атамаларни тушириб қолдиришларини маслаҳат берамиз. Чунки бирор ўзбек тилининг «олди» ёки «орқаси» билан гапирмайди. Ўзбек тилида юмшоқлик ҳам, қаттиқлик ҳам йўқ. На Маҳмуд Қошғарий, на XIX асрнинг йирик луғатшуноси Фатҳ Алихон ўз асарларида бу атамаларни ишлатганлар. Оврупо тилшунослари томонидан киритилган бу атамалардан воз кечадиган пайт келди.

Эргаш УМАРОВ

Дунёнинг ишлари

ИЛОМБА — «ҚОНХЎР АЖДАР»

Замбиянинг Муфулир шаҳрида яшовчи Пхилмас Катвамбанинг уйида ғалати ҳодиса рўй бера бошлади. Тунда пол остидан чақалоқнинг йиғисини, ярадор ҳайвоннинг инграб-букиришини эслатувчи товушлар эшитилиб, оила аъзоларини, қўшниларни даҳшатга соладиган бўлиб қолди. Лекин бу бақириқ қандайдир шарпалар ёки ажиналарники эмас, Иломба деб аталадиган узунлиги икки метрлик илоннинг товуши экан.

Замбиядаги Лози элатининг тилида иломба сўзи «қонхўр аждар»ни билдиради. Ҳамма: «Илон оилани тинч қўяди»,— деб кутган эди. Лекин Катвамба ярим йилдан сўнг қўшни кўчадаги бошқа уйга кўчиб ўтса-да аҳвол ўзгармади. Уч кундан сўнг омборхонадан яна таниш овоз эшитила бошлади.

Тўрт ой давомида маҳаллий жодугарлар, зоологлар, илон овловчилар Катвамбанинг уйидаги «қонхўр аждар»ни йўқ қила олмадилар. Тўғри, бу вақт ичида «Иломба» Катвамба оиласига бирон марта ҳам ҳужум қилмади, лекин катталарнинг ҳам, болаларнинг ҳам асаби бузилиб бўлари бўлди. «Ё биз бу уйдан кўчиб кетамиз, ёки «қонхўр аждар» оиламизнинг тўртинчи аъзоси бўлиб қолишига кўникамиз»,— демоқда эндиликда Катвамба журналистларга.

ТИНИБ-ТИНЧИМАГАН ЯПОНЛАР

Дунёдаги янгиликларнинг ярми японларга тўғри келади, десак, муболаға бўлмас...

Яқинда бу мамлакатнинг «Симиздзу» компанияси яна бир катта ишга қўл урди. У эълон қилган хабарга қараганда, ҳаяжонли онларнинг бадавлат ишқибозлари 2020 йилнинг нари-берисида фазовий меҳмонхонада дам олиб, фазовий таом тановвул қилишлари мумкин. Бу меҳмонхона ердан 450 километр баландликда «осилиб туради». Унда концерт ва спорт зали, шунингдек, ресторан ҳам бўлади. Бир ҳафталик сафар ҳар бир сайёҳ учун қарийб 900 минг долларга тушади.

СЕМИЗЛИКНИ ҚЎЙ КЎТАРАДИ

Рио-де-жанейролик 400 кило вазнга эга 47 ёшли Жозе де Силва жаҳондаги энг семиз кишилардан ҳисобланарди.

Бугун шаҳарга маълум ва машҳур бу ишсиз фуқаронинг бевақт ўлимига бесўнақай оғирлиги сабаб бўлди. «Тез ёрдам»да етиб келган врачлар уни шифохонага олиб кетиш учун 12 соат уриниб, лоақал ўрнидан ҳам қўзғата олмадилар. Ниҳоят, ёрдамга чақирилган ўт ўчирувчилар уни шифохонага ҳайвонларни ташишга мосланган машинада келтирдилар. Бироқ беморга тезда ташхис қўёлмадилар.

Кейинчалик маълум бўлишича, Жозе чурра тушишидан вафот этган экан.

«Не может быть» журналидан
Маъмуржон Умар АЛИ
таржималари

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси Нуруллохон Абдуллоҳ ўғлига онаси
Ҳадичахон ая ИБРОҲИМОВА
вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик билдиради.

«Наврўз» нашриёти жамоаси нашриёт директори, ёзувчи Тўлқин Эшбекка отаси
Усмон ЭШБЕКОВ
вафот этганлиги муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор этади.

КЕЛИНЛАР ТАБРИГИ

Устоз адиб Саид Аҳмаднинг 75 йиллик юбилейига бағишланган

Бир парда, бир кўринишли ҳазил-ҳангома

Фармонбибининг катта ҳовлиси. Улкан дарахт остига қўйилган чорпоя устидаги курсида генерал кампир одатдагидек савлат тўкиб ўтирибди. Тепасида машҳур ёзувчи Саид Аҳмаднинг чиройли портрети осилган. Ҳовлидан ғизиллаб ўтиб кетаётган Соттини Фармонбиби «ҳай-ҳай»лаб зўрға тўхтатади.

ФАРМОНБИБИ. Ҳа, Сотти ўлгур. Мунча ғизғизонга ўхшаб ғизиллайсан.

СОТТИ. Шу ойижон, биласизми, Нигоранинг хонасидан бир ҳиринглаган, бир қиқирлаган кулги эшитилди. Шундан фойдаланиб, сизга информация йиғаётгандим. Бу писмиқ бекорга кулмаётган бўлса керак, ойижон.

ФАРМОНБИБИ. Кулса кулаверсин. Ҳали ёш, эри қитиқлагандирда. Информациянинг қолганини ҳали замон «Ахборот»дан эшитамиз. Сан вақтни кетказмай, дарров овсинларингни бу ёққа чақириб чиқ. Севижий маслаҳат бор. **(Сотти яна ғизиллаб овсинларини чақиргани кетади.)** Шу келинимдан ёлчидим. Бу дунёда худо унга умр, жағига куч-қувват берсин-да.

Саҳнага бирин-кетин кириб келган келинлар чорпоянинг атрофида саф тортиб туришади. Сотти одатдагидек Фармонбибининг ёнидан жой олади.

ФАРМОНБИБИ. Келинларим, сизларни бир муҳим масалада маслаҳатга чақирдим. Бизнинг ҳовлимизда бўлган ажойиб ва ғаройиб воқеаларни роса ошириб-тошириб комедия қилиб ёзган, ёзиб ҳаммамизни мафтун қилган ҳурматли ёзувчимиз Саид Аҳмад 75 ёшга тўлибди. Раҳматли Азимшер ҳам тирик бўлганида бу йил роппа-роса 75га кирарди. Саид Аҳмадга бутун оиламиз номидан бир совға қилсак, девдим. 70 йиллиги бўлганда Москвада гастролда эдик. Қуруқ телеграммадан бошқа ҳеч нарса қилолмадик. Анчагача тумшайиб юрди, бечора. Шундай совға танлайликки, ҳам кўримли, ҳам чиройли, ҳам арзон, ҳам чидамли бўлсин. Ҳали уй, электр ҳақини тўламаганмиз, шуларниям ҳисобга олинглар.

БАШОРАТ. Ойи, спектакл қўйилганига салкам 20 йил бўлаяпти. Ахир шунча йилдан буён Саид Аҳмад ака ҳар бир спектаклдан ғанарар оладилар-ку. Шунинг ўзи у кишига совға эмасми? Эшитишимизча, қўшни давлатлардан тенге, сом, манат, рубл келиб турганмиш.

ФАРМОНБИБИ. Ғанарарing сўққа бош одамга нима бўларди? Бир этак шогирди бор. Ҳаммаси еярман-киярман. Ҳаммасининг кўзи устознинг қозонида. Берсанг ейман, урсанг ўламан, деб турибди. Ямоқчимиз уста Боқининг жияни Набижон Боқий дегани совсем Саид Аҳмаднинг дачасида ётиб олганмиш, бола-пақир.

ЛУТФИ. Ойижон, унда анови раҳматлик қайнотамиздан қолган мисқозонни совға қилайлик. Саид Аҳмад акага зўр эсдалик бўлардида. Тураверib эскириб кетди.

ФАРМОНБИБИ. Қозонга зинҳор тил теккизма. Бу мисқозон эримдан қолган ягона ёдгорлик. Қозонни кўришим билан кўз олдимга Азимшернинг шердай гавдаси келади. Бобосидан қолган бу қозонга бир мартаям ош дамлаёлмай, армонда кетди, раҳматли. Во, Саид Аҳмаднинг юбилейини кўролмай кетган арслоним. **(Енг учи билан кўзларини ишқайди.)** Энди сизга айтсам, Лутфихон, бу қозонда нақд 20 кило гуруч ўйнаб пишади. Қозонни кўриб Саид Аҳмаднинг юраги ёмон бўлиб қолмасин, дейман. Бу ёғи бозор иқтисоди, думбанинг нархи осмонда.

МУҲАЙЁ. Биласизми ойижон, Саид Аҳмад ака нимани яхши кўрадию, нимани ёмон кўради?

ФАРМОНБИБИ. Мен Саид Аҳмад билан ош-қатиқ бўлмасам, қайдан билай.

МУҲАЙЁ. Сиз билмасангиз ҳам шогирди Неъмат Аминов жуда яхши биларкан. У киши айтадики: «овқатдан — ошни, ичкиликдан — қора чой ва шу рангдаги суюқликни, мевадан — туксиз шафтолини, гўшт ва колбаса маҳсулотларидан — қазини, ғилдиракligидан — «ГАЗ-24»ни яхши кўради... Одамдан — зиқнани, паррандадан — мусичани, шогирдларидан — қарз сўраганини, темирдан — михни, жониворлардан — бузоқни ёмон кўради...»

ФАРМОНБИБИ. Ҳо, чоли тушмагур, жуда муғомбирда. Сигир жониворнинг қаймоғи яхши, қатиғи мазали, лекин онасини эмиб қўйгани учун бузоғи ёмонда.

МЕҲРИ. Ойижон, Саид Аҳмад акаям сизга ўхшаб қарз сўраганни ёмон кўрар экан-да.

ФАРМОНБИБИ. Мани ёзганидан кейин, манга ўхшайди-да. Қарз бермай ажаб қилади, хўб қилади. Ҳозир бозор иқтисоди шароитида бировга қарз бериб бўладими? Доллўринг кўп бўлса экан, процентга бериб турсанг.

МЕҲРИ. Ўтган куни қўшни маҳаллада турадиган Мастона деган жувон бор-ку, ипподромда коммерсантлик қилиб юрадиган. Ўшани кўрувдим. Жувон ўлгур ёзувчининг ашаддий мухлиси экан. Унинг куйиб-пишиб айтишича, Саид Аҳмад аканинг анча қуввати кетиб қолганмиш. Шунга бир-икки қути женшен совға қилсак-чи, дори-дармон қиммат даврида ёзувчига куч-қувват бўларди.

ФАРМОНБИБИ. Йўқ, бўлмайди, Меҳри. Нима деб валдираяпсан ўзи. Ахир 75 га кирган чолга женшина оғирлик қилади. **(Келинлар пиқир-пиқир кулишади).**

МЕҲРИ. (Ўзини кулгидан тийиб), женшина эмас, женшен. Хитойларнинг шунақа қувват дориси, бор ойижон.

ФАРМОНБИБИ. Унақа товарларга ишониб бўлмайди. Ҳаммаси холтўра. Сен айтаётган ўша женшинаси ҳам холтўра бўлса керак. Тағин Саид Аҳмад шўрликни бир бало қилиб қўймасин. Ундан кўра ўзимизникидан совға қиламиз. Яхши қувват дорилар бор.

БЎСТОН. Ойижон, шу десангиз...

ФАРМОНБИБИ. Шу-шуламай гапир. Одамни қон қилдинг-ку, Бўстон.

БЎСТОН. Шу десангиз ойижон, эй кечирасиз, шу десангиз, озроқ доллар совға қилсаймикин? Ҳар қалай юбилейнинг зиёфатига мадад бўларди.

ФАРМОНБИБИ. Бўлмайди! **(Асабийлашиб ўрнидан туради).** Доллўрлари кўпайиб қолдими, а? Тағин эринг билан эт-бетингга беркитиб юрган бўлма. Сотти сани бир обис қилсинми? **(Сотти югуриб Бўстоннинг ёнига боради).** Тўхта Сотти. Қатта бекитганини кейин ўзи манга айтиб беради. Саид Аҳмадга доллўр керак эмас. «Келинлар қўзғолони» киноси Америкада кўрсатилганда роса ишлаб олган. Ўша етади.

МЕҲРИ. Ойижон, ҳозир шаҳримизда нима кўп, коммерческий дўкон кўп. Бундоқ бозорга чиқиб бирор импортний совға тайёрласак бўлмасмикин? Масалан, «Ал-Машриқ...»

ФАРМОНБИБИ. (Шартта унинг сўзини бўлади). «Ал-Машриқ» фақат ҳайит кунлари арзон бўлади. «Айва» дўкони бор, нуқул беҳи сотади.. Саид Аҳмадга импортний совға ярашмайди. Халқ ёзувчиси сал одмироқ бўлгани тузук.

НИГОРА. Ойи, маслаҳатни чўзаверсак Саид Аҳмад аканинг юбилейлари ўтиб кетади-ку.

ФАРМОНБИБИ. «Куёв» келиб, Обид Юнусов «Тўйлар муборак»ни айтиб, Машраб Бобоев Низом Комилов билан жиндай-жиндай отмагунча юбилей-пубилей ўтмайди. Эшитишимча, юбилейга Йўлдош Сулаймон Фарғонадан шафтоли, Ҳабиб Саъдулла Намангандан қатиқ, Муродбой Низанов Қорақалпоғистондан шўрбалиқ, Муҳаммад Пирриев Қоракўлдан саксовул, Муҳаммад Очил Қашқадарёдан тандир, Тўлан Низом Андижондан патир олиб келармиш.

НИГОРА. Кечирасиз ойи, яқинда Анвар Обиджон деган шоирнинг Саид Аҳмад акага бағишланган шеърини ўқиб қолдим. Домла тамакидан бироз қийналиб қолибдилар. Уч-тўрт блок американскийсидан совға қилсак-чи?

ФАРМОНБИБИ. Бўлмайди. «ЭКОСАН» жамғармаси эшитиб қолса, хафа бўлади. Иннайкейин Азиз Абдураззоқ билиб қолса, тамом Саид Аҳмадникида ётиб олади.

БАШОРАТ. Ойи унда нима совға қиламиз, нима деб табриклаймиз?

Оиламизнинг таърифи етти иқлимга кетган. Сизни генерал кампир сифатида ҳатто чет элларда ҳам билишади. Юбилейга қуруқ қўл билан шўппайиб борсак, уят бўлар. Ё бирор чет мамлакатга путёвка олиб берсакмикан? Масалан, Япониягами, Италиягами...

ФАРМОНБИБИ. Тўғри келмайди. 75 га кирган одам чет элда нима қилади? Ана Олтиариқ бор, сал юрса Ёзёвон, бу ёғи Кўкдала, жиндай юрилса Учқудуқ.

МУҲАЙЁ. Бу аҳволда маслаҳатимиз пишмайди. Саид Аҳмад ака бу гал ҳам совғасиз қолади, шекилли. Маслаҳатга ўғилларингизни чақирсак, тезроқ ҳал бўлармиди, ойижон.

ФАРМОНБИБИ. Йўқ. Бу эркаклар аралашадиган маслаҳат эмас. Олдин ҳал қилиб, кейин уларни чақирамиз. Совғани эркакка ишониб бўлмайди. Совға деса, эркакнинг сахийлиги тутиб кетади.

ЛУТФИ. Унда эртагача бир ўйлаб кўрайлик...

ФАРМОНБИБИ. (Шартта чорпоядан тушиб, нимадандир севиниб, чапак чала бошлайди). Топдим-топдим. Ўзим топдим, ўзим топдим. Табрикнинг ҳам, совғанинг ҳам энг яхши йўлини топдим. Сотти, бор манга телефонни олиб кел. Лутфини радиога ёзиб кетган мухбир бола бор-ку, Ҳожиакбар Нурматов, ҳозироқ унга қўнғироқ қилиб буёққа чақираман. Ҳаммамиз бир бўлиб ҳурматли ва ардоқли адибимиз Саид Аҳмадга радио орқали табрик йўллаймиз. Бир сюрприз бўлсин. Табрикнинг ғанарарига набираларимга юпи олиб бераман. Саид Аҳмад боболарининг соғлиғига мазза қилиб ичишади. Қани, Сотти мухбирнинг телефонини ула.

ПАРДА

Ашурали ЖЎРАЕВ

Хаёл чечаклари

ЕР БОРИБ АЙТМАСИН

Фалсафани фанларнинг отаси дейишади. Бу қанчалик тўғри, билмадим. Модомики, фанлар ҳам бир-бирларига нисбатан ота-болалик даъвосига ўтишган экан, демак етимлик қисмати уларнинг тақдирига бегона эмас.

•

Аниқ фанлар бор бўлса, демак ноаниқ фанлар ҳам бор экан-да?

•

Инквизиторлар ёхуд мутаассибларнинг гуноҳлари китобларни ёққанларида бўлса, бизнинг айбимиз китобларни ўқимай қўйганимиздадир.

•

Фикрий қашшоқлик вабога ўхшаган бўлганида эди, Ер юзи аллақачон ҳувиллаб қоларди.

•

Маданиятли одамга моддий жиҳатдан қашшоқ бўлиб қолишдан осони йўқ. Қани, у маънавий қашшоқлашиб кўрсин-чи?!

•

Адабиёт ўлади, деб ҳайқириб, ўлмайдиган асар ёзишга бел боғлаганларга тасанно айтгинг келади.

•

Бу ғоя сизники, аммо аччиқ ҳақиқат шулки, сиз унинг отаси эмассиз.

•

Коммунистларнинг мунофиқлиги яна шундаки, улар Шарқни қулликда сақлаб, унинг аёлини озодликка чиқармоқчи бўлдилар.

•

Мен бир улуғ ёзувчини биламан. Бу туғма истеъдод соҳибининг буюклиги шундаки, у бир сатр ёзмади. Бу файласуф инсон ўзига қанчалик мурувват қилган бўлса, табиат ва жамиятга ҳам кўп фойдалар етказди.

•

Аҳмоқона фикрнинг самарадорлиги шундаки, у ҳафтафаҳм кимсаларнинг каллаларида унумдор тупроққа тушган бемаза уруғдек тез илдиз ота бошлайди.

•

Катта тезлик билан орқага кетиш секинлик билан барчанинг бир хилда фикрлашидан бошланади.

•

Айрим зотларнинг иблисга хизмат қилиб, Оллоҳдан мукофот тилаганлари ғалати.

•

Осмоннинг бепоёнлигидан чўчийдиган қушчалар қафасни афзал кўради.

•

Пастдан туриб кузатганда одам боласи юксакка ўрлай бошлагани сайин кичиклаша боради. Бироқ тепадан қулаб тушганда марҳумнинг жасади салмоқли ва ҳатто улуғвор эканлигини кўриб ҳайрон қоласиз...

•

Тангри ўзини ҳар лаҳза, ҳамма жойда намоён этиб турганда осийликдан ҳам ортиқ бадбахтлик борми?!

•

Руҳнинг абадийлиги унинг танани истаган маҳалда тарк эта олишидадир.

•

Биз уйдаги гапни кўчага олиб чиқмоқчи эмасдик. Афсус, уй торлик қилиб қолди.

•

Бошига олма тушган ҳар қандай одам олам тортишиш қонунини кашф этавермаганидай шеър ёзганнинг бариси шоир бўлиб қолмайди.

•

Махсус тажриба ўтказмасдан аниқласа бўладиган ҳақиқатлар ҳам борки, улар жиндак фаросат билан мулоҳаза қилишни талаб этади, холос.

•

Баъзан илм халал беради.

•

Дўстларининг ютуқларидан қувониш бахтини унутган кишилар тўнглаб қолган шуурларига фисқу фасод билан «ишлов» берадилар.

•

Баъзан оддий бир киши ёхуд нотаниш ўткинчи фавқулодда муҳим қарорга келишинг учун шундай туртки берадики, бундай маслаҳатни мен деган донишманддан ҳам ололмайсан.

•

Айримлар боши тошга текканда англайдиган ҳақиқатларга улар назарларига илмайдиган камсуқум одамлар доимо амал қилиб яшайдилар.

•

Кишига ўзини алдаб яшаётганига унча кўп бўлмагандай туюлади.

•

Меҳнат маймунни одамга айлантирган, деган гап юради. Аммо баъзи ҳолларда меҳнат одамни маймунга айлантириб юборгани ҳам сир эмас.

•

Ақлинг етган нарсаларни баён қилиш қанчалик осон бўлса, ҳис этган нарсаларни ёзишинг шу қадар мушкул.

•

Инсоннинг бир ажойиб дўсти ва бир ёвуз душмани бор. Бу дўст ҳам, бу душман ҳам шу ҳикматни англаб етган кишининг ўзидир.

•

Иши юришмаган одамлар бир-бирига зорланиб ҳузур қиладилар.

•

Билим берган эмас, тафаккур қилишни ўргатган устоздир.

•

Иғво гапнинг мардикори кўп.

•

Қийинчилик яхши-ю, лекин унга кўникиб қолиш ёмон.

•

«Ер бориб айтмасин» деган мақол эскиргани йўқ.

Ҳамроқул АСҚАР

Саид АНВАР

ЭРТАЛАБКИ НОВВОС

Ҳажвия

Носир, тфу: аслида ёмон одам эмас. Бировга қаттиқ гапирмайди, ёмонлик ҳам қилмайди. Чойхонага чиқса бир бурчакда ҳеч кимга қўшилмай, сийрак, мош-гурунч соқолини бир-бир ўйнаб, жимгина ўй суриб ёки суҳбатларга қулоқ солиб ўтиради. Фақат биров бир тийин топиб олганини эшитса томоғи қурғур қичишиб, йўтал тутади. «Янгилик»лар кўпайган сайин юраги ўз-ўзидан сиқилиб кетаверади. Кейин «тфу-тфу!» деб юборади. Ростда, нега энди Қўзи калга кўринган ўша тилла танга унга рўпара келмайди? Ёки унинг Тошмат тирриқдан кам жойи борми? Нега энди қуриб кеткур атлас Тошматга чиқади-ю, унга қиё ҳам боқмайди? Тўғри у лоторея олмаганди, лекин гап лотореядами? Тфу-тфу!

Одамлар унинг ана шу «тфу-тфу»сига бошқоронғу бўлишганми, қўшни қишлоқлардан ҳам «янгилик»лар топиб келишади.

— Оққўрғонлик Мансур анжирнинг сигири иккита туғибди, — дейди бири.

— Э, худо суйганига бераман деса учта ҳам бераверади, — суҳбатдоши бепарво гап қотади. — Мана бизнинг ит саккизта болалади.

Бунақа «хабар»ларни эшитиб туриб юрак қурғур сиқилмасинми? Ахир, сигири икки йилдан буён қисир қолиб битта тугул яримта ҳам бола бермаяпти. Тфу-тфу!

— Хонободлик Шуҳрат полвон чорбоғини ёппа анорзор қилган экан, — қўшни сўридагиларга илҳом келади. — Анорлари бир бўпти, ҳеч ерга сиғмай кетибди. Россияга қатнайдиган йигитлар уйига келишиб пулини нақд санаб бериб ўзлари юклаб кетишибди. Шуҳрат полвон анорнинг даромадига янги машина олиб минволибди.

Бу гапга тфу-тфу демай бўладими?! Ўша савил қўтир анордан у ҳам экканди. Касалландими, пишмай туриб қарс-қурс ёрилиб кетаверди. Ҳузурини қушлар кўрди. Унча-мунча қоғанини омборга қамаганди, музлаб қолибди. Тфу-тфу!

Носир тфу баъзида чойхонанинг ўртасидаги сўрини ҳам эгаллайди. Ҳатто бақириб:

— Ҳой бола, чойдан олиб кел, иккита! — деб қолади.

Шунда билингки, «тфу-тфу» ўзича бир ишни қойил қилган бўлади. Бунақа пайтда тенгқурлари Қўзи кал билан Тошмат тирриққа худо беради. Улар нималарни ўйлаб чиқаришмайди дейсиз. Дарров уни ўраб олишади. Билишадики, Носир тфу тўртта иссиқ нон, калла гўшт ёки нўхат билан келган бўлади.

Ўтган ҳафта денг Носир тфу эшакдай келадиган новвосчани чойхона олдидаги тутга боғлаб, чойхоначига бақирди.

— Ҳов бола, чойдан келтир, иккита!

Қўзи кал уни қаршилаган бўлди:

— Э, ўртоқ, кел-кел! Новвос қанча бўлди?

— Бир чамала-чи, сенам бозор одамисан.

— Икки ярим минг борми? — Қўзи кал чаккасини қашлади.

— Пастроқ, пастроқ.

— Иккими?

— Яна пастроқ.

— Биру саккиз?

— Ҳе-ҳе! — Носир тфу илжайди. — Пастроқ тушавер.

— Биру олтига олдингми-а? — Қўзи кал баралла ажабланди.

— Бир ярим мингдан бир тийин ҳам ошиқ эмас!

— Бир яримга... уриб олдингми эгасини?

— Ҳа энди, бозори юришган одаммиз-да, гўштдан ол, — Носир тфу мийиғида кулиб дастурхонга имлади. — Ўзи олмоқчи эмасдим. Тўртта баҳорги қўзим бор эди, мушукдай-мушукдай келадиган. Ҳеч катта бўлмади. Шуларни сотгани боргандим. Тонг қоронғусида қўзиларни икки мингга урдим. Кейин нарх-навони билай деб мол бозори томонга ўтсам, шу ҳўкиз савдо бўляпти. Ёқиб қолди. Бир ярим мингни санаб бердим, яна беш юз фойда қолди.

— Арзон сотсанг арзон оласан, дейишарди, — Қўзи кал чайналиб давом этди. — Сен қиммат сотиб арзон оласан-эй!

Шу пайт Тошмат тирриқ «тфу»нинг новвоси ёнига ҳўкиз боғлади. Уники тфуникидан бир қарич новча эди.

— Қанча бўлди? — Қўзи кал ўтирган ўрнида бақирди.

— Э, сўрама, ҳайвонга яқинлашиб бўлмай қолибди, — Тошмат тирриқ зарда билан қўл силтади. — Нархи чақаман дейди.

Носир тфу мамнун илжайиб дастурхонга имлади:

— Чойга кел, чойга!

— Қанчага олдинг, ахир? — Қўзи кал бўш келмай уни саволга тутди.

— Икки юз сўм қиммат олиб қўйдим, — Тошмат белбоғига қўлини артиб сўрига чиқди.

Носир тфу гўштдан бир бўлакни оғзига солиб маза қилиб чайнай бошлади.

— Хафа бўлма, кимдир арзон олади, кимдир қиммат, — деб қўйди йўлига.

— Қанча бўлди, ахир? — Қўзивой яна сўради.

— Э, сўрама деяпман-ку! — Тошмат оғриниб жавоб қилди. — Эрталабда нарх-наво дуруст эди. Бир соат ўтмай нарх икки баробар кўтарилиб кетса бўладими?!

— Йў-ғе! — Носир тфу чайналишдан тўхтади. — Унчалик ошмагандир?

—Э, шаҳарлик қассоблар босиб кетди бозорни. Шогирдим азонда тўртта қўзини иккитага олган экан, бир соат ўтиб тўрт мингга урди.

— Иҳим, ўҳў! — Носир тфуни ҳиққи тутди.

— Жа, ваҳима қилиб юборасан-э! — Носир кал бош чайқади. — Унчалик эмасдир-э! Бу гапни қўй, новвосни қанчага олдинг?

— Эрталабда олиб қўйгандим тўққиз юзга!

— Тўққиз юзга? Ўҳў-ўҳў-ўҳў! — Носир тфу йўталиб юборди. Ҳатто бир бўлак гўшт оғзидан отилиб ҳам чиқди.

— Олдида минги ҳам бордир? — Қўзи кал сўради.

Носир тфу пастдан Тошмат тирриқнинг оғзига қаради. У оғзидаги луқмани яхшилаб чайнаб, ютинди. Чойдан ҳўплаб олиб жавоб қилди:

— Минги нима қилади. Тўққиз юзнинг ўзгинаси. Кейин уч мингга харидор чиқди, сотмадим.

Носир тфу ўрнидан қўзғалди. Шахдам бориб новвосни еча бошлади.

— Ҳов, йўл бўлсин, чой ичмайсанми? — Тошмат тирриқ унга бақирди.

Носир тфу нимадир деб ғудиллади, аммо ҳеч ким тушунмади. Балки, тфу-тфу дегандир, яна билмадим.

ҲИКМАТ ДУРДОНАЛАРИ

ОРЗУЛАР БУЮКДИР, УМРЛАР ҚИСҚА

Озарбойжон мақоллари

Мақол гулдир, сўз — чечак.

•

Оғоч тубидан сув ичар.

•

Ирмоқлар бориб дарё бўлар.

•

Бош бошга бирикмагунча, тош ўрнидан қўзғалмас.

•

Бирлик қаерда — тириклик ўша ерда.

•

Ватаннинг бир қиши ғурбатнинг юз баҳоридан яхшидир.

•

Тоғ қанча баланд бўлса ҳам, йўл устидан ўтади.

•

Эл ичида бўл, эл ичида ўл.

•

Эл ёндирган чироғни ўчириб бўлмас.

•

Эл кўзи саррофдир.

•

Эл чалган зурнанинг овози узоқдан келар.

•

Юртдан чиқсанг ҳам, элдан чиқма.

•

Сир очгандан эл қочар.

•

Шер оғзидан шикор олинмас.

•

От олгани йўғу нухта даъвосини қилади.

•

От — ботирнинг қардошидир.

•

Бир қўрқоқ бир лашкарни бузар.

•

Қалъа ичкаридан олинади.

•

Қозон қопқоқсиз бўлмас, йигит — попоқсиз.

•

Қоронғи жойга тош отмайдилар.

•

Бўри дориганда қўппакни уйқу босар.

•

Бўрига раҳм қилмоқ қўйга жабр қилмоқ, демакдир.

•

Эртага қолган балодан қўрқма.

•

Эҳтиёт ботирнинг яроғидир.

•

Қўл мард бўлар, кўз — номард.

•

Икки одам бир одамга қўшиндир.

•

Ит ит билан талашса, йўловчининг йўли рост тушар.

•

Ирода истеъдоднинг онасидир.

•

Ётган илоннинг думини босма.

•

Юз номард бир мардга қурбон бўлсин.

•

Кўрўғли бир келиб, бир кетди.

•

Лочин қалъада болалайди.

•

Мард бошга ёпишар, номард — оёққа.

•

Мард ўзидан кўради, номард — бировдан.

•

Марддан бир чиқар, номарддан — икки.

•

Мингига чидаган, минг бирига ҳам чидар.

•

Ҳурар, ҳурар, қопмас.

•

Болага отасидан зўр йўқ.

•

Дарё қирғоғи чаман бўлар, йигит кўнгли — уммон.

•

Гўзалга боқмоқ савобдир.

•

Орзулар буюкдир, умрлар — қисқа.

Озарбойжон тилидан М. ХОЛИҚУЛ ўғли таржимаси

Рассом Ю. ШОКИРОВ

«Мулкдор» иқтисодий ҳафталик газетаси учун иккинчи ярим йилликка обуна давом этмоқда. Жисмоний шахслар учун нашр кўрсаткичимиз— 75497 Ташкилотлар учун—75483

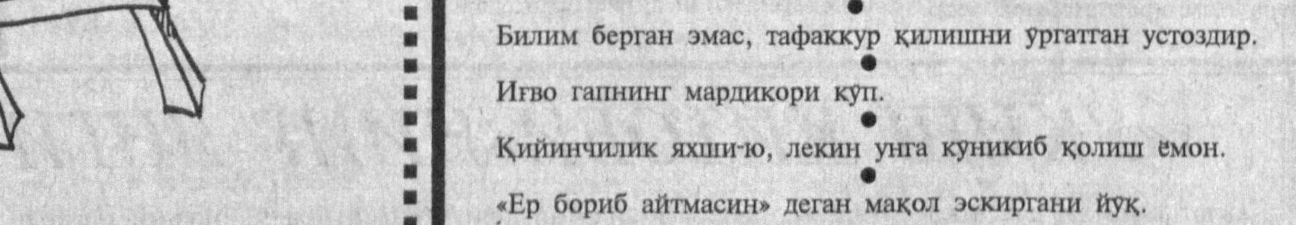

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

* * *

НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32. Қабулхона телефони— 33-52-91,

* * *

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир: Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Таҳрир ҳайъати: Мурод АБДУЛЛАЕВ (назм ва наср бўлими мудири), Дадахон ЁҚУБОВ, Одил ЁҚУБОВ, Анвар ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Ашурали ЖЎРАЕВ (санъат бўлими мудири), Маҳмуд САЪДИЙ (танқид ва адабиётшунослик бўлими мудири), Озод ШАРАФИДДИНОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Беккул ЭГАМҚУЛОВ (масъул котиб)

Навбатчи муҳаррир —Раззоқ ШОЙМАРДОН

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0245. 19828 нусхада босилди, ҳажми — 4 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593. 1 2 3 4 5 6